

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Θεωρητική Μελέτη των Δυναμικών Εξουσίας πίσω από τις Τακτικές Επιπολιτισμού των Μουσουλμανικών Μεταναστευτικών Πληθυσμών στην Ευρώπη»

Κυρίτση Σταυρούλα

Βόλος, 2025

Τριμελής Επιτροπή Αξιολόγησης**Επιβλέπων**

Γογωνάς Νικόλαος

Επίκουρος Καθηγητής/Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών/Πανεπιστήμιο
Θεσσαλίας

Μέλη Τριμελούς Επιτροπής Αξιολόγησης**1ο μέλος**

Μακρή Αικατερίνη

Επίκουρη Καθηγήτρια/Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών Σπουδών/Πανεπιστήμιο
Θεσσαλίας

2ο μέλος

Σηφάκη Ειρήνη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια/Τμήμα Γλωσσικών και Διαπολιτισμικών
Σπουδών/Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

«Πνευματικά δικαιώματα

Copyright © Κυρίτση Σταυρούλα, 2025

Η έγκριση της Πτυχιακής εργασίας από το Τμήμα Γλωσσικών & Διαπολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας δεν δηλώνει απαραίτητως την αποδοχή των απόψεων της συγγραφέα»

«Υπεύθυνη Δήλωση

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της Πτυχιακής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια που προσφέρθηκε στη συγγραφή της αναγνωρίζεται και αναφέρεται στο κείμενο. Επιπλέον, αναφέρονται όλες οι βιβλιογραφικές πηγές που αξιοποιήθηκαν, πρωτογενείς και δευτερογενείς, είτε η συμβολή τους παρατίθεται επακριβώς ως απόσπασμα είτε ως παράφραση».

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η δυσκολία ένταξης των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη αποτυπώνεται στο μοτίβο «διαχωρισμού» που παρατηρείται στη βιβλιογραφία (Besevegis & Pavlopoulos, 2008, σελ. 28; Connor, 2010; Δημητρακοπούλου, 2013; Drouhot, 2021; Fleischmann, 2022; Leszczensky & Pink, 2016; Maliepaard & Verkuyten, 2018; Simsek, van Tubergen, & Fleischmann, 2022), χωρίς ωστόσο να είναι σαφείς οι μηχανισμοί που οδηγούν σε αυτό το μοτίβο. Αν και υπάρχουν έρευνες που εξηγούν τους μηχανισμούς πολιτισμικού αποκλεισμού μειονοτικοποιημένων πληθυσμών, αυτοί δεν έχουν συνδεθεί με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού. Η ανάλυση των μηχανισμών πολιτισμικού αποκλεισμού πραγματοποιείται συνήθως σε μακροεπίπεδο, εστιάζοντας στις δομικές δυναμικές εξουσίας και πώς αυτές επιδρούν στον αποκλεισμό ομάδων (Sasaki & Baba, 2024), ενώ οι ατομικές τακτικές επιπολιτισμού αναλύονται συνήθως σε μικροεπίπεδο, αντιμετωπίζοντας τις διαδικασίες επιπολιτισμού ως τακτικές ατομικής προσαρμογής (Berry, 1980, 2003). Η παρούσα θεωρητική μελέτη στοχεύει στη γεφύρωση αυτού του χάσματος μεταξύ μακροεπίπεδου και μικροεπίπεδου, μέσα από την κατασκευή ενός ενιαίου θεωρητικού πλαισίου, που συνδέει τις δυναμικές εξουσίας με τις ατομικές διαδικασίες επιπολιτισμού, δίνοντας έμφαση κυρίως στην ερμηνεία των τακτικών της «ενσωμάτωσης» και του «διαχωρισμού». Για την πραγματοποίηση της μελέτης εφαρμόστηκε ο συνδυασμός μεθόδων βιβλιογραφικής και εννοιολογικής έρευνας, αντλώντας και συνθέτοντας υλικό από έγκριτες ακαδημαϊκές πηγές. Στη συνέχεια το ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο που κατασκευάστηκε χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο ερμηνείας των τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών στην Ευρώπη και των παραγόντων που επιδρούν σε αυτές, σύμφωνα με τις βιβλιογραφικές καταγραφές. Η κατασκευή του θεωρητικού πλαισίου συνέβαλε στην κατανόηση των τρόπων που δυναμικές εξουσίας οδηγούν στην επιλογή τακτικών επιπολιτισμού, ενώ από τη χρήση του ως ερμηνευτικό εργαλείο αναδείχθηκε η ανάγκη μελέτης των τακτικών επιπολιτισμού σε μικροεπίπεδο και μακροεπίπεδο για την επίτευξη μίας ολιστικής προσέγγισης του ζητήματος της ένταξης των μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη.

Λέξεις-κλειδιά: δυναμικές εξουσίας, τακτικές επιπολιτισμού, μεταναστευτικό κεφάλαιο, «συμβολική δύναμη», μουσουλμανικοί πληθυσμοί

ABSTRACT

The challenge of integrating Muslim migrant populations in Europe is reflected in the “separation” pattern observed in the literature (Besevegis & Pavlopoulos, 2008, σελ. 28; Connor, 2010; Δημητρακοπούλου, 2013; Drouhot, 2021; Fleischmann, 2022; Leszczensky & Pink, 2016; Maliepaard & Verkuyten, 2018; Simsek, van Tubergen, & Fleischmann, 2022), yet the mechanisms leading to this pattern are not clear. Although there are studies explaining the mechanisms of minorities’ cultural exclusion, these have not been linked to individual acculturation tactics. The analysis of cultural exclusion mechanisms is usually conducted at the macro-level, focusing on how structural power dynamics affect group exclusion (Sasaki & Baba, 2024), whereas individual acculturation tactics are usually analyzed at the micro-level, regarding acculturation processes as tactics of individual adaptation (Berry, 1980, 2003). The present theoretical study aims at bridging this gap between the macro- and micro-level, by constructing a unified theoretical framework that links power dynamics to individual acculturation processes, with an emphasis on the interpretation of “integration” and “separation” tactics. To conduct this study, a combination of literary and conceptual research methods was employed, drawing upon and synthesising material from reputable academic sources. The constructed unified theoretical framework was then used as an explanation tool of Muslim migrants’ acculturation tactics in Europe, along with the factors that have an impact them, according to the literature. The construction of the theoretical framework contributed to the better understanding of the ways in which power dynamics affect the selection of certain acculturation tactics, while its use as an explanation tool showcased the need to study acculturation processes both at the micro- and macro-levels, in order to achieve a holistic approach to Muslim migrant populations’ integration issues.

Key-words: *power dynamics, acculturation tactics, migrant capital, "symbolic power", Muslim populations*

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ABSTRACT	5
ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ	8
ΕΙΣΑΓΩΓΗ	9
1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ	16
1.1. Προβληματική και «Βιβλιογραφικό Κενό»	16
1.2. Στόχος Έρευνας και Ερευνητικά Ερωτήματα	16
1.3. Μέθοδοι, Τεχνικές και Εργαλεία	17
1.4. Εννοιολογική Χαρτογράφηση	19
1.5. Ζητήματα Αξιοπιστίας	20
1.6. Προσδοκίες Έρευνας	22
1.7. Περιορισμοί Έρευνας	22
2. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ – ΔΥΣΗΣ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ & ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ	23
2.1. Σχέσεις Μέσης Ανατολής – Δύσης: Ιστορική Αναδρομή	23
2.2. Σχέσεις Μέσης Ανατολής – Δύσης και Ευρωπαϊκή Ταυτότητα	29
2.3. Η Συγκρότηση Ταυτότητας στη Χώρα Υποδοχής	31
3. ΕΝΤΑΞΗ & ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	32
3.1. Ένταξη και Μοντέλα Επιπολιτισμού	32
3.2. Ένταξη Μουσουλμανικών Πληθυσμών στην Ευρώπη	36
3.2.1. Παράγοντας θρησκευτικότητας	37
3.2.2. Παράγοντας κοινωνικών δικτύων εντός της χώρας υποδοχής	38
3.2.3. Παράγοντας διεθνικών δικτύων	39
3.2.4. Παράγοντας εκλαμβανόμενων διακρίσεων	40
4. ΔΙΕΘΝΙΣΜΟΣ, «ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ» & ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ	41
4.1. Παγκοσμιοποίηση και Διεθνισμός	41
4.2. Διεθνικά δίκτυα και «Συμβολική Δύναμη»	44
5. ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ & ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ	48
5.1. Δυναμικές Εξουσίας και Πολιτισμική Περιθωριοποίηση	48
5.2. Δυναμικές Εξουσίας και Τακτικές Επιπολιτισμού	54
6. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΤΑΚΤΙΚΩΝ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΤΟΥΣ	59
6.1. Παράγοντας Μεταναστευτικών Πολιτικών	59
6.2. Παράγοντας Εκλαμβανόμενων Διακρίσεων	61
6.3. Παράγοντας Θρησκευτικότητας	62
6.4. Παράγοντας Διεθνικών Δικτύων	63
6.5. Παράγοντας Κοινωνικο-δημογραφικών Χαρακτηριστικών	65

7. ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	65
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ.....	71

ΠΙΝΑΚΑΣ ΣΥΝΤΟΜΟΓΡΑΦΙΩΝ

ΕΕ	Ευρωπαϊκή Ένωση
ΕΣΣΔ	Ένωση Σοβιετικών Σοσιαλιστικών Δημοκρατιών
ΗΠΑ	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
ΜΑ	Μέση Ανατολή
ΜΜΕ	Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η αντιμετώπιση των φαινομένων της μεταναστευτικότητας και της διεθνικότητας έχει συνδεθεί στενά με τις κατά καιρούς αντιλήψεις περί «ταυτότητας». Το άλλοτε πρότυπο μοτίβο συγκρότησης της μεταναστευτικής ταυτότητας, το λεγόμενο «χωνευτήρι» (melting pot) στόχευε στην εξομάλυνση των διαφορών μεταξύ των εθνοτικών μειονοτήτων και του κυρίαρχου πληθυσμού, με τελικό στόχο την αφομοίωση των πρώτων στον κυρίαρχο πολιτισμό της χώρας υποδοχής (Richwine, 2024; Zubrzycki, 1997, όπ. αναφέρεται στους Liu, Volcic, & Gallois, 2018, σελ. 323). Αυτό το ιδεώδες προϋπέθετε την αποδοχή της αντίληψης πως η ταυτότητα είναι μονοδιάστατη και αμετάβλητη¹. Με το πέρασμα του χρόνου φυσικά αυτή η αντίληψη αμφισβητήθηκε και πλέον έχει γίνει αντιληπτή η δυνατότητα ύπαρξης πολλών εθνοτικών ομάδων που διατηρούν την εθνοτική τους ταυτότητα μέσα στον κυρίαρχο πολιτισμό, λειτουργώντας παράλληλα εντός αυτού (Liu et al., 2018, σελ. 323). Δε χρειάζεται δηλαδή να «υποβαθμίσουν» την παλιά τους ταυτότητα, υιοθετώντας μία νέα στη χώρα υποδοχής. Μπορούμε δηλαδή να μιλάμε για την εμφάνιση του φαινομένου του «πολιτισμικού υβριδισμού», στο πλαίσιο του οποίου οι ταυτότητες που σχηματίζονται είναι πολλαπλές και μεταβαλλόμενες (Bhabha, 1994). Αυτή η παρατήρηση της ανθεκτικότητας (και όχι της πλήρους εξάλειψης της εθνοτικής ταυτότητας) άλλαξε τις αντιλήψεις σχετικά με τα μοτίβα και τις διεργασίες συγκρότησης της μεταναστευτικής ταυτότητας, στρέφοντας την ερευνητική προσοχή προς τη μελέτη των τρόπων που οι μεταναστευτικές ομάδες εντάσσονται στη χώρα υποδοχής (Liu et al., 2018, σελ. 323).

Η εμφάνιση πολλών εθνοτικών ομάδων στον ευρωπαϊκό χώρο, οι οποίες επιθυμούν την αναγνώρισή της ταυτότητάς τους αποτελεί πρόκληση για τις «παγιωμένες ευρωπαϊκές κοινωνίες», εγείροντας έναν έντονο επιστημονικό διάλογο σχετικά με τη δυνατότητα ύπαρξης και λειτουργίας της δημοκρατίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων² σε πολυπολιτισμικές κοινωνίες (μιας και η δημοκρατία αναπτύχθηκε εντός μονοπολιτισμού, ενώ οι σύγχρονες ευρωπαϊκές κοινωνίες φιλοξενούν πληθυσμούς με διαφορετικό πολιτισμό και αξίες), την εφαρμογή πολιτικών ισότητας ή διαφορετικότητας (δηλαδή, την εστίαση στα πολιτικά δικαιώματα ή στην αυτοδιάθεση των εθνοτικών μειονοτήτων), το ζήτημα της

¹ Πρόκειται για αντίληψη που εκκινά από την πάλαι αντίληψη του πολιτισμού ως μονοδιάστατο και στατικό (Lawrence, 2012).

² Η συζήτηση σχετικά με τα ανθρώπινα δικαιώματα είναι αρκετά σύνθετη και δε θα αναλυθεί περαιτέρω στη συγκεκριμένη εργασία. Προς το παρόν η αναφορά στα ανθρώπινα δικαιώματα αφορά στα δικαιώματα που έχει κάθε Ευρωπαίος/-α πολίτης, υπό το πρίσμα της αντίληψης των ανθρωπίνων δικαιωμάτων ως κατασκευές που νομιμοποιούν την κρατική εξουσία και αποτελούν μέρος της διαδικασίας της κρατικής αυτοδιάθεσης, όπως αναλύεται από το Reus-Smit (2001).

αναγνώρισης των εθνοτικών πληθυσμών και τη διαχείριση των κοινοτικών σχέσεων (Ginsburg & Sondhi, 2012, σελ. 407, 416-417, 422; Ferrante, 2015). Πολλές μελέτες συζητούν για την αποτυχία της πολυπολιτισμικότητας στην Ευρώπη (πόσο μάλλον της διαπολιτισμικότητας), ενώ τη συσχετίζουν με την ταυτόχρονη άνοδο ακροδεξιών κυβερνήσεων σε όλο και περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, οι οποίες απορρίπτουν εντελώς την πολυπολιτισμικότητα, βασιζόμενες στο επιχείρημα της εμφανούς αποτυχίας της (Chin, 2017; Mikelatou & Arvanitis, 2019, σελ. 4-5; Ferrante, 2015), γεγονός που περιπλέκει ακόμη περισσότερο το ζήτημα της ένταξης των «νέων εθνοτικών μειονοτήτων»³ στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Αυτή η αποτυχία ένταξης των «νέων εθνοτικών μειονοτήτων» στις ευρωπαϊκές κοινωνίες έχει οδηγήσει στην αναζήτηση των αιτιών της στις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των εθνοτικών μεταναστευτικών ομάδων και των ευρωπαϊκών κοινωνιών με τις δυτικές αξίες (Δημητρακοπούλου, 2013, σελ. 18). Ειδικά στην περίπτωση της Ευρώπης παρατηρείται μία δυσκολία ένταξης εθνοτικών μειονοτήτων με διαφορετική θρησκεία και συγκεκριμένα της ένταξης των μουσουλμανικών πληθυσμών⁴ (Δημητρακοπούλου, 2013, σελ. 18; Foner & Alba, 2008; Turnšek, Hinge, & Karakatsani, 2010, σελ. 16), οι οποίοι αποτελούν σήμερα περίπου το 5% του συνολικού πληθυσμού της Ευρώπης (Pace, 2021). Μάλιστα, στη βιβλιογραφία υπάρχουν αναφορές για ένα νέο είδος ρατσισμού που κανονικοποιεί τις πρακτικές διακρίσεων και αποκλεισμού, προβάλλοντας ως δικαιολογία τις πολιτισμικές διαφορές μεταξύ των λαών (Lentin, 2012; Turnšek et al., 2010, σελ. 16). Συνεπώς, πρόκειται για ένα μετα-φυλετικό λόγο που διαμορφώνει τα ζητήματα των διακρίσεων με πολιτισμικούς - και όχι φυλετικούς πλέον - όρους και ο οποίος έχει εισχωρήσει και στον πολιτικό λόγο, απλοποιώντας σύνθετα ζητήματα σε πολιτισμικά προβλήματα (Lentin, 2012; Sen, 2006, όπ. αναφέρεται στις Turnšek et al., 2010, σελ. 16). Σε αυτό το πλαίσιο υπάγεται και η αποστασιοποίηση των ευρωπαϊκών κρατών από τις πολυπολιτισμικές πολιτικές πρακτικές, οι οποίες θεωρείται πως οδηγούν σε κοινωνικό κατακερματισμό και εξτρεμισμό (Lentin, 2012;

³ Πρόκειται για όρο που αποδόθηκε στις μειονότητες (εκτός Ευρωπαϊκής Ένωσης) (ΕΕ στο εξής) που μετανάστευσαν σε χώρες τις ΕΕ κατά τη μεταποικιακή περίοδο, κυρίως εξαιτίας κοινωνικοοικονομικών λόγων (Ginsburg & Sondhi, 2012, σελ. 410; Turnšek, Hinge & Karakatsani, 2010, σελ. 6).

⁴ Οι «μουσουλμάνοι» συχνά γίνονται αντιληπτοί ως μία ομοιογενής κοινότητα, ενώ στην πραγματικότητα χαρακτηρίζονται από μεγάλη ετερογένεια (Statham, 2023). Αυτή η λανθασμένη εντύπωση τροφοδοτείται και από τη χρήση του όρου «μουσουλμάνοι», ο οποίος αποκρύπτει την ετερογένεια που παρουσιάζει το Ισλάμ. Για το λόγο αυτό, στην παρούσα μελέτη θεωρήσαμε δόκιμη τη χρήση του όρου «μουσουλμανικοί πληθυσμοί», καθώς αφενός τονίζουμε έτσι την ποικιλομορφία που εμφανίζουν οι διάφοροι αυτοί πληθυσμοί, αφετέρου δεν εστιάζουμε σε μία συγκεκριμένη κοινότητα ώστε να αναφερθούμε αποκλειστικά σε αυτή. Πιστεύουμε πως αυτή η διευκρίνιση είναι απαραίτητη για την αντίληψη και μελέτη των μουσουλμανικών πληθυσμών, καθώς η ετερογένεια που παρουσιάζουν συνδέεται με την ένταξή τους, όπως θα καταδείξουμε στη συνέχεια.

Turnšek et al., 2010, σελ. 16). Αυτή η αποστασιοποίηση στις δυτικές κοινωνίες εκφράστηκε με την αποκλειστική ταύτιση των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών με τη θρησκεία του Ισλάμ (αποσυνδέθηκαν δηλαδή από οποιαδήποτε άλλη ταυτότητα), ενώ το Ισλάμ συνδέθηκε με ζήτημα που απειλεί τη διεθνή ασφάλεια, με τη Δύση να εκφράζει φόβους ριζοσπαστικοποίησής του (Δημητρακοπούλου, 2013, σελ. 16-17).

Ως εκ τούτου, τα τελευταία χρόνια οι ερευνητές/-τριες έχουν επικεντρωθεί στη μελέτη των τρόπων που οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί συγκροτούν τις μεταναστευτικές τους ταυτότητες και εντάσσονται στις ευρωπαϊκές χώρες, αλλά και τους παράγοντες που ενισχύουν ή εμποδίζουν την ένταξή τους, μεταξύ των οποίων έχει μελετηθεί σε πλήθος ερευνών η επίδραση της θρησκείας του Ισλάμ και της θρησκευτικότητας, οι προκαταλήψεις και οι διακρίσεις, τα κοινωνικά και διεθνικά μεταναστευτικά δίκτυα, οι μεταναστευτικές πολιτικές των χωρών υποδοχής, αλλά και τα ατομικά κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών/-στριών (όπως, ηλικία, φύλο, μορφωτικό επίπεδο, οικονομική κατάσταση, τόπος κατοικίας) (Bauloz, Vathi, & Acosta, 2020), εξάγοντας ωστόσο πολλές φορές αντικρουόμενα ευρήματα (Dikici, 2021; Fleischmann, 2022). Η δυσκολία ένταξης των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη αποτυπώνεται στα μοτίβα «διαχωρισμού» που παρατηρούνται στη βιβλιογραφία (Besevegis & Pavlopoulos, 2008, σελ. 28; Connor, 2010; Δημητρακοπούλου, 2013; Drouhot, 2021; Fleischmann, 2022; Leszczensky & Pink, 2016; Maliepaard & Verkuyten, 2018; Simsek, van Tubergen, & Fleischmann, 2022), χωρίς ωστόσο να είναι σαφείς οι μηχανισμοί που οδηγούν σε αυτά τα μοτίβα. Αν και υπάρχουν έρευνες που εξηγούν τους μηχανισμούς πολιτισμικού αποκλεισμού μειονοτικοποιημένων πληθυσμών, αυτοί δεν έχουν συνδεθεί με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού. Η ανάλυση των μηχανισμών πολιτισμικού αποκλεισμού πραγματοποιείται συνήθως σε μακροεπίπεδο, εστιάζοντας στις δομικές δυναμικές εξουσίας και πώς αυτές επιδρούν στον αποκλεισμό ομάδων (Sasaki & Baba, 2024), ενώ οι ατομικές τακτικές επιπολιτισμού αναλύονται συνήθως σε μικροεπίπεδο, αντιμετωπίζοντας τις διαδικασίες επιπολιτισμού ως τακτικές ατομικής προσαρμογής (Berry, 1980, 2003). Συνεπώς, η περιορισμένη σύνδεση των δομικών δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού δημιουργεί ένα βιβλιογραφικό έλλειμμα, το οποίο αποτελεί τροχοπέδη στην κατανόηση της ένταξης ως πολυδιάστατης διαδικασίας και κατ' επέκταση στην ερμηνεία των τακτικών επιπολιτισμού των μεταναστών/-στριών.

Η παρούσα θεωρητική μελέτη στοχεύει στη γεφύρωση αυτού του χάσματος μεταξύ μακροεπίπεδου και μικροεπίπεδου, επιχειρώντας τη σύνδεση των δομικών δυναμικών

εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού, δίνοντας έμφαση κυρίως στην ερμηνεία των τακτικών της «ενσωμάτωσης» και του «διαχωρισμού». Η εν λόγω σύνδεση πραγματοποιήθηκε μέσα από την κατασκευή ενός ενιαίου θεωρητικού πλαισίου που λαμβάνει υπόψη την επίδραση των δυναμικών εξουσίας στις ατομικές διαδικασίες επιπολιτισμού. Για την κατασκευή του ενιαίου θεωρητικού πλαισίου αρχικά επιχειρήθηκε σύνδεση δύο θεωρητικών πλαισίων, εκ των οποίων το ένα εστίαζε στην ανάλυση των μηχανισμών πολιτισμικής περιθωριοποίησης (μακροεπίπεδο) (Sasaki & Baba), ενώ το δεύτερο επικεντρωνόταν στη διερεύνηση των τρόπων διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου σε ατομικό επίπεδο, με σκοπό την προσαρμογή στη χώρα υποδοχής (μικροεπίπεδο) (Erel, 2010). Η συγχώνευση των δύο παραπάνω θεωρητικών πλαισίων σε ένα επέτρεψε την κατανόηση της αλληλεπίδρασης της κοινωνικής δομής με τις μεταναστευτικές κοινότητες και των τρόπων που οι τελευταίες διαπραγματεύονται αυτήν τη δυναμική σχέση (σχέση «κοινωνίας – κοινότητας»). Στη συνέχεια, αξιοποιώντας ως βάση το «νέο» θεωρητικό πλαίσιο και λαμβάνοντας υπόψη το ατομοκεντρικό μοντέλο επιπολιτισμού του John Berry (1980, 2003) και τους άξονες στους οποίους βασίζεται (τη σχέση «ατόμου - κοινότητας» και «ατόμου - κοινωνίας») πραγματοποιήθηκε μία θεωρητική επέκταση με την εισαγωγή δύο όρων, οι οποίοι συμπυκνώνουν τη σχέση «κοινωνίας – κοινότητας» και τις σχέσεις «ατόμου – κοινότητας» και «ατόμου – κοινωνίας» (σύμφωνα με το Berry (1980, 2003)) στη σχέση «ατόμου – κοινότητας – κοινωνίας». Κατά αυτόν τον τρόπο κατέστη εφικτή η σύνδεση των δομικών δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού. Τέλος, καθώς αφορμή για την εκπόνηση της παρούσας θεωρητικής μελέτης στάθηκε η παρατήρηση των μοτίβων «διαχωρισμού» των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στο ευρωπαϊκό συγκείμενο, το ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο που κατασκευάστηκε χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο ερμηνείας των τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών στην Ευρώπη και των παραγόντων που επιδρούν σε αυτές, σύμφωνα με τις καταγραφές της βιβλιογραφίας, έχοντας ως απώτερο στόχο την ολιστική προσέγγιση του ζητήματος της ένταξης των μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη.

Η παρούσα μελέτη διαρθρώνεται σε επτά (7) κεφάλαια (που περιέχουν επιπλέον ενότητες) στα οποία «χτίζεται» σταδιακά η σχέση των δομικών δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στον ευρωπαϊκό χώρο. Ειδικότερα, στο πρώτο (1) κεφάλαιο παρατίθεται η μεθοδολογία που εφαρμόστηκε για την εκπόνηση της παρούσας θεωρητικής μελέτης, αναλύοντας τον

προβληματισμό που οδήγησε στη συγγραφή της μελέτης, το στόχο της έρευνας, τα κύρια ερευνητικά ερωτήματα που πραγματεύεται αυτή η μελέτη, αλλά και τα επιμέρους υποερωτήματα που προκύπτουν, ενώ στη συνέχεια γίνεται αναφορά στα εννοιολογικά εργαλεία που χρησιμοποιήθηκαν και στον τρόπο που η σύνθεσή τους οδήγησε στην κατασκευή ενός ενιαίου θεωρητικού πλαισίου που συνδέει τις δομικές δυναμικές εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού. Τέλος, συζητούνται οι προσδοκίες και οι περιορισμοί αυτής της θεωρητικής μελέτης.

Στο δεύτερο (2) κεφάλαιο πραγματοποιείται ιστορική αναδρομή στις σχέσεις Μέσης Ανατολής (ΜΑ στο εξής) και Δύσης, οι οποίες γίνονται αντιληπτές μέσα από τη στρουκτουραλιστική οπτική, ενώ στη συνέχεια αυτή συνδέεται με τον κονστρουκτιβισμό προκειμένου να αναδειχθεί η συμπληρωματική τους σχέση αναφορικά με την εδραίωση και την αναπαραγωγή των δομικών ανισοτήτων και του δομικού ρατσισμού, που εδράζονται σε πολιτισμικά αφηγήματα, όπως η Ισλαμοφοβία, καταδεικνύοντας πώς αυτή η σχέση εξυπηρετεί τη συγκρότηση της ευρωπαϊκής ταυτότητας και πώς συγκροτείται η μεταναστευτική ταυτότητα εντός της χώρας υποδοχής. Πρόκειται ουσιαστικά για μία εισαγωγή στο δομικό ρατσισμό και τις έννοιες «ταυτότητας» και «ετερότητας».

Στο τρίτο (3) κεφάλαιο οι μεταναστευτικές ταυτότητες συνδέονται με τις διαδικασίες ένταξης και επιπολιτισμού οι οποίες αναλύονται εκτενώς, εστιάζοντας στο μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (1980, 2003), καθώς και στις παραμέτρους που πρέπει να λαμβάνονται υπόψη κατά τη μελέτη της ένταξης μεταναστών/-στριών, ενώ γίνεται επισκόπηση και κατηγοριοποίηση των παραγόντων που επιδρούν στην ένταξη των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη και των «μοτίβων» επιπολιτισμού που αυτοί ακολουθούν σύμφωνα με τις βιβλιογραφικές καταγραφές.

Στο τέταρτο (4) κεφάλαιο προσεγγίζονται κριτικά οι τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη και συγκεκριμένα επιχειρείται η απόδοση ερμηνείας στη συγκρότηση «ταυτοτήτων αντίδρασης», που αποτυπώνονται στο «μοτίβο» «διαχωρισμού» των μουσουλμανικών πληθυσμών. Για την ερμηνευτική απόδοση αυτού του φαινομένου χρησιμοποιούνται ευρήματα ερευνών που καταγράφουν «ταυτότητες αντίδρασης» μειονοτικοποιημένων πληθυσμών σε παγκοσμιοποιημένα πλαίσια μέσα από τη δράση διεθνικών δικτύων που αξιοποιούν τα εργαλεία της παγκοσμιοποίησης για την προστασία και αναβάθμιση της πολιτισμικής τους κοινότητας. Στη συνέχεια, πραγματοποιείται σύνδεση των διεθνικών μεταναστευτικών δικτύων με τους μηχανισμούς

επικύρωσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου, όπως αναλύονται στο θεωρητικό πλαίσιο της Erel (2010), στο οποίο αξιοποιεί τις θεωρίες του Bourdieu περί «πολιτισμικού κεφαλαίου» και «συμβολικής εξουσίας». Ενσωματώνοντας τη μελέτη μας στο θεωρητικό πλαίσιο της Erel (2010) εισάγουμε τους όρους «συμβολική δύναμη», «εσωτερική νομιμότητα» και «εξωτερική νομιμότητα» τους οποίους συσχετίζουμε με τους μηχανισμούς επικύρωσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου.

Στο πέμπτο (5) κεφάλαιο αναλύονται οι δυναμικές πολιτισμικής περιθωριοποίησης, σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο των Sasaki & Baba (2024). Συνδέοντας το θεωρητικό πλαίσιο της Erel (2010) με το θεωρητικό πλαίσιο των Sasaki & Baba (2024) προβαίνουμε στην κατασκευή ενός ενιαίου θεωρητικού πλαισίου, η λειτουργία του οποίου αποτυπώνεται με τη χρήση δύο σχεδιαγραμμάτων («σχ. 1.1.» και «σχ. 1.2.») που καταδεικνύουν την αλληλεπίδραση «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας» (Sasaki & Baba, 2024), σκιαγραφώντας εντός αυτού του πλαισίου την πορεία «νομιμοποίησης» του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου (Erel, 2010). Το «νέο» θεωρητικό πλαίσιο επέτρεψε την κατανόηση δημιουργίας των προϋποθέσεων «ενσωμάτωσης» ή «διαχωρισμού» των μεταναστευτικών πληθυσμών. Ύστερα, σε μία απόπειρα σύζευξης του μακροεπίπεδου (στο οποίο εντοπίζεται η δομική σχέση «κοινωνίας – κοινότητας») με το μικροεπίπεδο (που αφορά τις ατομικές σχέσεις «ατόμου – κοινότητας» και «ατόμου - κοινωνίας») εισάγουμε τους όρους «εκλαμβανόμενη αντικειμενική συμβολική δύναμη κοινότητας» και «εκλαμβανόμενη υποκειμενική συμβολική δύναμη κοινότητας», οι οποίοι βασίστηκαν αφενός στο θεωρητικό πλαίσιο που κατασκευάστηκε, αφετέρου στις σχέσεις «ατόμου – κοινότητας» και «ατόμου κοινωνίας» που στηρίζεται το θεωρητικό μοντέλο του Berry (1980, 2003). Κατά αυτόν τον τρόπο πραγματοποιήθηκε η σύνδεση των δομικών δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού, η οποία σύνδεση αποτυπώθηκε στο διάγραμμα «2.1.».

Στο έκτο (6) κεφάλαιο γίνεται χρήση του θεωρητικού πλαισίου που αναπτύχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια ως εργαλείου ερμηνείας των τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών στην Ευρώπη και των παραγόντων που επιδρούν σε αυτές, σύμφωνα με τις βιβλιογραφικές καταγραφές του «κεφαλαίου 3».

Τέλος, στο έβδομο (7) κεφάλαιο πραγματοποιείται ανακεφαλαίωση των μηχανισμών λειτουργίας του θεωρητικού πλαισίου που αναπτύχθηκε στα προηγούμενα κεφάλαια, καταγράφονται τα βασικά συμπεράσματα της ερμηνευτικής απόδοσης που διενεργήθηκε στο «κεφάλαιο 6», ενώ συζητούνται τόσο η συμβολή του θεωρητικού πλαισίου που

δημιουργήθηκε, όσο και οι κατευθύνσεις πιθανών μελλοντικών ερευνών που θα ενσωματώνουν αυτό το θεωρητικό πλαίσιο.

1. ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΕΡΕΥΝΑΣ

1.1. Προβληματική και «Βιβλιογραφικό Κενό»

Όπως αναφέρθηκε και στο κεφάλαιο της «Εισαγωγής», αφορμή για την εκπόνηση της παρούσας θεωρητικής μελέτης αποτέλεσε η παρατήρηση της δυσκολίας ένταξης των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη, η οποία αποτυπώνεται στα μοτίβα «διαχωρισμού» που καταγράφονται στη βιβλιογραφία (Besevegis & Pavlopoulos, 2008, σελ. 28; Connor, 2010; Δημητρακοπούλου, 2013; Drouhot, 2021; Fleischmann, 2022; Simsek, van Tubergen, & Fleischmann, 2022; Leszczensky & Pink, 2016; Maliepaard & Verkuyten, 2018). Παράλληλα, τα ευρήματα της πλειοψηφίας των ερευνών που μελετούν τους παράγοντες που επιδρούν στην ένταξη και τις τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη είναι αντικρουόμενα (Dikici, 2021; Fleischmann, 2022), με αποτέλεσμα να επικρατεί μία ευρύτερη σύγχυση και ασάφεια γύρω από τους μηχανισμούς που οδηγούν στο μοτίβο «διαχωρισμού» των εν λόγω πληθυσμών. Οι υπάρχουσες μελέτες που εξηγούν τους μηχανισμούς πολιτισμικού αποκλεισμού μειονοτικοποιημένων πληθυσμών πραγματοποιούνται συνήθως σε μακροεπίπεδο, στοχεύοντας σε αναλύσεις των δομικών δυναμικών εξουσίας και της επίδρασής τους στον αποκλεισμό ομάδων (Sasaki & Baba, 2024), γι' αυτό και δεν περιλαμβάνουν τις διαδικασίες επιπολιτισμού, οι οποίες αναλύονται συνήθως σε μικροεπίπεδο ως τακτικές ατομικής προσαρμογής (Berry, 1980, 2003). Επομένως, η έλλειψη σύνδεση των δομικών δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού δημιουργεί ένα βιβλιογραφικό έλλειμμα, το οποίο δυσχεραίνει την κατανόηση της ένταξης ως πολυδιάστατης διαδικασίας και κατ' επέκταση την ερμηνεία των τακτικών επιπολιτισμού των μεταναστών/-στριών.

1.2. Στόχος Έρευνας και Ερευνητικά Ερωτήματα

Κεντρικό στόχο αυτής της θεωρητικής μελέτης αποτελεί η γεφύρωση αυτού του χάσματος μεταξύ μακροεπίπεδου και μικροεπίπεδου, δηλαδή η σύνδεση των δομικών δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη, με εστίαση στην ερμηνεία των τακτικών της «ενσωμάτωσης» και του «διαχωρισμού». Ο στόχος της μελέτης συνοψίζεται στα ακόλουθα κύρια ερευνητικά ερωτήματα (α, β), τα οποία διακρίνονται σε επιμέρους υποερωτήματα:

α) «Πώς οι δυναμικές εξουσίας επιδρούν στις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού;»

- «Πώς οι δυναμικές εξουσίας δημιουργούν τις προϋποθέσεις «ένταξης» και «αποκλεισμού» ομάδων;»
- «Ποιες είναι οι ατομικές τακτικές επιπολιτισμού, σύμφωνα με το μοντέλο επιπολιτισμού του John Berry (1980, 2003);»
- «Ποια είναι η σχέση αλληλεπίδρασης «κοινωνίας – κοινότητας – ατόμου»;»

β) «Πώς η σύνδεση των δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού εξηγεί τις τακτικές «ενσωμάτωσης» και «διαχωρισμού» των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη;»

- «Ποιοι είναι οι παράγοντες που επιδρούν στις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη;»
- «Πώς ο ρόλος των παραγόντων επίδρασης στις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού επανεκτιμάται μέσα από την τοποθέτησή τους σε ένα θεωρητικό πλαίσιο συγχώνευσης των δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού;»
- «Πώς ερμηνεύονται μέσα από αυτό το θεωρητικό πλαίσιο τα αντικρουόμενα ευρήματα σχετικά με τους παράγοντες επίδρασης στις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού;»

1.3. Μέθοδοι, Τεχνικές και Εργαλεία

Για την υλοποίηση του στόχου της παρούσας μελέτης και την απάντηση στα προαναφερθέντα ερευνητικά ερωτήματα εφαρμόστηκε ένας συνδυασμός των μεθόδων βιβλιογραφικής και εννοιολογικής έρευνας. Βασική επιδίωξη της βιβλιογραφικής έρευνας αποτελεί η απάντηση σε ερευνητικά ερωτήματα, μέσα από την ανασκόπηση, τη σύνθεση και την κριτική προσέγγιση δευτερογενών πηγών (Center for Teaching & Learning, χ.χ.; Ινστιτούτο Πολιτισμού, Δημοκρατίας και Εκπαίδευσης, 2020). Από την άλλη, η εννοιολογική έρευνα στοχεύει στη διερεύνηση και σύνδεση εννοιών και θεωριών, επανεξετάζοντας υπάρχουσες έννοιες ή αναπτύσσοντας νέες (Γαρεφαλάκης, Κουτούπης, & Πασσάς, 2020). Αυτές οι μέθοδοι θεωρήθηκαν κατάλληλες για την προσέγγιση των ερευνητικών μας ερωτημάτων, καθώς αλληλοσυμπληρώνονται, παρέχοντας μία ευρεία γκάμα ερευνητικών τεχνικών και εργαλείων που μπορούν να αξιοποιηθούν με μεγάλη ευελιξία κατά τη διαχείριση της βιβλιογραφίας.

Ειδικότερα, για την επισκόπηση της βιβλιογραφίας γύρω από τις δυναμικές εξουσίας και τα ζητήματα ένταξης και αποκλεισμού, καθώς και τις τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη έγινε αναζήτηση και συλλογή υλικού από έγκριτες ακαδημαϊκές βάσεις δεδομένων (όπως, Scopus, Web of Science, JSTOR, ProQuest, APA PsycINFO, Taylor & Francis Online, SAGE Journals και SpringerLink), πανεπιστημιακές εκδόσεις (όπως, Harvard University Press, Routledge, Manchester University Press και Princeton University Press), εκθέσεις διεθνών οργανισμών (όπως, International Organization for Migration/World Migration Report [IOM], European Commission και Pew Research Center), ανοικτές ακαδημαϊκές πηγές (όπως, Kallipos Repository), καθώς και έντυπα ακαδημαϊκά εγχειρίδια και βιβλία εκδοτικών οίκων (όπως, Gutenberg, Εκδόσεις Σιδέρης, Πλέθρον, πεδίο). Η επιλογή των πηγών που συμπεριλήφθηκαν στη μελέτη έγινε με βάση τη συνάφειά τους με το θέμα που μελετάται, την αξιοπιστία τους και την επικαιρότητα ή διαχρονικότητά τους, ενώ ελάχιστες ήταν οι πηγές «γκρίζας βιβλιογραφίας» (όπως, Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και Διασποράς) (βλ. εν. 6.5.). Η κριτική προσέγγιση και ερμηνεία του βιβλιογραφικού υλικού που συμπεριλήφθηκε σε αυτή τη μελέτη επέτρεψε την ανάδειξη των βιβλιογραφικών κενών και την κατάλληλη σύνθεση του υλικού, προκειμένου να ακολουθεί τη συλλογιστική διαδικασία συγγραφής και εννοιολογικής σύνδεσης, καθώς μεταβαίνουμε από μία θεωρία σε κάποια άλλη. Εν ολίγοις, έγινε μία συμπληρωματική χρήση των δύο μεθόδων, καθώς οι τεχνικές της βιβλιογραφικής έρευνας αξιοποιήθηκαν για την ανάλυση, τη σύγκριση και ερμηνεία του βιβλιογραφικού υλικού, ενώ οι τεχνικές της εννοιολογικής έρευνας χρησιμοποιήθηκαν για τη δομική οργάνωση και σύνδεση των ιδεών που πραγματεύεται η παρούσα μελέτη, δύο αναγκαίες διαδικασίες για την κατασκευή ενός θεωρητικού πλαισίου.

Ουσιαστικά, η σύνδεση των δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές πολιτισμού (στόχος έρευνας) «κατασκευάζεται» μέσω της σύνδεσης θεωριών από μελέτες, οι οποίες προσεγγίζονται κριτικά και ερμηνεύονται δημιουργώντας ένα εννοιολογικό πλαίσιο το οποίο στη συνέχεια χρησιμοποιείται ως θεωρητική βάση, η οποία επεκτείνεται με τον ίδιο τρόπο και τέλος το «νέο» θεωρητικό πλαίσιο που συνδέει το μακροεπίπεδο με το μικροεπίπεδο αξιοποιείται ως ερμηνευτικό εργαλείο των ατομικών τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη και των παραγόντων που επηρεάζουν αυτές τις τακτικές, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία.

1.4. Εννοιολογική Χαρτογράφηση

Η παρούσα θεωρητική μελέτη δομείται σε τρεις (3) κύριους άξονες (Α,Β,Γ), οι οποίοι συνδέονται μεταξύ τους μέσω της εννοιολογικής σύνδεσης. Παρακάτω περιγράφεται ο τρόπος που συντελείται η σταδιακή μετάβαση από τον άξονα «Α» στον άξονα «Γ», δηλαδή στη σχέση «κοινωνίας – κοινότητας – ατόμου» (στη σύνδεση δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού), μέσω των θεωριών που συνδέθηκαν για την κατασκευή του θεωρητικού μας πλαισίου:

Α. Σχέση κοινωνίας – ατόμου

- Μακροδομική ανάλυση: σύνδεση στρουκτουραλισμού με κοινωνικό κονστρουκτιβισμό: η κατασκευή «ταυτότητας» και «ετερότητας» και η συγκρότηση της μεταναστευτικής ταυτότητας σε αυτό το πλαίσιο δυναμικών εξουσίας.

Θεωρίες: στρουκτουραλισμός, κοινωνικός κονστρουκτιβισμός

Β. Σχέση κοινωνίας – κοινότητας

- Αλληλεπίδραση της μεταναστευτικής κοινότητας με την κοινωνία: ανάδειξη της ικανότητας αυτενέργειας των μεταναστευτικών ομάδων

Θεωρίες: μοντέλο επιπολιτισμού Berry (1980, 2003), θεωρία Tajfel (1992) (ατομική κοινωνική κινητικότητα/Συλλογική κοινωνική αλλαγή), θεωρία Castells (2010) (παγκοσμιοποίηση και «ταυτότητες αντίδρασης», παγκοσμιοποίηση & διεθνικά δίκτυα), διεθνικά δίκτυα & «εξουσία», θεωρητικό πλαίσιο της Erel (2010) (σύνδεση θεωριών του Bourdieu με τις μεταναστευτικές σπουδές: διαπραγμάτευση μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου) – ανάδειξη ικανότητας αυτενέργειας των μεταναστευτικών κοινοτήτων

Θεωρητική επέκταση: εισαγωγή των όρων «συμβολική δύναμη» και «εξωτερική και εσωτερική νομιμότητα»

Γ. Σχέση κοινωνίας – κοινότητας – ατόμου

Θεωρίες: σύνδεση θεωρητικού πλαισίου της Erel (2010) με το θεωρητικό πλαίσιο των μηχανισμών πολιτισμικού αποκλεισμού των Sasaki & Baba (2024), μοντέλο επιπολιτισμού Berry (1980, 2003)

Θεωρητική βάση: ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο (Erel (2010) & Sasaki & Baba (2024))

Θεωρητική επέκταση: εισαγωγή των όρων «εκλαμβανόμενη αντικειμενική συμβολική δύναμη» και «εκλαμβανόμενη υποκειμενική συμβολική δύναμη»

Σύνδεση των ατομικών τακτικών επιπολιτισμού (Berry (1980, 2003)) με τις δυναμικές εξουσίας (Erel (2010) & Sasaki & Baba (2024)), μέσω της θεωρητικής επέκτασης

Η παραπάνω «εννοιολογική χαρτογράφηση» παραθέτει το σύνολο των θεωριών που συνδέθηκαν για τη δόμηση ενός εννοιολογικού πλαισίου, την επίτευξη θεωρητικών επεκτάσεων και την κατασκευή μίας θεωρητικής βάσης, η οποία επέτρεψε τη σύνδεση των δομικών δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού. Στη συνέχεια, το νέο θεωρητικό πλαίσιο που κατασκευάστηκε αξιοποιήθηκε ως ερμηνευτικό εργαλείο για την ερμηνεία των ατομικών τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη και των παραγόντων που επηρεάζουν αυτές τις τακτικές, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία. Φυσικά, πριν τη σύνδεση των εννοιών είχε προηγηθεί ανάλυση και κριτική προσέγγιση των πηγών που αντλήθηκαν, ενώ θεωρίες/έννοιες που θεωρήθηκαν κομβικές για την υποστήριξη της θέσης μας εμπλουτίστηκαν με πρόσθετο βιβλιογραφικό υλικό, προκειμένου να διασφαλιστεί η εγκυρότητά τους (βλ. εν. 1.5.), μέσω της βιβλιογραφικής τεκμηρίωσης (για παράδειγμα, η θεωρία του Castells (2010) αναφορικά με το παγκόσμιο μοτίβο σχηματισμού «ταυτοτήτων αντίδρασης» των μειονοτικοποιημένων ομάδων ως τρόπο αναβάθμισης της θέσης τους εντός του διεθνούς συστήματος υποστηρίχθηκε βιβλιογραφικά μέσω παράθεσης ερευνών που την επιβεβαιώνουν, ενώ παράλληλα αναζητήθηκαν και οι μηχανισμοί μέσω των οποίων γίνεται αυτό, γεγονός που επέτρεψε τη μετάβαση σε πρόσθετες θεωρίες, οι οποίες συνδέθηκαν μεταξύ τους). Αυτή η μεθοδολογική προσέγγιση μας παρείχε τη δυνατότητα να εξερευνήσουμε τους μηχανισμούς εξουσίας πίσω από τις τακτικές επιπολιτισμού, προσφέροντας ένα ενιαίο πλαίσιο ερμηνείας των αντικρουόμενων ευρημάτων των ατομικών τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη και των παραγόντων που τις επηρεάζουν (κεφ. 6).

1.5. Ζητήματα Αξιοπιστίας

Τόσο η εννοιολογική, όσο και η βιβλιογραφική έρευνα βασίζονται στην επεξεργασία βιβλιογραφικών και όχι εμπειρικών δεδομένων (Ινστιτούτο Πολιτισμού, Δημοκρατίας και Εκπαίδευσης, 2020). Επομένως, είναι καίριας σημασίας η αξιολόγηση της ποιότητας των πηγών που αξιοποιούνται, προκειμένου να διασφαλιστεί η αξιοπιστία της έρευνάς μας (Center for Teaching & Learning, χ.χ.). Για την εξασφάλιση της αξιοπιστίας της παρούσας μελέτης συμπεριλήφθηκαν βιβλιογραφικές πηγές από έγκριτες και διεθνώς αναγνωρισμένες

ακαδημαϊκές βάσεις δεδομένων (όπως, Scopus, Web of Science, JSTOR, ProQuest, APA PsycINFO, Taylor & Francis Online, SAGE Journals και SpringerLink), από πανεπιστημιακές εκδόσεις (όπως, Harvard University Press, Routledge, Manchester University Press και Princeton University Press), από εκθέσεις διεθνών οργανισμών (όπως, International Organization for Migration/World Migration Report [IOM], European Commission και Pew Research Center), από ανοικτές ακαδημαϊκές πηγές (όπως, Kallipos Repository), καθώς και από έντυπα ακαδημαϊκά εγχειρίδια και βιβλία εκδοτικών οίκων (όπως, Gutenberg, Εκδόσεις Σιδέρης, Πλέθρον, πεδίο), όπως αναφέρθηκε στην προηγούμενη ενότητα (1.4.), ενώ οι πηγές «γκρίζας βιβλιογραφίας» (όπως, Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και Διασποράς), αν και ελάχιστες, αντιμετωπίστηκαν στρατηγικά, προκειμένου να διατηρηθεί η αξιοπιστία. Συγκεκριμένα, η συμπερίληψή τους στη μελέτη έγινε συνδυαστικά με αξιόπιστες πηγές και μόνο εφόσον επιβεβαίωναν τα ευρήματα αυτών. Με αυτόν τον τρόπο αντισταθμίστηκε η αναξιπιστία τους.

Επιπλέον, επειδή η μελέτη μας στηρίχθηκε σε πλήθος θεωριών υπήρξε ειδική μέριμνα για τον έλεγχο της αξιοπιστίας αυτών, μέσω του ελέγχου της επιρροής που έχουν (έλεγχος των αναφορών τους) (για παράδειγμα, η μελέτη της Erel (2010) που έχει μεγάλο αριθμό αναφορών), της διαχρονικής επιβεβαίωσής ή εφαρμογής τους (για παράδειγμα, το πλήθος των ερευνών που χρησιμοποιούν το θεωρητικό μοντέλο του Berry (1980, 2003)), αλλά και της επιστημοσύνης των συγγραφέων (η ειδίκευσή τους και η συνάφεια του συγγραφικού τους έργου με το υπό μελέτη θέμα) (για παράδειγμα, ο κοινωνικός ψυχολόγος Tajfel που είναι γνωστός για τη συμβολή του στη θεωρία της κοινωνικής ταυτότητας). Μάλιστα, πολλές θεωρίες που συμπεριλήφθηκαν στη μελέτη τεκμηριώθηκαν βιβλιογραφικά με έρευνες που τις επιβεβαιώνουν. Τέλος, βιβλιογραφικές πηγές που είναι πρόσφατες και δεν ανταποκρίνονται στα προαναφερθέντα κριτήρια, παρότι προέρχονται από αξιόπιστες πηγές αντιμετωπίστηκαν με τον ίδιο τρόπο που αντιμετωπίστηκε η «γκρίζα» βιβλιογραφία, δηλαδή μέσω της συνδυαστικής παράθεσής τους και του ελέγχου επιβεβαίωσης των θέσεων που υποστηρίζουν σε άλλες πηγές (για παράδειγμα, το θεωρητικό πλαίσιο των Sasaki & Baba (2024), αποτελεί μία προσφάτως δημοσιευμένη πηγή, παρ' όλα αυτά πολλές από τις θέσεις που παρουσιάζονται σε αυτή επιβεβαιώνονται και από άλλες πηγές, ενώ η συγκεκριμένη πηγή, στην παρούσα μελέτη χρησιμοποιήθηκε συνδυαστικά με το θεωρητικό πλαίσιο της Erel (2010) για την κατασκευή ενός ενιαίου πλαισίου).

1.6. Προσδοκίες Έρευνας

Η παρούσα θεωρητική μελέτη στοχεύει στη σύνδεση των δομικών δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη. Μέσω αυτής της σύζευξης μακροδομικού και μικροδομικού επιπέδου επιδιώκεται η κάλυψη του βιβλιογραφικού κενού που παρατηρείται ως προς τη μελέτη των τακτικών επιπολιτισμού, οι οποίες μελετώνται συνήθως σε επίπεδο μικροδομής, χωρίς να συνδέονται άμεσα με τις δυναμικές εξουσίας, οι οποίες αν και επηρεάζουν τις τακτικές επιπολιτισμού μελετώνται συνήθως ξεχωριστά από αυτές, σε επίπεδο μακροδομής. Η μελέτη μας προτείνει ένα ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο ολιστικής προσέγγισης των διαδικασιών επιπολιτισμού των μεταναστών/-στριών. Αυτή η προσέγγιση μας δίνει τη δυνατότητα να ερμηνεύσουμε τα αντικρουόμενα ευρήματα που ανιχνεύονται στη βιβλιογραφία αναφορικά με τις τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη και τους παράγοντες που επιδρούν σε αυτές, παρέχοντας πιθανές εξηγήσεις που προκύπτουν από τη μελέτη της σχέσης δυναμικών εξουσίας και τακτικών επιπολιτισμού (κεφ. 6). Ως εκ τούτου, η εφαρμογή του θεωρητικού πλαισίου που προτείνει η παρούσα μελέτη μπορεί να συμβάλλει στην κατανόηση των αναγκών αναγνώρισης των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών που ζουν στην Ευρώπη, συνεισφέροντας στο σχεδιασμό στοχευμένων πολιτικών αναγνώρισης και ένταξης. Επίσης, μπορεί να βοηθήσει στην πρόβλεψη και πρόληψη των κοινωνικών συγκρούσεων που μπορούν να προκύψουν σε συγκεκριμένα συγκείμενα μεταξύ του κυρίαρχου πληθυσμού και συγκεκριμένων πολιτισμικών κοινοτήτων, αλλά και μεταξύ των ίδιων των πολιτισμικών κοινοτήτων, συμβάλλοντας στην καλύτερη διαχείριση της πολυπολιτισμικής συμβίωσης και στην προώθηση της διαπολιτισμικότητας.

1.7. Περιορισμοί Έρευνας

Όπως κάθε έρευνα, έτσι και η συγκεκριμένη παρουσιάζει ορισμένους περιορισμούς. Ο βασικός περιορισμός αυτής της μελέτης συνίσταται στην απουσία εμπειρικής τεκμηρίωσης του θεωρητικού πλαισίου, αφού στηρίζεται αποκλειστικά σε δευτερογενείς πηγές. Ως επακόλουθο, η χρήση του θεωρητικού πλαισίου ως ερμηνευτικό εργαλείο των τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη και των παραγόντων που επιδρούν σε αυτές διακατέχεται από ένα βαθμό υποκειμενικότητας. Ωστόσο, παρά τους σημαντικούς αυτούς περιορισμούς που δε μπορούν να αγνοηθούν είναι αναγκαίο να τονίσουμε πως στόχος της παρούσας μελέτης είναι πρωτίστως η κατασκευή

ενός θεωρητικού πλαισίου που να συνδέει τις δυναμικές εξουσίας με τις τακτικές επιπολιτισμού και η αξιοποίησή του ως βάση για μετέπειτα εμπειρική διερεύνηση.

2. ΣΧΕΣΕΙΣ ΜΕΣΗΣ ΑΝΑΤΟΛΗΣ – ΔΥΣΗΣ, ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ & ΕΤΕΡΟΤΗΤΑ

2.1. Σχέσεις Μέσης Ανατολής – Δύσης: Ιστορική Αναδρομή

Προκειμένου να εξετάσουμε τις σχέσεις της ΜΑ με τη Δύση θα πρέπει να εξετάσουμε τη θέση και την αλληλεπίδραση αυτών των δύο δυνάμεων εντός του διεθνούς συστήματος και των λοιπών διεθνών δρώντων, καθώς και το χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος, το οποίο καθορίζεται από τις κυρίαρχες πολιτικές και ιδεολογικές αρχές, οι οποίες επικυρώνουν την πολιτική των διεθνών δρώντων σε κάθε ιστορική περίοδο (Κεφαλά, 2021, σελ. 103). Η ΜΑ εξαιτίας της σπουδαίας γεωστρατηγικής της θέσης και των πλουτοπαραγωγικών της πηγών αποτέλεσε αντικείμενο διαμάχης μεταξύ των Ευρωπαϊκών Μεγάλων Δυνάμεων για την κυριαρχία της, γεγονός που αποτυπώθηκε μέσα από την αποικιοκρατία, μια διαδικασία με πολιτική, οικονομική, ιδεολογική και στρατιωτική διάσταση που ξεκίνησε τον 15^ο αιώνα και διαμόρφωσε σημαντικά τη σύγχρονη κατάσταση στη ΜΑ (Κεφαλά, 2021, σελ. 13, 105). Οι δυτικοί αποικιοκράτες προκειμένου να εγκαθιδρύσουν ένα ανθεκτικό αποικιοκρατικό οικοδόμημα τροφοδότησαν υπάρχουσες τοπικές συγκρούσεις και ευνόησαν μειονότητες εις βάρος της πλειοψηφίας, για να αποσοβήσουν τον αναδυόμενο αραβικό εθνικισμό (Κεφαλά, 2021, σελ. 106). Απότοκο των ενεργειών αυτών ήταν η φθορά των αποικιοκρατούμενων κοινωνιών, οι οποίες βρέθηκαν αντιμέτωπες με το δίλημμα της αφομοίωσης ή της εξέγερσης, ενώ η ταυτότητά τους κλονίστηκε (Κεφαλά, 2021, σελ. 106). Ο εθνικισμός που αναπτύχθηκε στην Οθωμανική Αυτοκρατορία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στηρίχτηκε στη διάδοση του δυτικού τύπου έθνους-κράτους στα πλαίσια της δυτικής πολιτισμικής επιβολής και εντάθηκε μετά τον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο (1918) και την κατάρρευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, καθώς οι Άραβες διεκδικούσαν την εθνική τους ανεξαρτησία (Κεφαλά, 2021, σελ. 107). Ωστόσο, τα αραβικά εδάφη της πρώην Οθωμανικής Αυτοκρατορίας τέθηκαν υπό την Εντολή της Βρετανίας και της Γαλλίας με τη διεθνή συναίνεση της Κοινωνίας των Εθνών (ΚτΕ), με πρόφαση την προετοιμασία του αραβικού λαού για την «επικείμενη ανεξαρτησία του», εγκαινιάζοντας εκ νέου ένα συγκεκριμένο αυτή τη φορά καθεστώς αποικιοκρατίας, το οποίο απαρτιζόταν από τα βασιλικά πολιτεύματα του Ιράκ, της Συρίας και της Υπεριορδανίας⁵, υπό την επίβλεψη της Βρετανίας (Κεφαλά, 2021, σελ. 107). Ο λόγος που

⁵ Μετατράπηκαν σε ανεξάρτητα κράτη μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο (Κεφαλά, 2021, σελ. 107).

γίνεται εκτενής αναφορά στο αποικιοκρατικό καθεστώς στη ΜΑ βρίσκεται στις διαχρονικές επιπτώσεις που αυτό είχε, αφού υποκίνησε τις ενδοαραβικές διενέξεις (όπως ο ενδοαραβικός Ψυχρός Πόλεμος), προκάλεσε πολιτική αστάθεια και προβλήματα συνόρων, έπληξε την ταυτότητα και συνείδηση του αραβικού λαού και γέννησε το ανεπίλυτο έως και σήμερα Παλαιστινιακό ζήτημα⁶ (Κεφαλά, 2021, σελ. 108). Η διαδικασία αποαποικιοποίησης ξεκίνησε μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1945), μια περίοδο που συνοδεύτηκε από δραματικές αλλαγές στη διεθνή σκηνή, μετατρέποντας το χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος από πολυπολικό⁷ σε διπολικό⁸ (Κεφαλά, 2021, σελ. 108). Πλέον, στη διεθνή σκηνή υπήρχαν δύο αντιμαχόμενες ηγεμονικές δυνάμεις – οι ΗΠΑ (Ηνωμένες Πολιτείες) και η ΕΣΣΔ (Σοβιετική Ένωση) - , ο ανταγωνισμός των οποίων, που πραγματοποιήθηκε μέσα από τον Ψυχρό Πόλεμο, δεν περιοριζόταν στην επικράτηση ισχύος, αλλά στην παγκόσμια ιδεολογική, πολιτική και οικονομική κυριαρχία (Κεφαλά, 2021, σελ. 109). Η σύγκρουση μεταξύ των δύο υπερδυνάμεων ενισχύθηκε από την κατασκευή του «εχθρικού άλλου», σε ένα δίπολο σχηματισμού των εθνικών ταυτοτήτων της «καλής και πολιτισμένης Δύσης» και της «κακής και απολίτιστης Ανατολής», το οποίο δίπολο ταυτοτήτων επισκιάζει μέχρι και σήμερα τις σχέσεις Δύσης – Ανατολής, ακολουθώντας και εκλογικεύοντας την υπάρχουσα ασυμμετρία κέντρου - περιφέρειας (Haldrup & Koefoed, 2020; Ηρακλείδης, 2015, σελ. 63, 230; Storey, 2015). Μετά τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου (1945), ο ανταγωνισμός των υπερδυνάμεων επεκτάθηκε στη ΜΑ, όπου οι δύο υπερδυνάμεις οργάνωσαν τις συμμαχίες τους με τα αραβικά κράτη, γεγονός που οδήγησε στη διεξαγωγή ενός «πολέμου διά αντιπροσώπων» (Proxy War)⁹ σε περιφερειακό επίπεδο, το λεγόμενο «ενδοαραβικό Ψυχρό

⁶ Το Παλαιστινιακό ζήτημα ανέκυψε στα τέλη του 19^{ου} αιώνα ως συνέπεια της βρετανικής πολιτικής στη Μέση Ανατολή, που επιδίωκε τη διατήρηση του ελέγχου των αραβικών εδαφών και σχετίζεται με τη διεκδίκηση της Παλαιστινιακής γης από τους Άραβες και τους Εβραίους. Πρόκειται για ένα ζήτημα ακανθώδες, καθώς εμπλέκει τοπικές, διακρατικές, περιφερειακές και διεθνείς διαφωνίες (Κεφαλά, 2021, σελ. 138-139).

⁷ Πρόκειται για όρο που αναπτύχθηκε στους κόλπους του νεορεαλισμού ή δομικού ρεαλισμού από τον Kenneth Waltz (1924-2013), ο οποίος εισηγήθηκε πως η κατανομή ισχύος ανάμεσα στα κράτη είναι αυτή που καθορίζει τη δομή του διεθνούς συστήματος σε κάθε ιστορική περίοδο (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 44). Συνεπώς, ως «πολυπολικό» χαρακτηρίζεται ένα διεθνές σύστημα στο οποίο κυριαρχούν πολλές περιφερειακές δυνάμεις, οι οποίες διαθέτουν ισχύ μόνο στην περιφέρειά τους (Bremmer, 2015 όπ. αναφέρεται στον Ευαγόρου, 2018).

⁸ Ως «διπολικό» χαρακτηρίζεται ένα διεθνές σύστημα στο οποίο κυριαρχούν δύο ηγεμονικές δυνάμεις – υπερδυνάμεις σε παγκόσμιο επίπεδο (Ηρακλείδης, 2015).

⁹ Ως «πόλεμοι διά αντιπροσώπων» (Proxy Wars) ορίζονται οι πολεμικές συγκρούσεις στις οποίες ένα τρίτο μέρος επεμβαίνει έμμεσα σε έναν προϋπάρχοντα πόλεμο προκειμένου να επηρεάσει το στρατηγικό αποτέλεσμα υπέρ του. «Πολέμους διά αντιπροσώπων» διεξάγουν κρατικοί και μη κρατικοί δρώντες που επιδιώκουν να προωθήσουν τους δικούς τους στρατηγικούς στόχους, αλλά ταυτόχρονα αποφεύγουν την εμπλοκή τους σε έναν άμεσο, δαπανηρό και αιματηρό πόλεμο. Βασίζονται σε μια εγγενή αντίληψη του κινδύνου, στην ιδέα ότι η άμεση επέμβαση σε μια σύγκρουση

Πόλεμο», κατά τον οποίο αναπτύχθηκε και η ευνοϊκή μεταχείριση των ΗΠΑ απέναντι στο Ισραήλ, πράγμα που συνέβαλε στη διατάραξη της ισορροπίας ισχύος¹⁰ μεταξύ των αραβικών κρατών (Κεφαλά, 2021, σελ. 109–111). Μέσα σε αυτό το κλίμα ανταγωνισμού μεταξύ των δύο ηγεμονικών δυνάμεων και συγκεκριμένα μετά τη σοβιετική εισβολή στο Αφγανιστάν (Δεκέμβριος, 1979), αναδύθηκε η Αλ-Κάϊντα, ένοπλη ισλαμική ριζοσπαστική οργάνωση, που ενισχύθηκε από τις ΗΠΑ και τη Σαουδική Αραβία ως ικανό μέσο αντίστασης απέναντι στην επεκτατική δύναμη της Σοβιετικής Ένωσης, ενώ η ίδια η οργάνωση συνέχισε την επιρροή και επέκτασή της ακόμη και μετά την κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης (Κεφαλά, 2021, σελ. 53-54). Η κατάρρευση της Σοβιετικής Ένωσης (26 Δεκεμβρίου 1991), ανέδειξε τις ΗΠΑ σε μοναδική υπερδύναμη ενός διεθνούς συστήματος με μονοπολικό¹¹ πλέον χαρακτήρα (Κεφαλά, 2021). Ως εκ τούτου, στόχος των ΗΠΑ ήταν η διασφάλιση της «ηγεμονικής σταθερότητας»¹² και στη ΜΑ (Κεφαλά, 2021, σελ. 115). Για την επίτευξη αυτού του στόχου οι ΗΠΑ επιχείρησαν να αποδυναμώσουν περιφερειακές κρατικές και μη δυνάμεις που επέμεναν στη σύγκρουση, χωρίς ωστόσο να λαμβάνουν υπόψη τις υπάρχουσες τεταμένες σχέσεις των αραβικών κρατών και τις εθνικές τους βλέψεις (Κεφαλά, 2021, σελ. 115). Η στρατιωτική επιχείρηση των ΗΠΑ στο Ιράκ, ονόματι «Καταιγίδα της Ερήμου» (1991), που οργανώθηκε με σκοπό την αναχαίτιση της Ιρακινής εισβολής στο Κουβέϊτ (1990) έθεσε το Ιράκ σε μια κατάσταση διεθνούς αποκλεισμού (Κεφαλά, 2021, σελ. 116, 119), επιβάλλοντάς του ισχυρές κυρώσεις, ενώ η παρουσία των ΗΠΑ στην περιοχή ενισχύθηκε και σταθεροποιήθηκε, πράγμα που περιορίσε την ανεξαρτησία των αραβικών κρατών (Rovner & Talmadge, 2014) και έφερε στο προσκήνιο εξτρεμιστικά κινήματα (Posen, 2014, όπ. αναφέρεται στους Rovner & Talmadge, 2014). Στην πραγματικότητα, η έντονη παρουσία των ΗΠΑ στην αραβική χερσόνησο από το 1990 μέχρι το 2001 (Pape, p. 242, όπ. αναφέρεται στους Rovner & Talmadge, 2014) αποσκοπούσε στην εξυπηρέτηση

θα ήταν είτε αδικαιολόγητη, είτε υπερβολικά δαπανηρή (πολιτικά, οικονομικά ή υλικά), παράνομη, μη εφικτή ή θα μπορούσε να αποφευχθεί (Brown, McLean, & McMillan, 2018).

¹⁰ Η «ισορροπία ισχύος» ή «ισορροπία δυνάμεων» (balance of power), πρόκειται για μία αμφιλεγόμενη και συνάμα θεμελιώδη έννοια της ρεαλιστικής διεθνολογικής σκέψης, η οποία διατείνεται πως εντός της αναρχίας που χαρακτηρίζει το διεθνές σύστημα, τα κράτη επιχειρούν την απόκτηση ισχύος και κατά συνέπεια το διεθνές σύστημα διακατέχεται από «ισορροπία» ή «ανισορροπία» ισχύος. Η ύπαρξη «ισορροπίας ισχύος» θεωρείται πως προσφέρει ασφάλεια, ειρήνη και σταθερότητα στο διεθνές σύστημα (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 81-82). Πιστεύεται πως είναι η «πλέον σαφής θεωρία της διεθνούς πολιτικής και των διεθνών σχέσεων» (Evans & Newnham, 1990, p. 30, όπ. αναφέρεται στον Ηρακλείδη, 2015, σελ. 81).

¹¹ Ως «μονοπολικό» χαρακτηρίζεται ένα διεθνές σύστημα στο οποίο κυριαρχεί μία υπερδύναμη σε παγκόσμιο επίπεδο (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 45).

¹² Σύμφωνα με τη «θεωρία της ηγεμονικής σταθερότητας», η σταθερότητα και η αναπτυγμένη διεθνή οικονομία είναι πιθανότερο να επιτευχθούν όταν διεθνώς κυριαρχεί μία ηγεμονική δύναμη - υπερδύναμη (Krasner & Webb, 1989, σελ. 183–198).

κοινών συμφερόντων της Αμερικής και των υπόλοιπων αραβικών κρατών, μέσα από τον περιορισμό του Ιράκ και του Ιράν¹³ (Rovner & Talmadge, 2014). Καθοριστικό στη διαμόρφωση των σύγχρονων σχέσεων της Μέσης Ανατολής με τη Δύση υπήρξε το χτύπημα της ισλαμικής τρομοκρατικής οργάνωσης Αλ – Κάϊντα στους Δίδυμους Πύργους της Νέας Υόρκης, στις 11 Σεπτεμβρίου του 2001 (Κεφαλά, 2021, σελ. 117). Η τρομοκρατική αυτή ενέργεια ώθησε τις ΗΠΑ να εξαπολύσουν πόλεμο κατά της ισλαμικής τρομοκρατίας (Κεφαλά, 2021, σελ. 117), με την Ισλαμοφοβία να λαμβάνει ακραίες διαστάσεις στη Δύση, διευρύνοντας το «χάσμα» μεταξύ ΜΑ και Δύσης, του οποίου οι ρίζες ανάγονται στο σχηματισμό των ταυτοτήτων «Δύσης – ΜΑ» κατά την αποικιοκρατία και το Ψυχρό Πόλεμο (Dauda, 2021; Ηρακλείδης, 2015, σελ. 63). Ο πόλεμος των ΗΠΑ ενάντια της ισλαμικής τρομοκρατίας στηρίχτηκε στο δίπολο ενός «πολέμου ανάμεσα στον πολιτισμό και τη βαρβαρότητα», όπως ανακοίνωσε ο Αμερικανός πρόεδρος Τζώρτζ Μπους ο νεότερος, τονίζοντας μάλιστα πως όποια χώρα δε στηρίζει τις ΗΠΑ σε αυτό το εγχείρημα υποθάλλει την τρομοκρατία, ενώ προώθησε τον «Άξονα του Κακού» με τις χώρες που υποστηρίζουν την τρομοκρατία, προσθέτοντας σε αυτές το Ιράκ, το Ιράν, τη Βόρεια Κορέα και τη Συρία (Borhani, 2017; Κεφαλά, 2021, σελ. 117). Οι ΗΠΑ αρχικά κήρυξαν τον πόλεμο κατά του Αφγανιστάν (7 Οκτωβρίου 2001), το οποίο κυβερνάται από τους Ταλιμπάν μετά από την άρνησή τους να παραδώσουν στις ΗΠΑ τον Οσάμα μπιν Λάντεν, αρχηγό της Αλ – Κάϊντα, ενώ το Μάρτιο του 2003 αμερικανικά στρατεύματα εισέβαλαν στο Ιράκ, μάλιστα με την παρότρυνση του Ισραήλ, με πρόφαση την ψευδή – όπως αποδείχθηκε – κατηγορία κατά του Ιράκ για κατοχή πυρηνικών όπλων που θα μπορούσαν να πλήξουν το Ισραήλ και τη διεθνή ασφάλεια (Borhani, 2017; Κεφαλά, 2021, σελ. 119). Στο μεταξύ, είχαν προηγηθεί επιθέσεις αυτοκτονίας από τη Χαμάς και την Ισλαμική Τζιχάντ εναντίον Ισραηλινών πολιτών, κατά τη δεύτερη παλαιστινιακή εξέγερση (Σεπτέμβριος, 2000), με το Ισραήλ να καταγγέλλει τις επιθέσεις αυτοκτονίας ως μία ακόμη έκφανση της ισλαμικής τρομοκρατίας, πείθοντας τις ΗΠΑ να λάβουν μέτρα προς την αντιμετώπισή της, μεταθέτοντας τελικά το Παλαιστινιακό σε επουσιώδες ζήτημα (Κεφαλά, 2021, σελ. 119). Η βασική προτεραιότητα των ΗΠΑ για την καταπολέμηση της ισλαμικής τρομοκρατίας περιλάμβανε ακόμη και τον εξαναγκαστικό εκδημοκρατισμό των αραβικών καθεστώτων με σκοπό την απόσβεση των περιφερειακών εντάσεων και τον καλύτερο έλεγχο της περιοχής, επιδίωξη που φυσικά απέτυχε (Κεφαλά, 2021, σελ. 120-121). Αν και τα περισσότερα αραβικά κράτη έχουν υιοθετήσει δυτικού τύπου πολιτεύματα από την περίοδο της αποικιοκρατίας, αυτά διαθέτουν αυταρχικό χαρακτήρα,

¹³ Το Ιράν είχε κατηγορηθεί από τις ΗΠΑ και άλλες δυτικές χώρες για «αδιαλλαξία και άσκηση κρατικής τρομοκρατίας» (Κεφαλά, 2021, σελ. 216).

ενώ μαστιζονται από τη φτώχεια (Κεφαλά, 2021, σελ. 121). Επιπλέον, οι ΗΠΑ παρείχαν στήριξη σε αυτά τα καθεστώτα των συμμάχων τους, την ίδια στιγμή που επιχειρούσαν τον εκδημοκρατισμό των εχθρικών προς τις ΗΠΑ καθεστώτων (Κεφαλά, 2021, σελ. 120). Η αντίδραση του αραβικού λαού απέναντι στα αυταρχικά καθεστώτα, την εξαθλίωση και το φαύλο κύκλο βίας και συγκρούσεων εκφράστηκε μέσα από την «Αραβική Άνοιξη», ένα επαναστατικό κίνημα που πρωτοεμφανίστηκε στα τέλη του 2010 στην Τυνησία και γρήγορα εξαπλώθηκε στην Αίγυπτο, τη Λιβύη, την Υεμένη, την Αλγερία, το Μπαχρέιν, το Μαρόκο, το Σουδάν, την Ιορδανία και τη Συρία (2011-12) (AlShammari, 2023). Οι διαδηλωτές/-τριες διεκδικούσαν ελευθερία, δικαιοσύνη και μία αξιοπρεπή ζωή, που τόσο είχαν στερηθεί (Msellemu & Kessy, 2022). Ωστόσο, οι συνθήκες κάτω από τις οποίες εμφανίστηκαν τα επαναστατικά κινήματα διέφεραν από χώρα σε χώρα, με αποτέλεσμα η πλειονότητα των κινημάτων αυτών να καταλήξει είτε σε αιματηρές συγκρούσεις και στην ανάμειξη των ΗΠΑ που σκοπό είχαν να εξυπηρετήσουν δικά τους συμφέροντα (Muhammad, Sahide, & Yoyo, 2022), είτε σε εμφύλιους πολέμους, όπως συνέβη στην περίπτωση της Συρίας (2011)¹⁴. Απεναντίας, η εγκαθίδρυση της δημοκρατίας στην Τυνησία είχε επιτυχία, κάτι που σύμφωνα με τη μελέτη των Muhammad et al. (2022) οφείλεται σε δύο παράγοντες: α) τη δημιουργία των θεμελίων της κοινωνίας των πολιτών και την πολιτική ωριμότητα που διαδέχτηκε την πτώση του αυταρχικού καθεστώτος του “Ben Ali” και β) την απουσία εμπλοκής των ΗΠΑ στη διαδικασία εκδημοκρατισμού. Μάλιστα, στη μελέτη τους οι Muhammad et al. (2022) επισημαίνουν, χρησιμοποιώντας ως παράδειγμα την περίπτωση της Τυνησίας, πως στην πράξη υπάρχει θετική ένδειξη εναρμόνισης του Ισλάμ με τη δημοκρατία. Σήμερα, με το χαρακτήρα του διεθνούς συστήματος να υπόκειται σε μια διαδικασία μετάβασης από μονοπολικό (υπό την ηγεμονία των ΗΠΑ) σε πολυπολικό, παρατηρείται η ανάδυση πολλαπλών ισχυρών περιφερειακών δρώντων που ασκούν κυριαρχία στην περιφέρειά τους και δύνανται να επηρεάσουν και τη διεθνή σφαίρα (Ρωσία, Κίνα, Γερμανία, Γαλλία, Μεγάλη Βρετανία, Ιαπωνία), η οποία ωστόσο βρίσκεται ακόμη υπό την ηγεμονία των ΗΠΑ (Dickson, 2019; Edström & Westberg, 2022; Ευαγόρου, 2018). Αυτό πρακτικά σημαίνει πως οι ανερχόμενοι αυτοί δρώντες θα επιδιώξουν την ισχυρή τους παρουσία στο διεθνές σύστημα, εξασφαλίζοντας τα συμφέροντά τους στην περιοχή της ΜΑ, γεγονός που θα επιφέρει πρόσθετα προβλήματα στο ήδη συγκρουσιακό περιβάλλον της ΜΑ (Hafez, 2022). Εδώ διαφαίνονται οι σχέσεις της ΜΑ με τους λοιπούς διεθνούς δρώντες, οι οποίες συνίστανται στην εμπλοκή τους στη ΜΑ με σκοπό τη διεκδίκηση δικών τους συμφερόντων, γεγονός που

¹⁴ Η «συριακή κρίση» βρίσκεται σε εξέλιξη (Κεφαλά, 2021, σελ. 270)

ανάγει τη ΜΑ σε ένα διεθνή πόλο εξωτερικής εμπλοκής (Hinnebusch, 2018). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο συνεχούς εξωτερικής εμπλοκής ο αντιμπεριαλιστικός εθνικισμός που σήμερα επικρατεί στη ΜΑ μπορεί να γίνει αντιληπτός ως μία προσπάθεια άμυνας (Hinnebusch, 2003). Όπως γίνεται φανερό, η ΜΑ αποτελεί ένα ιδιαίτερο και εύθραυστο υποσύστημα που διακρίνεται από αλληλεξάρτηση στο εσωτερικό του, εξαιτίας της εγγύτητας και της ομοιότητας των χωρών που βρίσκονται στην ίδια περιοχή, με αποτέλεσμα η μία να είναι ευεπηρεάστη από την άλλη (Κεφαλά, 2021, σελ. 39-40). Λαμβάνοντας υπόψη αυτή τη σύνθεση της ΜΑ είναι εύληπτη η αποσταθεροποίηση που προκάλεσε στις σχέσεις των αραβικών κρατών η μεροληπτική στάση των ΗΠΑ υπέρ του Ισραήλ, η στήριξη που παρείχε σε αυταρχικά καθεστάτα, αλλά και η εμπλοκή που εξακολουθεί να έχει στις μεσανατολικές υποθέσεις, πυροδοτώντας τα αντιδυτικά αισθήματα των υπόλοιπων αραβικών κρατών (Borhani, 2017; Dana, 2017; Κεφαλά, 2021, σελ. 121). Στο σημείο αυτό αξίζει να αναφερθεί πως από την έρευνα του Dana (2017) που πραγματοποιήθηκε σε Παλαιστίνιους προκύπτει πως τα αντιδυτικά αισθήματα δεν κατευθύνονται προς τις δυτικές αξίες, αλλά προς τις δυτικές κυβερνήσεις και πολιτικές. Η εξάπλωση των αντιδυτικών αισθημάτων σε συνδυασμό με την προσπάθεια δόμησης μίας αραβικής ταυτότητας που θα ενσαρκώνει το άλλοτε ένδοξο αραβικό παρελθόν, το οποίο μοιάζει σαν την ιδανική λύση απέναντι στο σκοτεινό παρόν συνέβαλε σημαντικά στην εμφάνιση του πολιτικού Ισλάμ, στη δράση επαναστατικών κινημάτων, καθώς και στην ισλαμική τρομοκρατία, η οποία έχει λάβει διεθνείς διαστάσεις (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 46· Κεφαλά, 2021, σελ. 48, 135, 275). Όπως άλλωστε επισημαίνει ο Hinnebusch (2011), η διαρκής εξωτερική παρέμβαση στη ΜΑ σε συνδυασμό με την ισχυρή προσκόλληση των Αράβων στην αραβική τους ταυτότητα, αποδεδειγμένα οδηγεί στην άνοδο κινημάτων αντίστασης, δημιουργώντας ένα εκρηκτικό κλίμα στη ΜΑ, το οποίο παραμένει ανεξέλεγκτο, αφού οι κυβερνήσεις αρνούνται τη συνδιαλλαγή με επαναστάτες και «τρομοκράτες», τους οποίους δε θεωρούν «ισότιμους συνομιλητές», ενώ παραγνωρίζουν ακόμη και τη σύγκρουση καθαυτή, καταδικάζοντάς την ως τρομοκρατική ενέργεια (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 118). Συνεπώς, οι σχέσεις της ΜΑ με τη Δύση θα μπορούσαν να ερμηνευτούν μέσα από το χάσμα «Βορρά – Νότου», μία σχέση μεταξύ κέντρου – περιφέρειας που στηρίζεται σε ένα σύστημα παγκόσμιας εκμετάλλευσης της δεύτερης από το πρώτο και στο οποίο τα τελευταία χρόνια έχει υπεισέλθει και η πολιτισμική παράμετρος, που εκφέρεται μέσα από τη φαινομενική αντιπαραβολή του δυτικού προτύπου με το πολιτικό Ισλάμ (Hinnebusch, 2011; Ηρακλείδης, 2015, σελ. 50). Ο λόγος που γίνεται χρήση της λέξης «φαινομενική» αναφορικά με τη σύγχρονη αντιπαραβολή του δυτικού προτύπου με το πολιτικό Ισλάμ έγκειται στο γεγονός πως στην πραγματικότητα δεν πρόκειται για

«πολιτισμική σύγκρουση», αλλά για μια σχέση η οποία επικυρώνεται μέσα από την κατασκευή του πολιτισμικά «άλλου» με γνώμονα την ταυτότητα του «εμείς», κάνοντας λόγο για ένα υποτιθέμενο αγεφύρωτο πολιτισμικό χάσμα, το οποίο κανονικοποιεί το χάσμα «Βορρά – Νότου», νομιμοποιώντας τη σχέση εκμετάλλευσης της περιφέρειας από το κέντρο, συγκαλύπτοντας κατ' αυτόν τον τρόπο τους πραγματικούς όρους της σχέσης Δύσης – ΜΑ και συναινώντας στη διατήρησή της (Γέρος, 2016, σελ. 16; Sewpaul, 2016). Αυτή η συναίνεση εξυπηρετεί τη λειτουργία και διατήρηση της ηγεμονίας, η οποία μετατρέπει τον υπάρχον ανταγωνισμό σε ύπαρξη κάποιας φυσικής διαφοράς (Laclau, 1993, όπ. αναφέρεται στο Storey, 2015, σελ. 135). Η στρουκτουραλιστική αυτή οπτική αντανakλά την υπάρχουσα θέση της ΜΑ στο μεταβαλλόμενο διεθνές σύστημα, όπου η ηγεμονία της Δύσης αν και δεν είναι αμιγώς μονοπολική, παραμένει ισχυρή (Dickson, 2019; Edström & Westberg, 2022; Ευαγόρου, 2018; Hinnebusch, 2011). Η «ηγεμονία», όπως την ορίζει ο Gramsci (1971), συνίσταται στην ιδεολογική ηγεσία των κυρίαρχων ομάδων, η οποία είναι διαρκής, βρίσκεται σε εξέλιξη, βασίζεται στην καθοδήγηση και τη διαπραγμάτευση και προϋποθέτει έναν υψηλό βαθμό κοινωνικής συναίνεσης (Storey, 2015, σελ. 128-130). Η δυτική ηγεμονία, σύμφωνα με τη θεωρία του στρουκτουραλισμού, στηρίζεται στην εγκαθίδρυση του οικονομικού οικοδομήματος του καπιταλισμού που καθορίζει το πλαίσιο της οικονομικής – στη βάση της – σχέση εξάρτησης μεταξύ Δύσης και ΜΑ, μία σχέση που εκτείνεται και στην ιδεολογική άσκηση ηγεμονίας της πρώτης στη δεύτερη (καπιταλιστική ιδεολογία), ως «πολιτισμικό παράγωγο» της αρχικής ποιότητας της σχέσης (Hinnebusch, 2011; Storey, 2015, σελ. 18). Κατά συνέπεια, η ηγεμονία που ασκείται από τη Δύση στη ΜΑ δεν επιβάλλεται, αλλά τίθεται «υπό διαπραγμάτευση» μεταξύ αυτών των δύο δυνάμεων, ισορροπώντας μεταξύ «αντίστασης» και «ενσωμάτωσης» (Butko, 2004; Storey, 2015, σελ. 130). Σε αυτό το πλαίσιο εμπίπτει και η αντιπαραβολή του δυτικού προτύπου με το πολιτικό Ισλάμ, με το δεύτερο να αποτελεί μία εκδοχή αντίστασης απέναντι στην ιδεολογική ηγεμονία της Δύσης (Butko, 2004; Ηρακλείδης, 2015, σελ. 50; Κεφαλά, 2021, σελ. 48).

2.2. Σχέσεις Μέσης Ανατολής – Δύσης και Ευρωπαϊκή Ταυτότητα

Ύστερα από την ανάλυση των σχέσεων Δύσης – ΜΑ στη διεθνή πολιτική σκηνή γίνονται πιο κατανοητές οι πολιτικές αιτίες που οδήγησαν σε αυτό το υποτιθέμενο πολιτισμικό χάσμα μεταξύ Δύσης και Ισλάμ, μέσα από την κατασκευή του «εχθρικού άλλου» (του Ισλάμ) που απειλεί την ταυτότητα της Δύσης (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 230). Η ταυτότητα της Δύσης γενικότερα και της Ευρώπης ειδικότερα έχει δομηθεί πάνω στις δυτικές αξίες και τα ανθρώπινα δικαιώματα ως διαδικασία νομιμοποίησης της εξουσίας των κρατών,

καθώς τα κράτη έπρεπε να στηρίζουν την κυριαρχία τους σε θεμελιώδεις υπαρκτικές αρχές που θα δικαιολογούν και την ύπαρξη των ιδίων ως εγγυητών των ανθρωπίνων δικαιωμάτων των πολιτών τους (Reus-Smit, 2001). Συνεπώς τα κράτη λειτουργούν ως αυτόνομες «ιδεατές πολιτικές οντότητες» που προστατεύουν τους πολίτες τους από εξωτερικές ή και εσωτερικές απειλές που απειλούν την ταυτότητα των ιδίων κρατών (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 91). Αυτό σημαίνει πως αφενός τα κράτη κατασκευάζουν την απειλή, καθώς τη χρειάζονται προκειμένου να παρέχουν ασφάλεια στους πολίτες τους, αφετέρου με αυτόν τον τρόπο ενισχύουν την ταυτότητα τους, καθώς επιβεβαιώνεται ο λόγος ύπαρξής τους (άρα, η ασφάλεια δεν αφορά εν τέλει το λαό, αλλά το κράτος) (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 91; Reus-Smit, 2001). Αντίστοιχα, τα ευρωπαϊκά κράτη υπερασπίζονται τη συλλογική τους ευρωπαϊκή ταυτότητα απέναντι στην απειλή της ετερότητας του «άλλου» (δηλαδή του Ισλάμ), κατασκευάζοντας μία φαντασιακή απειλή η οποία εδράζεται στη μανιχαϊστική αντίληψη της «πολιτισμένης Δύσης» που έχει οικειοποιηθεί τα ανθρώπινα δικαιώματα και της «απολίτιστης Μέσης Ανατολής» που καταπατά τα ανθρώπινα δικαιώματα (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 230). Αυτή η αντίληψη εξυπηρετεί ακολούθως στη συνοχή της ταυτότητας των πολιτών εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης (Ηρακλείδης, 2015, σελ. 63), μέσω ενός ιδεολογικού μηχανισμού που ο Althusser (1971) αποκαλεί «επερώτηση» ή «κλήση» των ατόμων μίας κοινωνίας να ταυτιστούν με τον πολιτισμό της, όπου τα άτομα αντιλαμβάνονται την ταυτότητά τους ως παράγωγο της κοινωνίας και ταυτίζονται με το συγκεκριμένο τύπο υποκειμένου που αυτή προτάσσει (Liu et al., 2018, σελ. 229). Μάλιστα, οι μεταναστευτικές πολιτικές που υιοθετούνται από τα κράτη - μέλη της ΕΕ στοχεύουν στην κοινωνικοπολιτισμική συνοχή και ομοιογένεια, επιδεινώνοντας τις κοινωνικές εντάσεις (Mikelatou & Arvanitis, 2019, σελ. 11). Αυτός ο απόλυτος και μονοδιάστατος τρόπος αντίληψης των ταυτοτήτων αποτελεί γενεσιουργό αιτία της Ισλαμοφοβίας και των διακρίσεων εις βάρος των μουσουλμανικών μειονοτήτων, μία κατάσταση που εμποδίζει την ένταξή τους στην Ευρώπη (Mikelatou & Arvanitis, 2019, σελ. 10; Turnšek et al., 2010, σελ. 16; Viola, 2015). Αποτελεί δε συνάμα έναν αντιπαραγωγικό τρόπο αντίληψης και μελέτης των ταυτοτήτων, καθώς τα άτομα δεν ταυτίζονται στον ίδιο βαθμό με τον εθνικό τους πολιτισμό (Liu et al., 2018, σελ. 228; Sen, 2006, σελ. 164-165, όπ. αναφέρεται στις Turnšek et al., 2010, σελ. 16). Η Ισλαμοφοβία συνεπώς εδράζεται στο δομικό ρατσισμό, ο οποίος δεν είναι ανεξάρτητος αλλά τροφοδοτείται και τροφοδοτεί τις δομικές ανισότητες σε διεθνές επίπεδο (Bailey et al., 2017; Crenshaw, 1989; Groglopo, Ahmadi, & Munobwa, 2025), ενώ η διατήρηση και αναπαραγωγή αυτών των σχέσεων εξουσίας γίνεται μέσα από τους θεσμούς της κοινωνίας (εκπαιδευτικό σύστημα, νομικό σύστημα, Μέσα Μαζικής Ενημέρωσης

(MME), πολιτισμός, οικονομία, θρησκεία) (Sasaki & Baba, σελ. 3). Αυτές οι δυναμικές εξουσίας έχουν ως συνέπεια την πολιτισμική περιθωριοποίηση και «μειονοτικοποίηση» ορισμένων πληθυσμών (Sasaki & Baba, 2024). Εντός αυτής της δομής, έχει σημασία η μελέτη του τρόπου που οι μετανάστες/-στριες συγκροτούν την ταυτότητά τους, αλληλεπιδρώντας με την ίδια τη δομή.

2.3. Η Συγκρότηση Ταυτότητας στη Χώρα Υποδοχής

Η έννοια της ταυτότητας και των διεργασιών συγκρότησής της έχει κεντρική θέση στην ερμηνεία του φαινομένου της μετανάστευσης. Πριν όμως γίνει αναφορά στις διεργασίες οι οποίες ακολουθούν τη συγκρότηση της μεταναστευτικής ταυτότητας από τη στιγμή της άφιξης στη χώρα υποδοχής θεωρείται δόκιμος ο ορισμός της έννοιας της «ταυτότητας». Αν και στη διεθνή βιβλιογραφία υπάρχουν πολλές και διαφορετικές απόψεις σχετικά με το σχηματισμό και τον προσδιορισμό του όρου «ταυτότητα» (La Barbera, 2015; Ünal & İnaç, 2013), ο εξής ορισμός θεωρείται σε γενικές γραμμές αποδεκτός: ως «ταυτότητα» ορίζεται η ανάγκη μίας πληθυσμιακής ομάδας να αυτοπροσδιοριστεί σε σχέση με τους «άλλους» (Κεφαλά, 2021, σελ. 46). Αυτός ο αυτοπροσδιορισμός μίας ομάδας με γνώμονα τους «άλλους» (στην προκείμενη περίπτωση ο αυτοπροσδιορισμός της εθνοτικής ομάδας σε σχέση με την κυρίαρχη πολιτισμική ομάδα) υποδεικνύει πως η αντίληψη της διαφορετικότητας του «άλλου» εκφράζεται, επικοινωνείται και πραγματώνεται από τα μέλη της εκάστοτε ομάδας (Reyes, 2014). Αυτό σημαίνει πως η ταυτότητα δεν αποτελεί ιδιοκτησία των ατόμων, αλλά διαδικασία συνεχούς προσαρμογής που δείχνει τον τρόπο (ή τους τρόπους) που ένα άτομο ή μία ομάδα ατόμων πραγματώνει/επιτελεί την ταυτότητά του/της στο εκάστοτε κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο (Jenkins, 2008; La Barbera, 2015; Viola, 2015). Φυσικά η ανάπτυξη της ταυτότητας σε σχέση με τους άλλους δε σημαίνει απαραίτητα σε αντίθεση με τους άλλους (La Barbera, 2015, σελ. 4): εδώ έγκειται η διαφορά μεταξύ της αντιπαραγωγικής αντίληψης της ταυτότητας ως μονοδιάστατης και αμετάβλητης, όπως αναλύθηκε παραπάνω στην ενότητα «2.2.» και της πραγματικής υβριδικής και ρευστής φύσης της ταυτότητας.

Επομένως, οι ταυτότητες που πραγματώνουν οι μετανάστες/-στριες, καθώς εισέρχονται στο νέο πλαίσιο είναι υβριδικές και εξαρτώνται από το θεσμικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής, όπως τις μεταναστευτικές πολιτικές, τα καθεστώτα απόκτησης ιθαγένειας, τα ηγεμονικά πολιτισμικά πρότυπα, τις αξίες και τις κατηγορίες τόσο των χωρών υποδοχής όσο και των χωρών προέλευσης (Pessar & Mahler, 2003; Vermeulen & Govers, 1994, όπ. αναφέρεται στη La Barbera, 2015). Οι μετανάστες/-στριες αντιλαμβάνονται μέσα σε αυτό το

κοινωνικο-πολιτισμικό πλαίσιο της χώρας υποδοχής τη σχετική τους θέση, η οποία άλλοτε βρίσκεται σε μικρότερη και άλλοτε σε μεγαλύτερη απόσταση από τη θέση τους στη χώρα προέλευσης, επηρεάζοντας κατά συνέπεια και την ένταξή τους, αφού από τη μία καλούνται να ανασυγκροτήσουν την ταυτότητά τους σε ένα νέο πλαίσιο και από την άλλη θέτουν υπό αμφισβήτηση την ταυτότητα της κυρίαρχης πολιτισμικής ομάδας (Ferrante, 2015; La Barbera, 2015).

3. ΕΝΤΑΞΗ & ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

3.1. Ένταξη και Μοντέλα Επιπολιτισμού

Η αντίληψη της ταυτότητας στο νέο πλαίσιο καθορίζει τους τρόπους με τους οποίους οι μετανάστες/-στριες εντάσσονται στη χώρα υποδοχής, δηλαδή τις τακτικές επιπολιτισμού που ακολουθούν κατά την επαφή τους με ένα νέο πολιτισμό στο χρονικό διάστημα παραμονής τους στη χώρα υποδοχής (Liu et al., 2018, σελ. 323, 332). Είναι αναγκαίο να επισημανθεί πως είναι αρκετά δύσκολο να μετρηθεί ο βαθμός ένταξης των μεταναστών/-στριών σε μία χώρα υποδοχής, καθώς η διαδικασία ένταξης επηρεάζεται από πλήθος ατομικών και άλλων ειδικών παραγόντων που σχετίζονται με τη χώρα υποδοχής, όπως είναι οι μεταναστευτικές πολιτικές, το κοινωνικο-οικονομικό περιβάλλον της χώρας, η ξеноφοβία, οι διακρίσεις, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί κ.ά., γι' αυτό και όσοι δείκτες μέτρησης της ένταξης των μεταναστών/-στριών έχουν σχεδιαστεί μπορούν να εφαρμοστούν μόνο στις χώρες για τις οποίες σχεδιάστηκαν (Bauloz, Vathi, & Acosta, 2020, σελ. 172). Οι αντιλήψεις σχετικά με το τι σημαίνει «επιτυχής ενσωμάτωση» διαφέρουν και καθορίζουν τα μοντέλα επιπολιτισμού (Bauloz et al., 2020, σελ. 169-170). Η έννοια «ένταξη» θα μπορούσε σε γενικές γραμμές να οριστεί ως μία αμφίδρομη διαδικασία προσαρμογής ανάμεσα στη χώρα υποδοχής και τους μετανάστες/-στριες, τόσο ως ατομικότητες, όσο και ως συλλογικότητες (International Organization for Migration [IOM], 2012). Σύμφωνα με ερευνητές/-τριες που σχεδιάζουν ερευνητικά εργαλεία για την αξιολόγηση της αποτελεσματικότητας των μεταναστευτικών πολιτικών διάφορων χωρών μέσα από τη μέτρηση της ένταξης των μεταναστευτικών πληθυσμών συμπεριλαμβάνουν στις έρευνές τους ποικίλες διαστάσεις της ένταξης, όπως η οικονομική (π.χ., εισόδημα, εργασιακή απασχόληση στη χώρα υποδοχής), η ψυχολογική (π.χ., αίσθημα του «ανήκειν», αισθήματα σύνδεσης με τη χώρα υποδοχής και επιθυμία μόνιμης εγκατάστασης σε αυτή), η κοινωνική (π.χ., οι κοινωνικοί δεσμοί και οι διαπροσωπικές επαφές με το ντόπιο πληθυσμό), η πολιτισμική (π.χ., γνώση και ομιλία της γλώσσας της χώρας υποδοχής), η χωρική (π.χ., ο διαχωρισμός στον τόπο διαμονής) και η

πολιτική διάσταση (π.χ., ευκαιρίες και δικαιώματα συμμετοχής στην πολιτική σφαίρα) (Bauloz et al., 2020; Ham, Tammaru, Vuijst, & Zwiers, 2016; Harder et al., 2018; Immigration Policy Lab [IPL], 2023; Migrant Integration Policy Index [MIPEX], 2020), χωρίς ωστόσο να υπάρχει ομοφωνία σχετικά με το πόσες είναι οι διαστάσεις της ένταξης και ποιο είναι το περιεχόμενο της καθεμίας (Heath & Schneider, 2021). Μάλιστα, όλες αυτές οι διαστάσεις βρίσκονται σε μία σχέση αλληλεξάρτησης, με αποτέλεσμα η μία να επηρεάζει την άλλη (Bauloz et al., 2020, σελ. 174; Harder et al., 2018).

Τα πρώιμα μοντέλα επιπολιτισμού έδιναν έμφαση στη σταδιακή ομογενοποίηση των μεταναστευτικών πληθυσμών εντός του κυρίαρχου πολιτισμού, ορίζοντας κατά αυτόν τον τρόπο την «ένταξη», η οποία είχε τη σημασία της αφομοίωσης (Bloemraad, Esses, Kymlicka, & Zhou, 2023, σελ. 9). Αντιθέτως, τα σύγχρονα μοντέλα επιπολιτισμού αντιλαμβάνονται τη διαδικασία προσαρμογής ως μία αμφίδρομη διαδικασία, που στηρίζεται στις αλληλεπιδράσεις μεταξύ των μεταναστών/-στριών και των μελών της χώρας υποδοχής (Bloemraad et al., 2023, σελ. 9; Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008, σελ. 19), ενώ αναγνωρίζεται η ταυτόχρονη ένταξη σε πολλές ομάδες (Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008, σελ. 21). Ένα σύγχρονο και ευρέως γνωστό μοντέλο επιπολιτισμού είναι αυτό του ψυχολόγου John Berry (1980, 2003), σύμφωνα με το οποίο η διαδικασία ένταξης στη χώρα υποδοχής κυμαίνεται σε ένα συνεχές μεταξύ της επιθυμίας διατήρησης επαφών με την έσω-ομάδα (τα μέλη της ίδιας ομάδας) και της επιθυμίας σύναψης σχέσεων με την έξω-ομάδα (τα μέλη της χώρας υποδοχής) (Bloemraad et al., 2023, σελ. 9; Liu et al., 2018, σελ. 332; Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008, σελ. 20). Οι τρόποι με τους οποίους εντάσσονται οι μετανάστες/-στριες στη χώρα υποδοχής αποτυπώνονται στις ακόλουθες τακτικές επιπολιτισμού που προτείνει ο Berry στο μοντέλο του: α) την «αφομοίωση», δηλαδή τη χαμηλή επιθυμία διατήρησης της ταυτότητας του πολιτισμού της χώρας προέλευσης και την υψηλή επιθυμία ταύτισης με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, β) το «διαχωρισμό», δηλαδή την υψηλή επιθυμία διατήρησης της ταυτότητας του πολιτισμού της χώρας προέλευσης και τη χαμηλή επιθυμία επαφής με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, γ) την «ενσωμάτωση», δηλαδή την ταυτόχρονη λειτουργία σε δύο πολιτισμούς (τόσο της χώρας προέλευσης, όσο και της χώρας υποδοχής) και την ικανότητα εναλλαγής μεταξύ αυτών και τέλος, δ) την «περιθωριοποίηση», δηλαδή την απόρριψη τόσο του πολιτισμού της χώρας προέλευσης, όσο και του πολιτισμού της χώρας υποδοχής (Bloemraad et al., 2023, σελ. 9; Liu et al., 2018, σελ. 332, 343). Πολλές μελέτες έχουν καταδείξει τη σχέση μεταξύ των μοτίβων επιπολιτισμού και της ποιότητας προσαρμογής των μεταναστευτικών πληθυσμών

(Besevegis & Pavlopoulos, 2008, σελ. 25; Schmitz & Schmitz, 2022). Η τακτική της «ενσωμάτωσης», δηλαδή η ταυτόχρονη λειτουργία σε δύο πολιτισμούς (η επιτέλεση μίας διπολιτισμικής ταυτότητας) έχει συνδεθεί με τη ψυχική ευεξία και την αποτελεσματική - λειτουργική ένταξη των μεταναστών/-στριών στη χώρα υποδοχής (Besevegis & Pavlopoulos, 2008, σελ. 25; Liu et al., 2018, σελ. 333; Schmitz & Schmitz, 2022). Στον αντίποδα, οι υπόλοιπες τακτικές που προτείνει ο Berry («αφομοίωση», «διαχωρισμός» και «περιθωριοποίηση») έχουν συνδεθεί με κακή ψυχική υγεία και μη λειτουργική προσαρμογή στη χώρα υποδοχής (Bloemraad et al., 2023, σελ. 10; Schmitz & Schmitz, 2022). Ωστόσο, είναι αναγκαίο να επισημανθεί πως η τακτική της «περιθωριοποίησης» δε συνεπάγεται απαραίτητα μίας ανεπιτυχούς ένταξης στη χώρα υποδοχής, αντιθέτως ενδέχεται να υποδεικνύει μία ταύτιση με ατομικιστικές αξίες (Bourhis et al., 1997, όπ. αναφέρεται στους Liu et al., 2018, σελ. 333). Επιπλέον, το θεωρητικό μοντέλο του Berry έχει τύχει επικρίσεων που αφορούν αφενός στο ότι οι τακτικές επιπολιτισμού μπορεί να διαφέρουν μεταξύ δημόσιας (όπως, επαγγελματικός χώρος) και ιδιωτικής σφαίρας (όπως, διαπροσωπικές σχέσεις), αφετέρου στην αμφισβήτηση της σταθερότητάς τους διαχρονικά (δηλαδή επηρεάζονται από το διάστημα παραμονής στη χώρα υποδοχής) (Bloemraad et al., 2023, σελ. 9; Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008, σελ. 26). Συνεπώς, γίνεται σαφές πως οι τρόποι και ο βαθμός ένταξης των μεταναστών/-στριών σε μία χώρα υποδοχής επηρεάζεται από πλήθος παραγόντων, των οποίων η επίδραση ούτε μπορεί να αγνοηθεί, ούτε μπορεί να θεωρηθεί δεδομένη κατά τη μελέτη της ένταξης των μεταναστευτικών ομάδων, μιας και τα ερευνητικά ευρήματα για τους παράγοντες που επιδρούν στην ένταξη των μεταναστών/-στριών δε συγκλίνουν πάντοτε. Ειδικότερα, σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία αναφορικά με τους παράγοντες που επηρεάζουν την ένταξη των μεταναστευτικών πληθυσμών καταγράφονται σε αυτούς ατομικοί παράγοντες και κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών/-στριών, που περιλαμβάνουν, μεταξύ άλλων, το φύλο, την ηλικία, την οικογενειακή κατάσταση, το χρόνο παραμονής στη χώρα υποδοχής, το μορφωτικό επίπεδο, το κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο (Bauloz et al., 2020, σελ. 177; Huddleston, Niessen, & Dag Tjaden, 2013, σελ. 14-15) και τις αντιλήψεις τους αναφορικά με το πώς θα αντιμετωπιστούν στη χώρα υποδοχής (Ben-Shalom & Horenczyk, 2003; Yijälä & Lahti, 2010).

Για παράδειγμα, στη βιβλιογραφία οι γενικές τάσεις δείχνουν πως οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί συνήθως εναλλάσσονται μεταξύ διάφορων τακτικών επιπολιτισμού, καταλήγοντας με την πάροδο του χρόνου είτε στην «ενσωμάτωση», είτε στην «αφομοίωση» (Liu et al., 2018, σελ. 332). Η παράμετρος του χρόνου φαίνεται δηλαδή να επιδρά στο βαθμό

ένταξης των μεταναστών/-στριών στη χώρα υποδοχής, με αποτέλεσμα μεγαλύτερος χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής να συνεπάγεται καλύτερης προσαρμογής σε αυτήν, μία διαπίστωση που αληθεύει κατά περίπτωση, σύμφωνα με ευρήματα ερευνών σε διάφορες μεταναστευτικές ομάδες, όπου κάποιες μεταναστευτικές ομάδες εμφάνιζαν μεγαλύτερο βαθμό προσαρμογής με την πάροδο του χρόνου (Besevegis & Pavlopoulos, 2008, σελ. 29; Park & Rubin, 2012, όπ. αναφέρονται στους Liu et al., 2018, σελ. 330), ενώ σε άλλες μεταναστευτικές ομάδες ο χρόνος παραμονής στη χώρα υποδοχής δε συνδεόταν με καλύτερη προσαρμογή σε αυτή (Besevegis & Pavlopoulos, 2008, σελ. 28) και γι' αυτό έχει θεωρηθεί αρκετά απλοποιημένη εξήγηση (Bloemraad et al., 2023, σελ. 8). Με την ίδια λογική, μετανάστες/-στρίες δεύτερης και τρίτης γενιάς θα πρέπει να σημειώνουν έναν υψηλό βαθμό προσαρμογής, ενώ θεωρείται πως δεν θα έχουν τόσο στενούς δεσμούς με την εθνοτική τους ταυτότητα (Bloemraad et al., 2023, σελ. 8; Liu et al., 2018, σελ. 228-229). Ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει σε μεγάλο βαθμό την ένταξη των μεταναστών/-στριών είναι το κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρό τους (Bauloz et al., 2020, σελ. 177; Huddleston et al., 2013, σελ. 14-15). Μετανάστες/-στρίες που προέρχονται από χαμηλές κοινωνικο-οικονομικές τάξεις εμφανίζουν χαμηλότερο βαθμό ένταξης, ιδίως στον τομέα της εκπαίδευσης και της εργασίας, μία κατάσταση που έχει τον ίδιο αντίκτυπο και στη δεύτερη γενιά μεταναστών/-στριών (Huddleston et al., 2013, σελ. 5,16). Βέβαια, πρέπει να τονιστεί πως ακόμη και μετανάστες/-στρίες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο έχουν υψηλές πιθανότητες να βιώσουν την ανεργία στη χώρα υποδοχής (ιδίως όσοι/-ες προέρχονται από χώρες εκτός ΕΕ), καθώς θεωρείται πως διαθέτουν περισσότερες δεξιότητες απ' όσες χρειάζεται για να απασχοληθούν εργασιακά στη χώρα υποδοχής (Huddleston et al., 2013, σελ. 15; Organisation for Economic Co-operation and Development [OECD], 2022, σελ. 82), ένα εύρημα που δείχνει τη «θέση» στην οποία η χώρα υποδοχής κατατάσσει τις μεταναστευτικές ομάδες και τις αντίστοιχες προσδοκίες που έχει από τις ίδιες. Επιπλέον, τόσο η ηλικία άφιξης στη χώρα υποδοχής, όσο και το φύλο φαίνεται να αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν την ένταξη, με τους/τις μετανάστες/-τριες που έφτασαν στη χώρα υποδοχής σε νεαρή ηλικία να έχουν υψηλότερες πιθανότητες ένταξης στη χώρα (Huddleston et al., 2013, σελ. 16; Söhn, 2011, σελ. 29), ενώ αναφορικά με τον παράγοντα του φύλου, οι γυναίκες και μητέρες μετανάστριες φαίνεται να αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες ένταξης (ιδίως όσες προέρχονται από χώρες εκτός ΕΕ) (Huddleston et al., 2013, σελ. 5). Τέλος, ειδικά στη μελέτη της περίπτωσης μεταναστών/-τριών έχει μεγάλη σημασία η εξέταση των αντιλήψεων που φέρουν οι ίδιοι/-ες πριν ακόμα μεταναστεύσουν σχετικά με το πώς θα αντιμετωπιστούν από τη χώρα υποδοχής, καθώς σύμφωνα με έρευνα των Yijälä & Lahti (2010) σε

μεταναστευτικούς πληθυσμούς οι αντιλήψεις που είχαν σχετικά με τις προσδοκίες που η χώρα υποδοχής είχε για τους ίδιους επηρέαζαν την ένταξή τους σε αυτή. Πρόκειται για έναν παράγοντα που σχετίζεται αρκετά με τα ιδιαίτερα πολιτισμικά χαρακτηριστικά των εθνοτικών μεταναστευτικών ομάδων και τις πολιτικές σχέσεις μεταξύ των χωρών προέλευσης και των χωρών υποδοχής (κατά συνέπεια τους ηγεμονικούς πολιτικούς λόγους σε διεθνές επίπεδο) (Østergaard-Nielsen, 2001; Østergaard-Nielsen, 2003, σελ. 760-761).

3.2. Ένταξη Μουσουλμανικών Πληθυσμών στην Ευρώπη

Την τελευταία δεκαετία η προσέλευση μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών σε ευρωπαϊκές χώρες έχει αυξηθεί ραγδαία με τα μεταναστευτικά ρεύματα μουσουλμανικών πληθυσμών να αγγίζουν σχεδόν τα 30 εκατομμύρια του συνόλου των μεταναστευτικών ροών προς την Ευρώπη (Kramer & Tong, 2024). Πρόκειται για μετανάστες/-στριες που προέρχονται κυρίως από τη Συρία, το Αφγανιστάν, το Μάλι, το Μπανγκλαντές, την Αίγυπτο, την Αλγερία, την Τυνησία, την Τουρκία, το Πακιστάν και το Μαρόκο, αναζητώντας καλύτερες συνθήκες διαβίωσης σε χώρες όπως η Γερμανία, η Γαλλία, η Κύπρος, η Ολλανδία, η Σουηδία, η Ισπανία και η Ελλάδα (Kramer & Tong, 2024). Αν και στην αρχή κατέφθασαν στην Ευρώπη προσωρινά, για οικονομικούς κυρίως λόγους, προσδοκώντας τον επαναπατρισμό τους, πλέον υπάρχει μία τάση μόνιμης διαμονής, κυρίως για λόγους οικογενειακής επανασύνδεσης, γι' αυτό και ο αριθμός των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών προς την Ευρώπη συνεχίζει να αυξάνεται (Benton & Nielsen, 2013). Το ζήτημα της ένταξης αυτών των μειονοτήτων στις ευρωπαϊκές χώρες έχει στρέψει το ερευνητικό ενδιαφέρον στη μελέτη των «μοτίβων» επιπολιτισμού που ακολουθούν αυτοί οι πληθυσμοί και τις ταυτότητες που συγκροτούν εντός της χώρας υποδοχής, καθώς συγχρόνως και στην απόδοση επαρκών αιτιών που εξηγούν αυτές τις «επιλογές». Σύμφωνα με την υπάρχουσα βιβλιογραφία, η πλειοψηφία των ερευνών γύρω από τα μοτίβα ένταξης διάφορων μουσουλμανικών πληθυσμών στην Ευρώπη συμπεραίνει πως οι συγκεκριμένοι πληθυσμοί συγκριτικά με άλλες μεταναστευτικές ομάδες τείνουν να υιοθετούν ένα μοτίβο «διαχωρισμού»¹⁵ εντός των χωρών υποδοχής (Besevegis & Pavlopoulos, 2008, σελ. 28; Connor, 2010; Δημητρακοπούλου, 2013; Drouhot, 2021; Fleischmann, 2022; Simsek, van

¹⁵ Στο σημείο αυτό οφείλουμε να διευκρινίσουμε πως μόνο στις έρευνες των Besevegis & Pavlopoulos (2008) και Saroglou & Mathijssen (2007) γίνεται ρητή αναφορά στους όρους «διαχωρισμός» και «ενσωμάτωση» σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (1980, 2003) όπως παρουσιάζεται στην παρούσα εργασία, ενώ για τις υπόλοιπες έρευνες στις οποίες παραπέμπουμε σε αυτή την εργασία χρησιμοποιούμε τις τακτικές επιπολιτισμού (αφομοίωση/διαχωρισμός/ενσωμάτωση/περιθωριοποίηση) που καταγράφει ο Berry στο μοντέλο του (1980, 2003) ως εργαλεία ερμηνείας των ευρημάτων που σχετίζονται με την ένταξη των μουσουλμανικών πληθυσμών.

Tubergen, & Fleischmann, 2022; Leszczensky & Pink, 2016; Maliepaard & Verkuyten, 2018). Αυτό το μοτίβο αποτυπώνεται στις ταυτότητες που συγκροτούν οι μεταναστευτικές ομάδες μουσουλμάνων, οι οποίες εμφανίζουν συγκεκριμένα χαρακτηριστικά τα οποία σχετίζονται με τη θρησκευτικότητα, τα κοινωνικά δίκτυα στη χώρα υποδοχής, τους δεσμούς με τις χώρες καταγωγής (διεθνικά δίκτυα) και τις εκλαμβανόμενες διακρίσεις, οι σχέσεις μεταξύ των οποίων βρίσκονται υπό διερεύνηση.

3.2.1. Παράγοντας θρησκευτικότητας

Ειδικότερα, στη βιβλιογραφία καταγράφεται μία τάση προσκόλλησης στην ταυτότητα και τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής, η οποία συνδέεται με υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας (Saroglou & Mathijssen, 2007). Αντιστρόφως, χαμηλά επίπεδα θρησκευτικότητας συνδέονται με ισχυρότερη ταύτιση με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (Saroglou & Mathijssen, 2007). Η προσκόλληση των μουσουλμανικών πληθυσμών στη θρησκευτική τους ταυτότητα έχει εγείρει ερωτήματα σχετικά με το αν η θρησκευτικότητα ως διάκριτος παράγοντας επηρεάζει θετικά ή αρνητικά την ένταξή τους στις ευρωπαϊκές κοινωνίες (Fleischmann, 2022). Τα ευρήματα ωστόσο είναι αντικρουόμενα, με κάποιες έρευνες να καταγράφουν σταθερότητα ή και αύξηση στα επίπεδα θρησκευτικότητας διαγενεακά, εμποδίζοντας την ένταξη στη χώρα υποδοχής, ενώ άλλες έρευνες υπογραμμίζουν το θετικό ρόλο που έχει η θρησκευτικότητα στην ένταξη και τη διαγενεακή μείωση των επιπέδων θρησκευτικότητας με την πάροδο του χρόνου, όπως επισημαίνει η Fleischmann (2022). Για παράδειγμα, οι Beek & Fleischmann (2019) στην έρευνά τους σε πρώτη και δεύτερης γενιάς μεταναστευτικούς πληθυσμούς Μαροκινών και Τούρκων στην Ολλανδία σχετικά με την επίδραση της θρησκευτικότητας στην ένταξή τους καταγράφουν υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας μεταξύ των μεταναστών/-στριών πρώτης γενιάς που εμποδίζουν την ένταξη τους, εύρημα που συνάδει με την τακτική επιπολιτισμού του «διαχωρισμού», ενώ στη δεύτερη γενιά αν και διατηρούνται τα υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας, παράλληλα παρατηρείται μεγαλύτερος βαθμός ένταξης σε κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, εύρημα που συνάδει με την τακτική επιπολιτισμού της «ενσωμάτωσης». Η ασάφεια που παρατηρείται στα συμπεράσματα των μελετών σχετικά με το θετικό ή αρνητικό ρόλο της θρησκευτικότητας στην ένταξη υποδεικνύει πως η θρησκευτικότητα ως διάκριτος παράγοντας επιρροής της ένταξης δεν επαρκεί να εξηγήσει το μοτίβο «διαχωρισμού» των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών.

3.2.2. Παράγοντας κοινωνικών δικτύων εντός της χώρας υποδοχής

Οι Simsek et al. (2022) στην έρευνά τους σε χριστιανικούς, μουσουλμανικούς και αλλόθρησκους πληθυσμούς σχετικά με το πώς η θρησκεία επηρεάζει τις κοινωνικές σχέσεις εφήβων στην Αγγλία, στη Γερμανία, στην Ολλανδία και στη Σουηδία διαπιστώνουν μία προτίμηση των εφήβων να συνάπτουν φιλικές σχέσεις με ομόθρησκα άτομα (κυρίως οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί), ενώ ταυτόχρονα παρατηρούν στους χριστιανικούς και αλλόθρησκους πληθυσμούς μία τάση αποφυγής σύναψης φιλικών σχέσεων με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, γεγονός που αποδίδεται στην Ισλαμοφοβία, οδηγώντας τις ομάδες μουσουλμάνων στο «διαχωρισμό». Σε αντίστοιχη έρευνα σε χριστιανικούς, μουσουλμανικούς και μη θρησκευόμενους πληθυσμούς σχετικά με το πώς η θρησκεία και η θρησκευτικότητα επηρεάζουν τις κοινωνικές σχέσεις εφήβων στη Γερμανία οι Leszczensky & Pink (2017) διαπιστώνουν μία σαφή προτίμηση των μουσουλμανικών πληθυσμών να συνάπτουν σχέσεις με ομόθρησκα άτομα (η προτίμηση αυτή ήταν εντονότερη μεταξύ των εφήβων με υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας), σε αντίθεση με τους χριστιανικούς πληθυσμούς που δεν έδειξαν ανάλογη προτίμηση, ενώ συγχρόνως όπως και οι Simsek et al. (2022), οι Leszczensky & Pink (2017) παρατηρούν στους χριστιανικούς και μη θρησκευόμενους πληθυσμούς μία τάση αποφυγής σύναψης φιλικών σχέσεων με τους μουσουλμανικούς πληθυσμούς, γεγονός που επίσης αποδίδεται στην Ισλαμοφοβία. Σε αντιδιαστολή με τα ευρήματα των Simsek et al. (2022) και των Leszczensky & Pink (2017), οι Maliepaard & Schacht (2017) στην έρευνά τους σε μουσουλμανικούς πληθυσμούς μεταναστών-στριών στη Γερμανία, στην Ολλανδία και στην Αγγλία σχετικά με το κατά πόσο η θρησκευτικότητα επηρεάζει και επηρεάζεται από τους κοινωνικούς δεσμούς με άτομα της έσω-ομάδας και έξω-ομάδας κατέληξαν στο συμπέρασμα πως η θρησκευτικότητα ισχυροποιεί τους δεσμούς με την έσω-ομάδα, χωρίς ωστόσο να εμποδίζει τις επαφές με την έξω-ομάδα, ούτε οι επαφές με την έξω-ομάδα μειώνουν τα επίπεδα θρησκευτικότητας των μουσουλμανικών ομάδων. Επιπλέον, οι Fleischmann & Phalet (2018) σε έρευνα που διεξήγαγαν σε θρησκευτικές ομάδες (μεταξύ των οποίων και μουσουλμανικών) εφήβων στο Βέλγιο, στην Αγγλία, στη Γερμανία, στην Ολλανδία και στη Σουηδία σχετικά με την ταύτισή τους με την εθνικότητα των χωρών υποδοχής τους διαπίστωσαν πως οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί είχαν τα χαμηλότερα επίπεδα ταύτισης με την εθνικότητα των χωρών υποδοχής, ενώ αυτό δε συνέβαινε σε τέτοιο βαθμό στην Ολλανδία και στην Αγγλία, χάρη στα κοινωνικά δίκτυα με άτομα της έξω-ομάδας, εύρημα που συσχετίστηκε με τις συμπεριληπτικές πολιτικές της Ολλανδίας και της Αγγλίας. Τα ευρήματα αυτά υποδεικνύουν - όπως και στην περίπτωση μελέτης του παράγοντα της θρησκευτικότητας - πως τα

κοινωνικά δίκτυα ως διάκριτος παράγοντας επιρροής της ένταξης δεν επαρκεί να εξηγήσει το μοτίβο «διαχωρισμού» των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών.

Εκτός από τα κοινωνικά δίκτυα των μουσουλμανικών πληθυσμών με το ντόπιο πληθυσμό, το ερευνητικό ενδιαφέρον κατευθύνεται επίσης προς τη μελέτη των δικτύων που σχηματίζουν οι εθνοτικοί πληθυσμοί των χωρών υποδοχής με τις χώρες καταγωγής τους (διεθνικά δίκτυα) και το πώς αυτοί οι δεσμοί σχετίζονται με τη θρησκευτικότητα και την ένταξη στη χώρα υποδοχής.

3.2.3. Παράγοντας διεθνικών δικτύων

Όπως προκύπτει από την υπάρχουσα βιβλιογραφία, οι δεσμοί που αναπτύσσονται με τις χώρες καταγωγής ενώ μπορεί να οδηγήσουν σε ισχυροποίηση της θρησκευτικής ταυτότητας και κοινωνικό αποκλεισμό των μουσουλμάνων, αυτό συμβαίνει υπό την επιρροή άλλων παραγόντων, όπως είναι το χαμηλό κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο και οι εμπειρίες διακρίσεων στη χώρα υποδοχής, σύμφωνα με την έρευνα του Drouhot (2021) σε ετερογενείς πληθυσμούς ενηλίκων (μεταξύ των οποίων και μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών πρώτης και δεύτερης γενιάς) στη Γαλλία. Κατά συνέπεια, ο κοινωνικός αποκλεισμός που υφίστανται αποτυπώνεται και στις τοποθεσίες εγκατάστασής τους, όπου φαίνεται να δημιουργούν δικές τους κοινότητες, αποκομμένες από την υπόλοιπη κοινωνία (Drouhot, 2021, σελ. 34). Παρομοίως, οι Arat & Bilgili (2022) σε έρευνά τους σε πληθυσμούς Τούρκων και Μαροκινών μεταναστών/-στριών πρώτης και δεύτερης γενιάς στην Ολλανδία επισημαίνουν τον υποστηρικτικό χαρακτήρα των δεσμών με τις χώρες καταγωγής τους, επιβεβαιώνοντας συνάμα τη δημιουργία ισχυρότερων δικτύων με τις χώρες καταγωγής σε περιπτώσεις εκλαμβανόμενων διακρίσεων (εύρημα που ισχύει κυρίως για τη δεύτερη γενιά μεταναστών). Επομένως, δεν υπάρχει εγγενής σχέση μεταξύ των δεσμών των μεταναστών/-στριών με τις χώρες καταγωγής τους και της μη ένταξης στη χώρα υποδοχής, αφού οι μελέτες επισημαίνουν τόσο το θετικό ρόλο αυτών των δικτύων στην ένταξή τους, όσο και τον ανασταλτικό ρόλο που συνοδεύεται από τρίτους παράγοντες (Dikici, 2021). Άλλωστε, τα ίδια τα δίκτυα χαρακτηρίζονται από ποικιλομορφία (Dikici, 2021), άρα η επαφή των μεταναστών/-στριών με συγκεκριμένα δίκτυα επηρεάζεται από άλλους παράγοντες. Για παράδειγμα, δεδομένης της παγκόσμιας δυναμικής του Ισλάμ στα πλαίσια της παγκοσμιοποίησης και των ισλαμικών οργανώσεων παγκόσμιας εμβέλειας που έχουν αναδυθεί, οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί μπορούν να διατηρούν επαφές με τις χώρες καταγωγής τους, αλλά και τις εθνοτικές τους ομάδες μέσω αυτών των δικτύων (Dikici, 2021; Rizka Amalia, Nur Hakiem, & Rahmon, 2021, σελ. 133). Ενδεικτική είναι η έρευνα των

Saroglou & Mathijssen (2007), οι οποίοι μελέτησαν την ένταξη και τις ταυτότητες που συγκροτούν μουσουλμανικές ομάδες μεταναστών/-στριών στο Βέλγιο και διαπίστωσαν θετική συνάφεια μεταξύ ισχυρής προσκόλλησης στην ταυτότητα της χώρας καταγωγής και μη ταύτισης με την εθνική ταυτότητα της χώρας υποδοχής, εύρημα που συνδέθηκε με την τακτική επιπολιτισμού του «διαχωρισμού». Απεναντίας, παρατήρησαν την ταύτιση με τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την ταυτόχρονη υιοθέτηση μίας παγκόσμιας ταυτότητας («πολίτης του κόσμου»), που τους επέτρεπε τόσο την ένταξη στη χώρα υποδοχής, όσο και την επαφή τους - διά μέσου της θρησκευτικής τους πίστης - με μία παγκόσμια κοινότητα πιστών (τη λεγόμενη “Ummah” – «Ούμμα») (Saroglou & Mathijssen, 2007, σελ. 188). Αντιφατικά με τα ευρήματα των Saroglou & Mathijssen (2007) είναι τα ευρήματα των Maliepaard & Verkuyten (2018, σελ. 85) σε έρευνα που πραγματοποίησαν σε μεταναστευτικούς πληθυσμούς Σουνιτών μουσουλμάνων τουρκικής καταγωγής στη Γερμανία και στην Ολλανδία, όπου διαπίστωσαν πως η απόρριψη ταύτισης με τη χώρα υποδοχής και η ταύτιση με την παγκόσμια μουσουλμανική κοινότητα (ισλαμική Ούμμα “Ummah”) συνδέονται με μία τακτική «διαχωρισμού». Επιπλέον, η συμμετοχή και ταύτισή τους με την ισλαμική Ούμμα “Ummah” συσχετίστηκε με εμπειρίες διακρίσεων εντός της χώρας υποδοχής (Maliepaard & Verkuyten, 2018, σελ. 83).

3.2.4. Παράγοντας εκλαμβανόμενων διακρίσεων

Η εμπλοκή της εκλαμβανόμενης διάκρισης (δηλαδή, η επίδραση της Ισλαμοφοβίας) στη χώρα υποδοχής ως παράγοντα που καταστέλλει την ένταξη των μουσουλμανικών μειονοτήτων υπογραμμίζεται από την πλειοψηφία των ερευνών της υπάρχουσας βιβλιογραφίας (Connor, 2010; Δημητρακοπούλου, 2013; Drouhot, 2021; Fleischmann & Phalet, 2018; Maliepaard & Verkuyten, 2018; Saroglou & Mathijssen, 2007) και γι’ αυτό δε γίνεται να αμεληθεί η επίδρασή της στην ένταξη των μουσουλμάνων και στη συγκρότηση των ταυτοτήτων τους. Μάλιστα η επίδραση του εν λόγω παράγοντα αποτυπώνεται στις λεγόμενες «ταυτότητες αντίδρασης» που συγκροτούν οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί στις χώρες υποδοχής απέναντι στα εχθρικά προς την ταυτότητά τους περιβάλλοντα (Δημητρακοπούλου, 2013, σελ. 52). Πρόκειται για ταυτότητες που διακρίνονται από έντονη προσκόλληση στη θρησκευτική ταυτότητα ως μορφή αντίστασης και συνειδητή απόρριψη του πολιτισμού της χώρας υποδοχής (Δημητρακοπούλου, 2013, σελ. 13, 52). Χαρακτηριστικό παράδειγμα επιτέλεσης «ταυτοτήτων αντίδρασης» αποτελεί η μεταστροφή του χιτζάμπ από θρησκευτικό σύμβολο της μουσουλμανικής ταυτότητας σε σύμβολο πολιτικής αντίστασης και διεκδίκησης της αναγνώρισης της μουσουλμανικής ταυτότητας

εντός ενός πλαισίου καταπίεσής της (La Barbera, 2015, σελ. 6-7). Η Δημητρακοπούλου (2013, σελ. 52) στη μελέτη της σε μουσουλμανικούς μεταναστευτικούς πληθυσμούς που διαμένουν στη Γαλλία, στη Γερμανία και στην Ελλάδα παρατηρεί το σχηματισμό «ταυτοτήτων διαμαρτυρίας» ιδίως στη Γαλλία και στη Γερμανία, απέναντι στις εκλαμβανόμενες διακρίσεις και τις αφομοιωτικές πολιτικές αυτών των κρατών. Ο Connor (2010) στην έρευνά του σε μουσουλμανικούς πληθυσμούς μεταναστών/-στριών πρώτης γενιάς διαφορετικής εθνικότητας στη Γαλλία και στη Γερμανία συμπεραίνει πως τα ξενοφοβικά περιβάλλοντα συνδέονται με υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας μεταξύ των μουσουλμανικών πληθυσμών. Ο Drouhot (2021, σελ. 46) στην έρευνά του σε μουσουλμανικούς πληθυσμούς μεταναστών/-στριών πρώτης και δεύτερης γενιάς στη Γαλλία επιβεβαιώνει τη διαγενεακή προσκόλληση των μουσουλμάνων στη θρησκευτική τους ταυτότητα εξαιτίας των εκλαμβανόμενων διακρίσεων, προσθέτοντας επίσης πως αυτό συμβαίνει και εξαιτίας της κοινωνικοποίησης εντός της μουσουλμανικής κοινότητας και των ισχυρών δεσμών με τις χώρες καταγωγής (τα διεθνικά δίκτυα).

4. ΔΙΕΘΝΙΣΜΟΣ, «ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΔΥΝΑΜΗ» & ΤΑΥΤΟΤΗΤΕΣ ΜΕΙΟΝΟΤΗΤΩΝ

4.1. Παγκοσμιοποίηση και Διεθνισμός

Μελετώντας τα ευρήματα των παραπάνω ερευνών σχετικά με τα μοτίβα επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών και τους παράγοντες που εξηγούν την τακτική «διαχωρισμού» που συνήθως παρατηρείται στους μουσουλμανικούς μεταναστευτικούς πληθυσμούς της Ευρώπης συγκριτικά με άλλους μεταναστευτικούς πληθυσμούς παρατηρούμε πως οι παράγοντες που συζητήθηκαν στη βιβλιογραφία (θρησκευτικότητα, κοινωνικά και διεθνικά δίκτυα) δεν επαρκούν να εξηγήσουν την τακτική «διαχωρισμού» των μουσουλμάνων, αφού τα ευρήματα είναι αντικρουόμενα και φαίνεται να επηρεάζονται από άλλους παράγοντες. Άρα, εξαιρουμένου του παράγοντα των εκλαμβανόμενων διακρίσεων (ξενοφοβία και Ισλαμοφοβία), καθώς σταθερά φαίνεται να αποτελεί αιτία μεταβολής των υπόλοιπων μεταβλητών (θρησκευτικότητα, κοινωνικά και διεθνικά δίκτυα), ενώ παράλληλα εξηγεί το φαινόμενο της συγκρότησης των «ταυτοτήτων αντίδρασης», το οποίο αποτυπώνεται στο μοτίβο «διαχωρισμού» των μουσουλμανικών πληθυσμών (Connor, 2010; Δημητρακοπούλου, 2013, σελ. 52; Drouhot, 2021; Fleischmann & Phalet, 2018; La Barbera, 2015, σελ. 6-7; Maliepaard & Verkuyten, 2018; Saroglou & Mathijssen, 2007), οι λοιποί παράγοντες που συζητήθηκαν θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ως εξαρτημένες μεταβλητές (αποτελέσματα) ανεξάρτητων μεταβλητών (αιτιών). Ωστόσο, δεν

είναι πλήρως κατανοητές οι συνθήκες υπό τις οποίες επιτελούνται οι «ταυτότητες αντίδρασης» και το μοτίβο «διαχωρισμού» από τις συγκεκριμένες μεταναστευτικές ομάδες συγκριτικά με άλλες μεταναστευτικές ομάδες, δεδομένης της ευρύτερης ξενοφοβίας που επικρατεί στις ευρωπαϊκές κοινωνίες. Με λίγα λόγια, ενώ ο παράγοντας των εκλαμβανόμενων διακρίσεων εξηγεί την εμφάνιση της συμπεριφοράς του «διαχωρισμού» και των «ταυτοτήτων αντίδρασης», δεν εξηγεί τις προϋποθέσεις εμφάνισής της, αφού όπως αναφέρει ο κοινωνικός ψυχολόγος Henri Tajfel (1992, σελ. 15-18) οι εκλαμβανόμενες διακρίσεις μπορούν να οδηγήσουν τις μειονότητες τόσο σε τακτικές «διαχωρισμού», όσο και σε τακτικές «αφομοίωσης» στον κυρίαρχο πληθυσμό. Ο Tajfel (1978) σημειώνει πως εντός μίας κοινωνίας, άτομα που κατέχουν κατώτερη κοινωνική θέση είναι πιθανό - προκειμένου να ενισχύσουν την κοινωνική τους ταυτότητα - είτε να επιχειρήσουν να κατακτήσουν υψηλότερη κοινωνική θέση, εγκαταλείποντας την ομάδα τους, είτε να προσπαθήσουν να βελτιώσουν τη θέση της ομάδας τους συνολικά (Liu et al., 2018, σελ. 333). Όμως, στην περίπτωση μεταναστευτικών ομάδων είναι εξαιρετικά δύσκολο να αναβαθμίσουν την κοινωνική θέση της εθνοτικής τους ομάδας, οπότε συχνά η ενσωμάτωσή τους στον κυρίαρχο πληθυσμό αποτελεί μονόδρομο (Liu et al., 2018, σελ. 333). Επομένως, οι τακτικές «διαχωρισμού» των μουσουλμανικών πληθυσμών που παρατηρούνται στη βιβλιογραφία έστρεψαν το ενδιαφέρον της παρούσας ερευνητικής εργασίας προς την εξέταση του μοτίβου «διαχωρισμού» των συγκεκριμένων μεταναστευτικών πληθυσμών μέσα από την κατασκευή ενός θεωρητικού πλαισίου που εξηγεί τις τακτικές επιπολιτισμού και κυρίως αυτές του «διαχωρισμού» και της «ενσωμάτωσης» ως αποτέλεσμα δυναμικών διεργασιών που σχετίζονται με την αλληλεπίδραση της σχέσης «ατόμου – κοινότητας – κοινωνίας».

Στο δεύτερο κεφάλαιο, έχοντας αναλύσει τις σχέσεις ΜΑ και Δύσης υπό μία στρουκτουραλιστική οπτική, αλλά και το πώς ο χαρακτήρας της σχέσης νομιμοποιείται μέσα από την κατασκευή ταυτοτήτων και αφηγημάτων (Ισλαμοφοβία) που εξαιτίας της παγκοσμιοποίησης έχουν λάβει παγκόσμιες διαστάσεις, παρακάτω θα καταδείξουμε πώς οι καταπιεσμένες από το διεθνές σύστημα μειονότητες αντιστέκονται στην πολιτισμική ηγεμονία της παγκοσμιοποίησης, μέσω της χρήσης των εργαλείων της, επιδιώκοντας να ενισχύσουν τη θέση τους στο διεθνές σύστημα. Η ακόλουθη ανάλυση θα μας επιτρέψει: α) να αντιληφθούμε τις μεταναστευτικές ταυτότητες ως διεθνικές και δυναμικές, β) να αναδείξουμε την ικανότητα αυτενέργειας και ενεργής αντίστασης των μεταναστευτικών κοινοτήτων και γ) να κατανοήσουμε καλύτερα το ρόλο των μεταναστευτικών διεθνικών δικτύων ως προς την ενίσχυση της «κοινοτικής ανθεκτικότητας» και της αυτενέργειας των κοινοτήτων.

Η παγκοσμιοποίηση ως διαδικασία πολιτισμικής ομογενοποίησης ευνοεί την ανάπτυξη οικουμενικών/κοσμοπολίτικων ταυτοτήτων, προκαλώντας μεταβολές στις υπάρχουσες ταυτότητες διάφορων μειονοτικών ομάδων (Croisy, 2015). Ωστόσο, όπως αναφέρει η Croisy (2015, σελ. 6), συχνά παραβλέπεται ο ενεργητικός ρόλος των μειονοτικών πληθυσμών στη χρήση των εργαλείων της παγκοσμιοποίησης, προκειμένου να αντισταθούν στην επιρροή της. Ο κοινωνιολόγος Manuel Castells (2010) παρατηρεί το εξής παγκόσμιο μοτίβο στο σχηματισμό ταυτοτήτων, το οποίο συσχετίζει με την παγκοσμιοποίηση: οι πληθυσμοί που αισθάνονται υποβαθμισμένοι από το διεθνές σύστημα τείνουν να σχηματίζουν «ταυτότητες αντίδρασης» απέναντι στις διαδικασίες της παγκοσμιοποίησης υπό την απειλή μίας ενδεχόμενης αφομοίωσης, επιχειρώντας με αυτόν τον τρόπο να αναβαθμίσουν τη θέση τους εντός του διεθνούς συστήματος. Πρόκειται για θέση την οποία υποστηρίζουν και οι Daniels et al. (2013) στο βιβλίο τους στο οποίο πραγματεύονται τη θέση του Ισλάμ στις διεθνείς σχέσεις. Στο δεύτερο κεφάλαιο έγινε ανάλυση των σχέσεων μεταξύ ΜΑ και Δύσης χρησιμοποιώντας τη θεωρία του στρουκτουραλισμού. Εύλογα λοιπόν έχοντας ως βάση αυτή τη θεωρητική ανάλυση μπορούμε να ισχυριστούμε την εγκυρότητα της θέσης του Castells (2010) και των Daniels et al. (2013) περί σχηματισμού «ταυτοτήτων αντίδρασης» από καταπιεσμένες ομάδες, επιδιώκοντας την αναγνώρισή τους σε διεθνές επίπεδο. Επιπλέον, ο κοινωνιολόγος Andreas Wimmer (2013) στο βιβλίο του καταδεικνύει πώς - μεταξύ άλλων - οι δυναμικές εξουσίας επηρεάζουν το σχηματισμό και τη διατήρηση των ορίων μεταξύ εθνοτικών ομάδων και πώς μπορούν να οδηγήσουν σε ισχυροποίηση των ταυτοτήτων των ομάδων (Lamont, 2014). Η παγκοσμιοποίηση σαφώς έχει επιτρέψει τη διευκόλυνση των διεθνικών σχέσεων και δικτύων (Portes, Guarnizo, & Landolt, 1999), αλλά και διάφορων αφηγημάτων που έχουν λάβει παγκόσμιες διαστάσεις, όπως για παράδειγμα η Ισλαμοφοβία, η οποία εκδηλώνεται με διαφορετικούς τρόπους σε ποικίλα πολιτικά και πολιτισμικά συγκείμενα (Ganesh, Frydenlund, & Brekke, 2023). Μέσα σε αυτό το πλαίσιο, οι συνδέσεις μεταξύ ατόμων και ιδεών αποκτούν υπερεθνικό χαρακτήρα, μεταβάλλοντας τις ταυτότητες των ατόμων και επιτρέποντας την άσκηση επιρροής στις χώρες υποδοχής και τις χώρες καταγωγής, αλλά και σε παγκόσμιο επίπεδο (Vertovec, 2004). Χαρακτηριστικό είναι το φαινόμενο δημιουργίας διεθνικών δικτύων μεταξύ μεταναστευτικών κοινοτήτων, τα οποία δίκτυα διευκολύνουν τους δεσμούς των μεταναστευτικών ομάδων πέρα από τα εθνικά σύνορα (Mandaville, 2001). Ο Mandaville (2001) στο βιβλίο του επισημαίνει τη διεθνική δράση της παγκόσμιας μουσουλμανικής κοινότητας (Ισλαμική Ούμμα - “Ummah”), την οποία αντιλαμβάνεται όχι απλά ως μία παγκόσμια θρησκευτική κοινότητα, αλλά ως μία δυναμική πολιτική οντότητα που υπερβαίνει τα εθνικά σύνορα και δύναται να επηρεάσει την

παγκόσμια πολιτική σκηνή, επαναπροσδιορίζοντας το ρόλο της εντός του διεθνούς συστήματος. Η Kleist (2008) μελέτησε πώς Σομαλικοί πληθυσμοί στη Δανία αντιλαμβάνονται την ταυτότητά τους ως μέλη μίας παγκόσμιας Σομαλικής κοινότητας και πώς μέσω των διεθνικών τους δικτύων δραστηριοποιήθηκαν για τη διεθνή αναγνώριση της ανεξαρτησίας της Σομαλιλάνδης. Η δράση και δυναμική των διεθνικών δικτύων διαφόρων μειονοτήτων να ασκούν επιρροή σε ζητήματα της διεθνούς πολιτικής σκηνής, προκειμένου να ενισχύσουν τη θέση των κοινοτήτων τους στην παγκόσμια σκηνή επιβεβαιώνεται και από τη μελέτη της Başer (2013) στην Κουρδική διασπορά σε Ευρωπαϊκές χώρες (Γερμανία, Σουηδία, Γαλλία, Ολλανδία), όπου αναλύει πώς τα μέλη της αξιοποιούν τις διαθέσιμες πολιτικές ευκαιρίες στις χώρες υποδοχής τους, προκειμένου να επηρεάσουν τις πολιτικές που αφορούν το Κουρδικό ζήτημα¹⁶, μέσω του πολιτικού τους ακτιβισμού.

Παραπάνω καταφέραμε να αναδείξουμε πώς μειονοτικοί πληθυσμοί χρησιμοποιούν τα εργαλεία της παγκοσμιοποίησης, δημιουργώντας διεθνικά δίκτυα (που δε θα μπορούσαν να υπάρξουν χωρίς την παγκοσμιοποίηση) με απώτερο σκοπό την υπεράσπιση των κοινοτήτων τους σε τοπικό και διεθνές επίπεδο. Αυτό το φαινόμενο θα μας οδηγήσει στην επόμενη ενότητα, όπου θα επεκτείνουμε την ανάλυσή μας στην εξέταση της σχέσης που υπάρχει μεταξύ του διεθνισμού και της «εξουσίας/δύναμης». Προκειμένου να συνδέσουμε αυτές τις έννοιες θα αξιοποιήσουμε τις προσεγγίσεις του Bourdieu πάνω στο «πολιτισμικό κεφάλαιο» και στη «συμβολική εξουσία».

4.2. Διεθνικά δίκτυα και «Συμβολική Δύναμη»

Ο κοινωνιολόγος Pierre Bourdieu στο πλαίσιο ανάπτυξης των θεωριών του περί αναπαραγωγής των κοινωνικών δομών και ιεραρχιών, εισήγαγε τις έννοιες του «πολιτισμικού κεφαλαίου» και της «συμβολικής εξουσίας» (Gkrkrflkf, 2022). Ως «πολιτισμικό κεφάλαιο» ορίζει το σύνολο των πνευματικών στοιχείων (όπως οι γνώσεις, η αισθητική καλλιέργεια, οι «καλοί» τρόποι, συγκεκριμένοι γλωσσικοί κώδικες) που μεταδίδονται από γενιά σε γενιά και διαφοροποιούνται ανάλογα με την κοινωνική τάξη

¹⁶ Το «Κουρδικό ζήτημα» έγκειται στο μακροχρόνιο αγώνα των Κούρδων για διεθνή αναγνώριση και διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους (Κεφαλά, 2021, σελ. 71). Το ζήτημα προέκυψε κατόπιν κατάρρευσης της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, όταν η Συνθήκη των Σεβρών (1920) που προέβλεπε την ανεξαρτησία των Κούρδων (Kendal, 1978, όπ. αναφέρεται στην Κεφαλά, 2021, σελ. 71) έπαψε να ισχύει με την υπογραφή της Συνθήκης της Λωζάννης (1923), με την οποία ιδρύθηκε το σύγχρονο τουρκικό κράτος, με αποτέλεσμα οι Κούρδοι να διαβιούν διασκορπισμένοι στην επικράτεια διαφόρων κρατών, όπως στη νοτιο-ανατολική Τουρκία (εκεί εντοπίζεται η κουρδική πλειονότητα), στο Ιράν, στο Ιράκ, στη Συρία, χωρίς ωστόσο να αναγνωρίζονται επισήμως ως μειονότητες (Κεφαλά, 2021, σελ. 71). Μάλιστα, οι προσπάθειες τους για διεκδίκηση των δικαιωμάτων τους, έστω και αυτών που σχετίζονται με την πολιτισμική τους έκφραση έχουν αντιμετωπιστεί με καταστολή, βία, διώξεις και αποκλεισμό (Κεφαλά, 2021, σελ. 70-71).

(Ζαφείρη & Δακοπούλου, 2020, σελ. 4). Κατά το Bourdieu (1986) το «πολιτισμικό κεφάλαιο» διακρίνεται σε τρεις μορφές¹⁷: α) στην «εγγενή ή ενσωματωμένη»: πρόκειται για μία «ενσωματωμένη» κοινωνική γνώση που το άτομο αποκτά συστηματικά από τη στιγμή της γέννησης του διά της «έξης» (“habitus”), β) στην «εξωτερική ή αντικειμενοποιημένη»: πρόκειται για την υλική κληρονομιά και τα προϊόντα της επιστήμης ή της τέχνης και γ) στη «θεσμοποιημένη»: πρόκειται για την κατοχή επισήμως αναγνωρισμένων αγαθών (όπως, τίτλοι σπουδών) που προσδίδουν εξωτερική αναγνώριση και κύρος, αυτό που ο Bourdieu αποκαλεί «συμβολικό κεφάλαιο» (Bourdieu, 1986, σελ. 17-21; Φραγκουδάκη, 2010, σελ. 130; Ζαφείρη & Δακοπούλου, 2020, σελ. 5-6). Ο Bourdieu στο έργο του πάνω στην εκπαίδευση κατέδειξε πώς το «πολιτισμικό κεφάλαιο» συμβάλλει στην αναπαραγωγή των κοινωνικών τάξεων, διά μέσω του μηχανισμού της εκπαίδευσης, όπου οι προνομιούχες τάξεις φέρουν ένα «πολιτισμικό προνομιούχο κεφάλαιο» όταν εισέρχονται στην εκπαίδευση, το οποίο προσιδιάζει του εκπαιδευτικού κεφαλαίου, με συνέπεια να διατηρείται και να αναπαράγεται η «συμβολική εξουσία» της κοινωνίας (Ζαφείρη & Δακοπούλου, 2020, σελ. 6-7). Σύμφωνα με το Bourdieu (1991) η έννοια της «συμβολικής εξουσίας» αφορά στην έμμεση επιβολή, μέσω θεσμικών μηχανισμών, νοημάτων και αναπαραστάσεων της κοινωνικής πραγματικότητας που νομιμοποιούν τις υπάρχουσες κοινωνικές ιεραρχίες και ανισότητες οι οποίες εκλαμβάνονται από τα κοινωνικά υποκείμενα ως φυσικές. Δηλαδή, τα άτομα εσωτερικεύουν αυτές τις αναπαραστάσεις της κοινωνικής πραγματικότητας, άρα και τη θέση που τα ίδια και οι άλλοι κατέχουν εντός της κοινωνίας.

Η Erel (2010) ασκεί κριτική στον τρόπο που πολλοί θεωρητικοί των μεταναστευτικών σπουδών προσεγγίζουν το «πολιτισμικό κεφάλαιο», ως μία «αποσκευή» πολιτισμικών πόρων που οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί κουβαλούν μαζί τους από τις χώρες καταγωγής τους και προσπαθούν να διαπιστώσουν αν το πολιτισμικό τους κεφάλαιο ταιριάζει ή όχι με το πολιτισμικό κεφάλαιο της χώρας υποδοχής. Ο συγκερασμός των θεωριών του Bourdieu με τις μεταναστευτικές σπουδές προσφέρει μία διαφορετική προσέγγιση του «πολιτισμικού κεφαλαίου» των μεταναστών/-στριών, το οποίο δεν αποτελεί απλά ένα στατικό προϊόν, αλλά τίθεται υπό διαπραγμάτευση και μετασχηματισμό στη χώρα υποδοχής (Erel, 2010). Πράγματι, το «πολιτισμικό κεφάλαιο» των μεταναστών/-στριών συχνά υποτιμάται εντός ενός κράτους που κατέχει τη συμβολική εξουσία, άρα και ένα ισχυρό «πολιτισμικό κεφάλαιο» (Erel, 2010). Παρ’ όλα αυτά, όπως καταδεικνύει η Erel (2010) μέσα από την έρευνά της σε τρεις περιπτώσεις μεταναστριών Τουρκικής και Κουρδικής καταγωγής στην Αγγλία και στη

¹⁷ Για τους όρους των μορφών του «πολιτισμικού κεφαλαίου» χρησιμοποιήθηκε η μετάφραση των Ζαφείρη & Δακοπούλου (2020).

Γερμανία, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί φαίνεται να δημιουργούν νέες μορφές πολιτισμικού κεφαλαίου στις χώρες υποδοχής τους, αξιοποιώντας τόσο τους πόρους της πολιτισμικής τους ομάδας, όσο και τους πόρους στη χώρα υποδοχής τους. Επιπλέον, η Erel (2010) διαπιστώνει πως οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί δημιουργούν μηχανισμούς επικύρωσης του πολιτισμικού τους κεφαλαίου μέσω των διεθνικών τους δικτύων. Κατά αυτόν τον τρόπο, οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί δημιουργούν εναλλακτικές μορφές επικύρωσης του πολιτισμικού τους κεφαλαίου, οι οποίες δε βασίζονται αποκλειστικά στο «εθνικό κεφάλαιο» (δηλαδή δε βασίζονται αποκλειστικά στην επικύρωση του πολιτισμικού τους κεφαλαίου από το έθνος – κάτοχο της συμβολικής εξουσίας (άρα και του «εθνικού πολιτισμικού κεφαλαίου»)) (Erel, 2010).

Η δημιουργία μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου αναπαριστά μία δυνατότητα αυτενέργειας, η οποία αμφισβητεί και μετασχηματίζει τις κυρίαρχες δομές εξουσίας (Erel, 2010). Ωστόσο, είναι αναγκαίο να επισημανθεί πως αν και πράγματι οι μετανάστες/-στριες διαπραγματεύονται το πολιτισμικό τους κεφάλαιο εντός της χώρας υποδοχής, ο βαθμός στον οποίο η διαπραγμάτευση έχει επιτυχία επηρεάζεται τόσο από τις μεταναστευτικές πολιτικές κάθε χώρας, όσο και από το ευρύτερο κοινωνικό-πολιτικό συγκείμενο, γεγονός που αποτυπώνει τη δυναμική αλληλεπίδραση ανάμεσα στη δυνατότητα αυτενέργειας των μεταναστευτικών πληθυσμών και τους δομικούς περιορισμούς που αυτοί αντιμετωπίζουν (Erel, 2010). Η επιτυχία (δηλαδή η απόκτηση μεγάλου βαθμού αυτενέργειας) εξαρτάται από το αν οι πόροι που αξιοποιούν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί αποκτούν νομιμότητα τόσο εντός της χώρας υποδοχής, όσο και εντός των δικτύων των μεταναστευτικών κοινοτήτων (καθώς εντός των μεταναστευτικών κοινοτήτων υπάρχουν διαφορετικές δυναμικές εξουσίας) (Erel, 2010). Εντούτοις, η νομιμότητα δεν είναι απαραίτητο να προέρχεται ταυτόχρονα από τη χώρα υποδοχής και από τα μεταναστευτικά δίκτυα, αλλά μπορεί να προέρχεται αποκλειστικά από τη χώρα υποδοχής ή από τη μεταναστευτική κοινότητα (Erel, 2010). Για παράδειγμα, ορισμένες πολιτισμικές πρακτικές των μεταναστών ενδέχεται να λαμβάνουν υψηλό βαθμό νομιμότητας εντός της μεταναστευτικής κοινότητας, γεγονός που ενισχύει τους δεσμούς της κοινότητας και την κοινοτική συνοχή (μέσω πόρων που ευνοούν τη συλλογικότητα), κατασκευάζοντας μία «κοινοτική ανθεκτικότητα», η οποία υποστηρίζεται συγχρόνως από διεθνικά μεταναστευτικά δίκτυα (Erel, 2010). Εν καιρώ, η κοινότητα μπορεί να ασκήσει σημαντική επιρροή εκτός κοινότητας, ακόμη κι αν η επιρροή αυτή αργήσει να νομιμοποιηθεί από τη χώρα υποδοχής (Erel, 2010).

Η παραπάνω ανάλυση του πώς οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί αξιοποιούν το πολιτισμικό τους κεφάλαιο και ενισχύουν τη δυνατότητα αυτενέργειάς τους στη χώρα

επιρροής, σε συνδυασμό με τα παραδείγματα διεθνικών μεταναστευτικών δικτύων που κατάφεραν να ασκήσουν επιρροή σε τοπικό και διεθνές επίπεδο (ενότητα 4.1.) καταδεικνύουν πως οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί είναι ενεργοί κοινωνικοί δρώντες (άλλοτε σε μικρότερο και άλλοτε σε μεγαλύτερο βαθμό) που έχουν τη δυνατότητα απόκτησης μίας μορφής «συμβολικής εξουσίας», την οποία για τις ανάγκες της παρούσας μελέτης θα ονομάσουμε «συμβολική δύναμη», καθώς πρώτον, δεν ταυτίζεται με την έννοια της «συμβολικής εξουσίας» στο πλαίσιο που την οριοθετεί ο Bourdieu και δεύτερον, η ικανότητα αυτενέργειας (agency) έχει συμβολικές προεκτάσεις εντός μίας κοινωνίας αφού μπορεί να επηρεάσει, να αμφισβητήσει και να μετασχηματίσει τις κυρίαρχες δομές εξουσίας ανάλογα με την αναγνώριση που αποκτά (άρα, ενώ η ικανότητα αυτενέργειας υπάρχει πάντα, η επιτυχία της, δηλαδή η απόκτηση «συμβολικής δύναμης», εξαρτάται από την απόκτηση αναγνώρισης). Ωστόσο, προκειμένου να στηρίξουμε τη θέση που πραγματευόμαστε στην εξής μελέτη, ότι δηλαδή οι τακτικές πολιτισμού (και συγκεκριμένα αυτές του «διαχωρισμού» και της «ενσωμάτωσης» όπου εστιάζουμε το ενδιαφέρον μας) των μεταναστών/-στριών επηρεάζονται από δυναμικές εξουσίας, είναι αναγκαία η σύνδεση της «συμβολικής δύναμης» με τις τακτικές επιπολιτισμού. Όπως αναλύθηκε παραπάνω, τα μεταναστευτικά διεθνικά δίκτυα έχουν τη δυνατότητα αυτενέργειας, άρα και τη δυνατότητα άσκησης επιρροής είτε εντός, είτε εκτός της μεταναστευτικής κοινότητας (Mandaville, 2001; Kleist, 2008; Başer, 2013; Erel, 2010). Το γεγονός αυτό καθιστά τη δράση τους σημαντικό πεδίο μελέτης των δυναμικών εξουσίας που τη συνοδεύουν.

Ωστόσο, όπως αναφέρθηκε και στο τρίτο κεφάλαιο (εν. 3.2.), σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία δεν ανιχνεύεται εγγενής σχέση μεταξύ των διεθνικών μεταναστευτικών δικτύων και της μη ένταξης των μεταναστών στη χώρα υποδοχής, αφού οι μελέτες επισημαίνουν τόσο το θετικό ρόλο αυτών των δικτύων στην ένταξή τους, όσο και τον ανασταλτικό τους ρόλο (Dikici, 2021). Τα αντικρουόμενα ευρήματα δημιουργούν σύγχυση και υποδηλώνουν την ύπαρξη ενός βιβλιογραφικού ελλείμματος σχετικά με το πώς η δράση και ο χαρακτήρας των διεθνικών μεταναστευτικών δικτύων μπορούν να επηρεάσουν τις τακτικές επιπολιτισμού των μεταναστών. Προκειμένου να προσεγγίσουμε θεωρητικά το υπάρχον βιβλιογραφικό έλλειμμα θα επιχειρήσουμε να ερμηνεύσουμε τη δράση και το χαρακτήρα των διεθνικών μεταναστευτικών δικτύων εντός ενός ευρύτερου πλαισίου δυναμικών εξουσίας. Μέσα σε αυτό το πλαίσιο και αξιοποιώντας τη θεωρία της Erel (2010), η οποία εξηγεί πώς οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί δημιουργούν νέες μορφές «πολιτισμικού κεφαλαίου», ασκώντας επιρροή στο εσωτερικό της κοινότητας αλλά και στη χώρα υποδοχής, μπορούμε να ισχυριστούμε πως τα διεθνικά μεταναστευτικά δίκτυα έχουν διαμεσολαβητικό

χαρακτήρα (βλ. κεφ. 6, εν. 6.4.), αφού ενισχύουν την ικανότητα αυτενέργειας χωρίς το αποτέλεσμα της (η «συμβολική δύναμη») να επηρεάζεται άμεσα από τα ίδια, αλλά από την απόκτηση «εσωτερικής ή εξωτερικής νομιμότητας», όπως θα καταδείξουμε στη συνέχεια. Τοποθετώντας τη δράση των διεθνικών δικτύων σε αυτό το πλαίσιο δυναμικών εξουσίας εγείρονται ερωτήματα αναφορικά με τον τρόπο λειτουργίας του πλαισίου των δυναμικών εξουσίας και πώς οι διαδικασίες που συμβαίνουν εντός αυτού επηρεάζουν τις τακτικές επιπολιτισμού των μεταναστευτικών πληθυσμών (συγκεκριμένα την «ενσωμάτωση» ή το «διαχωρισμό» τους). Εξαιτίας αυτού του βιβλιογραφικού ελλείμματος που υπάρχει, παρακάτω θα αξιοποιήσουμε το θεωρητικό πλαίσιο των Sasaki & Baba (2024) πάνω στις δυναμικές πολιτισμικής περιθωριοποίησης (μία μελέτη σε μακροεπίπεδο) και την έρευνα της Erel (2010) σχετικά με το πώς οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί διαπραγματεύονται το πολιτισμικό τους κεφάλαιο με στόχο την προσαρμογή τους στη χώρα υποδοχής (μία έρευνα σε μικροεπίπεδο), επιχειρώντας τη συνένωσή τους για την κατασκευή ενός ενιαίου θεωρητικού πλαισίου που εξηγεί το ρόλο των δυναμικών εξουσίας στις διαδικασίες επιπολιτισμού.

5. ΔΥΝΑΜΙΚΕΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ, ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΗ ΠΕΡΙΘΩΡΙΟΠΟΙΗΣΗ & ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΣ

5.1. Δυναμικές Εξουσίας και Πολιτισμική Περιθωριοποίηση

Οι Sasaki & Baba (2024) στο θεωρητικό τους μοντέλο αντιλαμβάνονται την πολιτισμική περιθωριοποίηση όχι ως μία στατική συνθήκη, αλλά ως ένα συνεχές που δομείται πάνω στην αλληλεπίδραση μεταξύ της ικανότητας αυτενέργειας των μειονοτικών πληθυσμών και των δομικών περιορισμών της κοινωνίας και το οποίο συνεχές υπόκειται σε διαπραγματεύσεις και μεταβολές. Με σκοπό να θεωρητικοποιήσουν τις δυναμικές πολιτισμικής περιθωριοποίησης κατασκεύασαν μία τυπολογία στη βάση της διαλεκτικής σχέσης «αυτενέργειας – δομικών περιορισμών» η οποία περιλαμβάνει τέσσερις διαστάσεις πολιτισμικής περιθωριοποίησης, συνδέοντας την καθεμία με διαφορετικό βαθμό δομικού περιορισμού και αυτενέργειας. Συγκεκριμένα, η πολιτισμική περιθωριοποίηση λαμβάνει τις ακόλουθες μορφές: α) τον «πολιτισμικό αφανισμό» (“cultural extermination”): πρόκειται για μία διάσταση περιθωριοποίησης η οποία λαμβάνει τη μορφή άμεσων πιέσεων για αφομοίωση, ακόμη και με τη χρήση βίας ή πολιτικών διαχωρισμού, με στόχο τον αφανισμό των μειονοτήτων, β) την «πολιτισμική απομόνωση» (“cultural isolation”): σε αυτήν τη διάσταση περιθωριοποίησης η κυρίαρχη ομάδα δεν επιχειρεί να εξαλείψει τις μειονότητες,

αλλά εσκεμμένα τις τοποθετεί σε αυτήν τη μειονοτική θέση, υποβαθμίζοντάς τες, γ) την «πολιτισμική έξοδο» (“cultural exiting”): πρόκειται για συνθήκη όπου η μειονοτικοποιημένη ομάδα επιλέγει συνειδητά την αποσύνδεση από τον κυρίαρχο πολιτισμό, καθώς εκλαμβάνει την αδυναμία της να ασκήσει επιρροή εντός του κυρίαρχου συστήματος και δ) την «πολιτισμική αποστασιοποίηση» (“cultural distancing”): πρόκειται για μία συνθήκη κατά την οποία η μειονοτικοποιημένη ομάδα δεν απορρίπτει εντελώς τον κυρίαρχο πολιτισμό όπως στην «πολιτισμική έξοδο», αλλά αποστασιοποιείται από ορισμένες πρακτικές ή αξίες του (Sasaki & Baba, 2024). Αυτές οι διαστάσεις πολιτισμικής περιθωριοποίησης αντιστοιχούν σε διαφορετικούς βαθμούς αυτενέργειας των μειονοτικοποιημένων πληθυσμών, με την πρώτη μορφή να παρατηρείται σε περιβάλλοντα υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών, όπου αντίστοιχα ο βαθμός αυτενέργειας είναι εξαιρετικά περιορισμένος, ενώ οι υπόλοιπες μορφές παρατηρούνται σε περιβάλλοντα μέτριου-υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών¹⁸, όπου ο βαθμός αυτενέργειας είναι συγκριτικά μεγαλύτερος, ανά περίπτωση¹⁹ (Sasaki & Baba, 2024).

Μάλιστα, οι Sasaki & Baba (2024) εξερευνούν τις πιθανότητες αυτενέργειας των μειονοτικοποιημένων πληθυσμών εντός αυτών των περιβαλλόντων (δηλαδή, των πεδίων «αυτενέργειας – δομικών περιορισμών»), συνοψίζοντας την κατεύθυνση της δράσης τους σε διαδικασίες «πολιτισμικής επιβίωσης» (“cultural survival”) και σε διαδικασίες «πολιτισμικής αυτονομίας» (“cultural autonomy”). Οι πρώτες (διαδικασίες «πολιτισμικής επιβίωσης») εμφανίζονται σε περιβάλλοντα υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών, όπου η ικανότητα αυτενέργειας είναι χαμηλή και ασκείται με έναν έμμεσο και πιο αμυντικό τρόπο (“defensive strategies”) εξαιτίας των περιορισμένων πόρων που διαθέτουν και των δομικών περιορισμών που αντιμετωπίζουν (Sasaki & Baba, 2024). Σκοπός της ομάδας σε αυτήν την περίπτωση είναι η επιβίωση, δηλαδή η διατήρηση της πολιτισμικής της ταυτότητας (Sasaki & Baba, 2024). Απεναντίας, οι τελευταίες (διαδικασίες «πολιτισμικής αυτονομίας») εμφανίζονται σε περιβάλλοντα μέτριου/χαμηλού βαθμού δομικών περιορισμών, όπου η ικανότητα αυτενέργειας είναι συγκριτικά υψηλότερη και ασκείται με έναν πιο άμεσο τρόπο (“offensive strategies”), με αποτέλεσμα οι ομάδες να διαμορφώνουν ανεξάρτητα την ταυτότητά τους,

¹⁸ Μέτριος/υψηλός βαθμός δομικών περιορισμών υπάρχει και σε υποτιθέμενα δημοκρατικά και συμπεριληπτικά καθεστώτα, όπου η καταπίεση κοινωνικά ευάλωτων ομάδων εκφράζεται μέσα από κανονικοποιημένες μορφές συμβολικής βίας (Fox & Sandler, 2003, όπ. αναφέρεται στους Sasaki & Baba, 2024, σελ. 9).

¹⁹ Όπως επισημαίνουν οι Sasaki & Baba (2024, σελ. 7) οι δυναμικές πολιτισμικής περιθωριοποίησης δεν είναι στατικές και μονοδιάστατες, αλλά αποκτούν συγκεκριμένη μορφή ανάλογα με το συγκεκριμένο και τις ομάδες που εμπλέκονται σε κάθε περίπτωση. Ως εκ τούτου, σε ένα συγκεκριμένο περιβάλλον, ο βαθμός αυτενέργειας ενδέχεται να παρουσιάζει αυξομειώσεις ανάλογα με το συγκεκριμένο.

αμφισβητώντας πολλές φορές τις κυρίαρχες κοινωνικές δομές (Sasaki & Baba, 2024). Φυσικά, οι διαδικασίες «πολιτισμικής επιβίωσης» και «πολιτισμικής αυτονομίας» δεν αλληλοαναιρούνται, αντιθέτως ενδέχεται να συνυπάρχουν ή ακόμη και να μεταπίπτουν η πρώτη στη δεύτερη και αντίστροφα, ανάλογα με τις μεταβαλλόμενες δυναμικές εξουσίας και αυτενέργειας των μειονοτήτων (Sasaki & Baba, 2024). Για παράδειγμα, μία μειονοτικοποιημένη ομάδα ενώ μπορεί στην αρχή να εστιάζει στην πολιτισμική της επιβίωση εξαιτίας της καταπίεσης που δέχεται από το περιβάλλον, ενδέχεται σε βάθος χρόνου να καταφέρει να διαπραγματευτεί τους πόρους της έτσι ώστε να αποκτήσει μεγαλύτερο βαθμό αυτενέργειας (να αποκτήσει δηλαδή «πολιτισμική αυτονομία») παρά τους δομικούς περιορισμούς, γεγονός που πιθανώς να εκληφθεί από το κράτος ως απειλή της συμβολικής του εξουσίας, περιορίζοντας ακόμη περισσότερο τη μειονοτικοποιημένη ομάδα, οδηγώντας την πάλι σε μία συνθήκη «πολιτισμικής επιβίωσης».

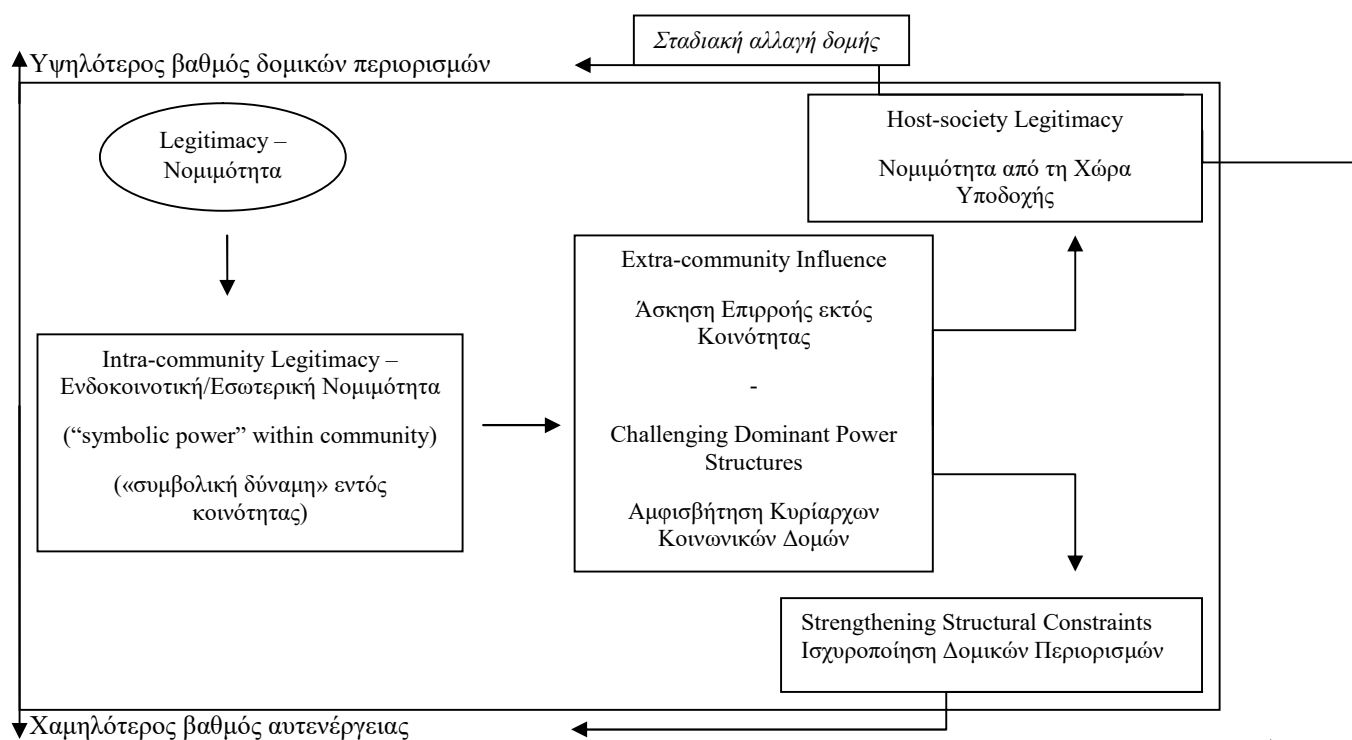
Το θεωρητικό μοντέλο της Erel (2010) εστιάζει σε μία ανάλυση μικροεπιπέδου η οποία επικεντρώνεται στους μηχανισμούς νομιμοποίησης του πολιτισμικού κεφαλαίου των μεταναστευτικών πληθυσμών στη χώρα υποδοχής διά της ενεργούς διαπραγμάτευσής του και στο πώς η απόκτηση νομιμότητας συμβάλλει στην αναβάθμιση της κοινωνικής θέσης της μεταναστευτικής κοινότητας, μετασχηματίζοντας τις υπάρχουσες κοινωνικές δομές. Από την άλλη, το θεωρητικό μοντέλο των Sasaki & Baba (2024) εστιάζει σε μία ανάλυση μακροεπιπέδου, διερευνώντας το ευρύτερο πλαίσιο στο οποίο πραγματοποιείται η διαπραγμάτευση του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου (σύμφωνα με την Erel (2010)) και πώς οι δυναμικές αυτές (η αλληλεπίδραση βαθμού δομικών περιορισμών και βαθμού ικανότητας αυτενέργειας) εμπλέκονται στις διαδικασίες «ενσωμάτωσης» ή «διαχωρισμού» των μεταναστευτικών πληθυσμών²⁰. Η αλληλοσυμπλήρωση των θεωρητικών

²⁰ Είναι αναγκαίο να διευκρινιστεί πως οι Sasaki & Baba (2024) στη μελέτη τους δεν προβαίνουν σε ρητή αναφορά στις τακτικές επιπολιτισμού σύμφωνα με το θεωρητικό μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (1980, 2003). Εντούτοις, η ανάλυση των δυναμικών που περικλείουν τη σχέση μεταξύ μειονοτικοποιημένων και κυρίαρχων πληθυσμών οδηγεί σε δυναμικές ένταξης και αποκλεισμού αντίστοιχα. Για παράδειγμα, η ύπαρξη υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών εντός μίας χώρας υποδοχής περιορίζει την ικανότητα αυτενέργειας των μειονοτικοποιημένων ομάδων, ωθώντας τις προς ένα μοτίβο «διαχωρισμού» από τη χώρα υποδοχής, αφού το πολιτισμικό τους κεφάλαιο δεν τυγχάνει εξωτερικής νομιμότητας (σχ. 1.1.). Αντιστρόφως, η ύπαρξη χαμηλότερου βαθμού δομικών περιορισμών εντός της χώρας υποδοχής ενισχύει την ικανότητα αυτενέργειας των μειονοτικοποιημένων ομάδων, ωθώντας τις προς ένα μοτίβο «ενσωμάτωσης» στη χώρα υποδοχής, αφού το πολιτισμικό τους κεφάλαιο τυγχάνει εξωτερικής νομιμότητας (σχ. 1.2.). Φυσικά, οι διαδικασίες αυτές δεν είναι στατικές και μονοδιάστατες, αλλά θα πρέπει να γίνονται αντιληπτές ως ένα φάσμα που δομείται στη διαπραγμάτευση που συντελείται στο πεδίο «δομικοί περιορισμοί – ικανότητα αυτενέργειας». Ωστόσο, εφόσον σκοπός της παρούσας εργασίας δεν αποτελεί η χαρτογράφηση των διαστάσεων που λαμβάνει η «ενσωμάτωση» ή ο «διαχωρισμός» των μεταναστευτικών πληθυσμών, αξιοποιήθηκε η ανάλυση των διαδικασιών που οδηγούν στα δύο

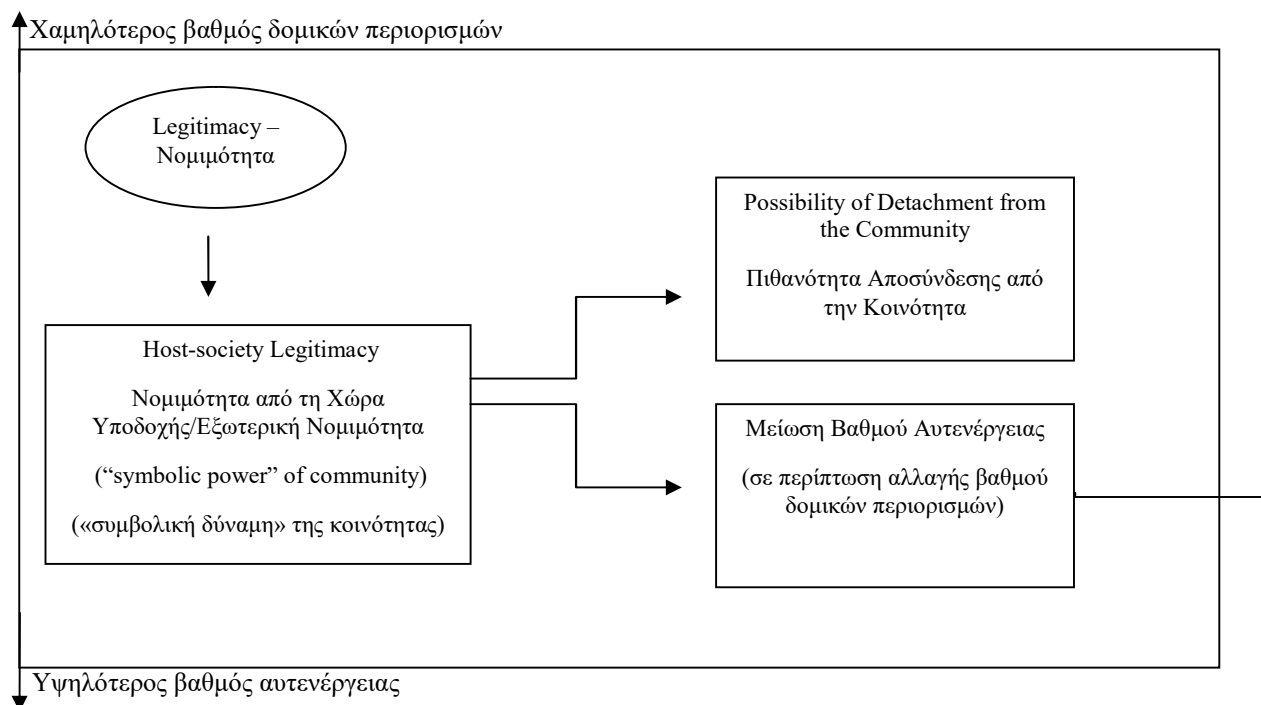
μοντέλων της Erel (2010) και των Sasaki & Baba (2024) καθιστά εφικτή τη σύνδεση μικροεπίπεδου και μακροεπίπεδου μέσω της συγχώνευσής τους σε ένα νέο θεωρητικό πλαίσιο, το οποίο παρέχει τη δυνατότητα κατανόησης των δυναμικών διαδικασιών που εμπλέκονται στις διαστάσεις ένταξης και αποκλεισμού.

Παρακάτω, στα σχεδιαγράμματα (σχ. στο εξής) «1.1.» και «1.2.» απεικονίζονται οι διαδικασίες διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου εντός του ευρύτερου πλαισίου αλληλεπίδρασης «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας», δημιουργώντας τις προϋποθέσεις είτε για διαστάσεις «ενσωμάτωσης», είτε για διαστάσεις «διαχωρισμού», ανάλογα με την ποιότητα της σχέσης «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας». Ειδικότερα, στο «σχ. 1.1.» αποτυπώνεται η πορεία διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου εντός μίας χώρας υποδοχής με υψηλό βαθμό δομικών περιορισμών, ενώ στο «σχ. 1.2.» αποτυπώνεται η πορεία διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου εντός μίας χώρας υποδοχής με χαμηλότερο βαθμό δομικών περιορισμών:

«άκρα» αυτού του συνεχούς (δηλαδή, στην «ενσωμάτωση» και στο «διαχωρισμό» αντίστοιχα), καθώς θεωρήθηκαν επαρκής βάση για τη σύνδεση των δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού.

Σχ. 1.1. Διαπραγμάτευση Πολιτισμικού Κεφαλαίου εντός Υψηλού Βαθμού Δομικών Περιορισμών

Σχ. 1.2. Διαπραγμάτευση Πολιτισμικού Κεφαλαίου εντός Χαμηλότερου Βαθμού Δομικών Περιορισμών

Παραπάνω, στα σχεδιαγράμματα «1.1.» και «1.2.» αποτυπώνεται ο συγκερασμός των θεωρητικών μοντέλων της Erel (2010) και των Sasaki & Baba (2024)²¹. Αξιοποιώντας ως ευρύτερο πλαίσιο την αλληλεπίδραση «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας» (Sasaki & Baba, 2024) έγινε σκιαγράφηση της πορείας «νομιμοποίησης» του μεταναστευτικού κεφαλαίου εντός των δύο ακόλουθων ξεχωριστών συνθηκών: από τη μία, τη συνθήκη ύπαρξης υψηλότερου βαθμού δομικών περιορισμών και χαμηλότερου βαθμού ικανότητας αυτενέργειας (σχ.1.1.) και από την άλλη, τη συνθήκη ύπαρξης χαμηλότερου βαθμού δομικών περιορισμών και υψηλότερου βαθμού ικανότητας αυτενέργειας (σχ.1.2.). Στην πρώτη συνθήκη, όπως γίνεται διακριτό και στο σχεδιάγραμμα «1.1.», η νομιμότητα του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου προέρχεται από την ίδια την κοινότητα των μεταναστών, δηλαδή πρόκειται για μία «εσωτερική νομιμότητα», με την κοινότητα να αποκτά «συμβολική δύναμη», η οποία ωστόσο «συμβολική δύναμη» δεν τυγχάνει αποδοχής από τη χώρα υποδοχής. Ωστόσο, η κοινότητα αποκτώντας «συμβολική δύναμη» δύναται να ασκήσει επιρροή εκτός κοινότητας, αμφισβητώντας τις κυρίαρχες κοινωνικές δομές. Σε μία τέτοια περίπτωση, το κράτος υποδοχής - ως κάτοχος της «συμβολικής εξουσίας» - ενδέχεται να νιώσει απειλή από τη «συμβολική δύναμη» της κοινότητας, επιχειρώντας τον περαιτέρω περιορισμό της (Erel, 2010; Sasaki & Baba, 2024). Από την άλλη, η «εσωτερική νομιμότητα» της κοινότητας μπορεί να μετατραπεί σε «εξωτερική νομιμότητα», εφόσον καταφέρει μέσω της «συμβολικής της δύναμης» να αλλάξει την κοινωνική δομή, με συνέπεια το κράτος υποδοχής να «νομιμοποιήσει» το πολιτισμικό της κεφάλαιο. Σε μία τέτοια περίπτωση συμβαίνει μετατόπιση του υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών σε χαμηλότερο, συνθήκη που παρουσιάζεται στο «σχ. 1.2.». Σε συνθήκη χαμηλότερου βαθμού δομικών περιορισμών, άρα και υψηλότερης ικανότητας αυτενέργειας, το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο είναι πιθανότερο να τυγχάνει «εξωτερικής νομιμότητας», δηλαδή να λαμβάνει

²¹ Για τη συγχώνευση των δυο θεωρητικών πλαισίων δε συμπεριλήφθηκαν οι όροι «πολιτισμική επιβίωση» και «πολιτισμική αυτονομία» των Sasaki & Baba (2024) για την αποφυγή οποιασδήποτε παρερμηνείας ή σύγχυσης που θα προέκυπτε σε περίπτωση ύπαρξης πολλών όρων. Για το λόγο αυτό προτιμήθηκε η τροποποίηση του όρου «νομιμοποίηση» της Erel (2010) μέσα από τη διάκριση του στους όρους «εξωτερική νομιμότητα» (η αναγνώριση/νομιμοποίηση του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου από τη χώρα υποδοχής) και «εσωτερική νομιμότητα» (η αναγνώριση/νομιμοποίηση του μεταναστευτικού κεφαλαίου αποκλειστικά από τη μεταναστευτική κοινότητα), ενώ προστέθηκε και ο όρος «συμβολική δύναμη» (η δύναμη που αποκτά η μεταναστευτική κοινότητα από την αναγνώριση/νομιμοποίηση του πολιτισμικού της κεφαλαίου) ο οποίος ενσωματώνει τους όρους «πολιτισμική επιβίωση» και «πολιτισμική αυτονομία» (δηλαδή, «η συμβολική δύναμη» εμπεριέχει την πολιτισμική αυτονομία). Οι τροποποιήσεις και οι προσθήκες κρίθηκαν αναγκαίες για τη σαφέστερη παρουσίαση των δυναμικών διαδικασιών που εμπλέκονται στις διαστάσεις ένταξης και αποκλεισμού, ενώ καθίστανται χρήσιμες για την προσέγγιση του κεντρικού θέματος της παρούσας εργασίας (δηλαδή, της σύνδεσης των δυναμικών εξουσίας με τις τακτικές επιπολιτισμού).

αποδοχή από το κράτος υποδοχής. Από τη μία, σε περίπτωση μεταβολής του βαθμού δομικών περιορισμών από χαμηλότερο σε υψηλότερο είναι πιθανή η επιστροφή στη συνθήκη που παρουσιάζεται στο «σχ. 1.1.». Απεναντίας, οι Sasaki & Baba (2024) αναφέρουν πως σε μία τέτοια περίπτωση υπάρχει η πιθανότητα οι μεταναστευτικές πολιτισμικές πρακτικές να ενσωματωθούν σταδιακά στη χώρα υποδοχής, γεγονός που μπορεί να διαταράξει τη συνοχή της κοινότητας, ως μία διακριτή κοινότητα. Βέβαια, μία τέτοια έκβαση εξαρτάται από τις μεταναστευτικές πολιτικές της χώρας υποδοχής, τη διαχείριση του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου και τις εσωτερικές δυναμικές της μεταναστευτικής κοινότητας (Erel, 2010).

Στο σημείο αυτό υπεισέρχεται η πολυπλοκότητα εννοιολόγησης του όρου «ένταξη» των μεταναστών, καθώς αν και περιγράφεται μία συνθήκη υψηλού βαθμού αυτενέργειας που διευκολύνει την ενσωμάτωση, αυτή μοιάζει να λαμβάνει άλλη μορφή, η οποία θα μπορούσαμε να ισχυριστούμε πως προσιδιάζει σε μία αφομοιωτική συνθήκη, εφόσον παρατηρείται συνάμα εξασθένηση στην αίσθηση της κοινοτικής ταυτότητας (Sasaki & Baba, 2024). Η Erel (2010) ωστόσο ισχυρίζεται πως ακόμη και η «αφομοίωση» προϋποθέτει την ικανότητα αυτενέργειας και πως είναι δυνατό μία μεταναστευτική κοινότητα να χρησιμοποιεί στρατηγικά την «αφομοίωση», προκειμένου να επιτύχει την «εξωτερική νομιμότητα» και να διευκολύνει την ενσωμάτωσή της στη χώρα υποδοχής. Αυτό υποδεικνύει πως η «ένταξη» δεν έχει στατική μορφή, αλλά αποτελεί φάσμα όπως ακριβώς και η «περιθωριοποίηση» (Sasaki & Baba, 2024), γι' αυτό δε μπορεί να μετρηθεί, αν δε ληφθεί υπόψη το συγκεκριμένο. Εν ολίγοις, ενώ η αλληλεπίδραση «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας» δημιουργεί την προϋπόθεση ενός ενδεχόμενου «διαχωρισμού» ή μίας ενδεχόμενης «ενσωμάτωσης» η έκβαση δεν είναι δεδομένη, ούτε έχει στατική μορφή, αφού στην πραγματικότητα αποτελεί πεδίο συνεχούς διαπραγμάτευσης μεταξύ δομής και κοινωνικών δρώντων.

5.2. Δυναμικές Εξουσίας και Τακτικές Επιπολιτισμού

Μέχρι τώρα η παρούσα μελέτη είχε επικεντρωθεί στην ανάλυση της σχέσης «κοινότητας – κοινωνίας» και πώς οι δυναμικές εξουσίας (η αλληλεπίδραση των δομικών περιορισμών με την ικανότητα αυτενέργειας) δημιουργούν τις προϋποθέσεις διαστάσεων ένταξης και αποκλεισμού. Πέραν της ανάλυσης των αλληλεπιδράσεων της ομάδας με τις δυναμικές εξουσίας, οι Sasaki & Baba (2024, σελ. 9-10) δεν παραλείπουν να αναφερθούν στην ατομική διάσταση των διαδικασιών αλληλεπίδρασης, χωρίς ωστόσο να τη συνδέουν άμεσα με τις δυναμικές εξουσίας που εμπλέκονται στις διαστάσεις «διαχωρισμού» και

«ενσωμάτωσης» που συζητήθηκαν παραπάνω, αλλά την πλαισιώνουν στη σχέση «ατόμου – ομάδας». Η παράμετρος της ατομικότητας στην ευρύτερη διάσταση «διαχωρισμού» και «ενσωμάτωσης» διαφαίνεται στους διαφορετικούς τρόπους με τους οποίους τα άτομα διαχειρίζονται τη διάσταση περιθωριοποίησής τους ανάλογα με το βαθμό προσκόλλησής τους στον πολιτισμό τους (Sasaki & Baba, 2024, σελ. 9). Παραδείγματος χάριν, οι Sasaki & Baba (2024, σελ. 9) όταν αναφέρονται στο φάσμα της «πολιτισμικής απομόνωσης» (“cultural isolation”) διευκρινίζουν πως σε προσωπικό επίπεδο οι αντιλήψεις της περιθωριοποίησης δίστανται ανάλογα με το βαθμό προσκόλλησης στην πολιτισμική ομάδα, με κάποια άτομα που δεν είναι τόσο προσκολλημένα στον πολιτισμό τους να μην βιώνουν έντονα την αίσθηση της περιθωριοποίησής τους, ενώ άλλα άτομα που εμφανίζουν μεγαλύτερο βαθμό προσκόλλησης στον πολιτισμό τους να βιώνουν σε πιο έντονο βαθμό πως ο πολιτισμός τους απειλείται.

Η αναγνώριση της ατομικής – υποκειμενικής εμπειρίας των διαστάσεων ένταξης και αποκλεισμού ανάλογα με το βαθμό προσκόλλησης στην πολιτισμική ομάδα μας επιτρέπει να εμβαθύνουμε στις ατομικές σχέσεις «ατόμου – κοινότητας» και «ατόμου - κοινωνίας», συνδέοντας τις δυναμικές εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού κατά Berry (1980, 2003). Σύμφωνα με το Berry (1980, 2003), η διαδικασία ένταξης στη χώρα υποδοχής κυμαίνεται σε ένα συνεχές μεταξύ της επιθυμίας διατήρησης επαφών με την έσω-ομάδα (τα μέλη της ίδιας ομάδας) και της επιθυμίας σύναψης σχέσεων με την έξω-ομάδα (τα μέλη της χώρας υποδοχής) (Bloemraad et al., 2023, σελ. 9; Liu et al., 2018, σελ. 332; Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008, σελ. 20). Όμως, ο Berry (1980, 2003) δε συνδέει άμεσα τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού με τις δυναμικές εξουσίας, αλλά χρησιμοποιεί ως αναλυτική μονάδα το άτομο χωρίς να συμπεριλαμβάνει στο μοντέλο του τις δυναμικές εξουσίας που επηρεάζουν τη σχέση «κοινότητας – κοινωνίας». Δηλαδή, η βιβλιογραφική παρατήρηση ενός μοτίβου «διαχωρισμού» μίας πολιτισμικής ομάδας εντός μίας κοινωνίας υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών και χαμηλού βαθμού αυτενέργειας αποτυπώνει την αλληλεπίδραση των δυναμικών εξουσίας που προκύπτουν από τη σχέση «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας» και δημιουργούν τις προϋποθέσεις αποκλεισμού, χωρίς ωστόσο να γίνεται σαφές πώς αυτές οι δυναμικές εξουσίας επιδρούν σε ατομικό επίπεδο, οδηγώντας προς την τακτική του «διαχωρισμού». Συνεπώς, προκειμένου να συσχετιστούν οι δυναμικές εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού χρειάζεται μία σύνδεση των σχέσεων «ατόμου – κοινότητας – κοινωνίας».

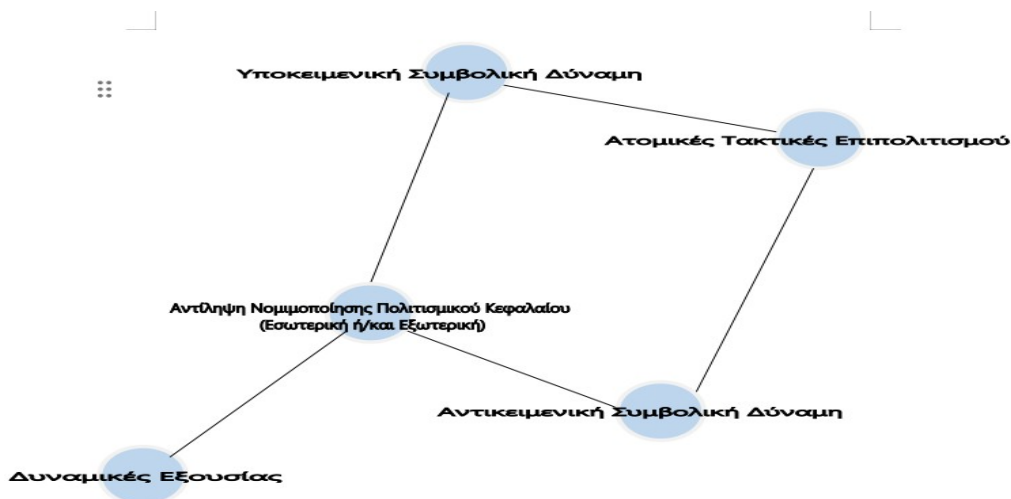
Για να επιτευχθεί αυτή η επιθυμητή σύνδεση πρέπει πρώτα να αποσαφηνιστεί η «παραδοξότητα της εκλαμβανόμενης συμβολικής δύναμης». Οι Sasaki & Baba (2024, σελ.

10) κατά την περιγραφή του φάσματος περιθωριοποίησης «πολιτισμική έξοδος» (“cultural exiting”) συνδέουν την αποσύνδεση της μειονοτικοποιημένης ομάδας από τον κυρίαρχο πολιτισμό με την εκλαμβανόμενη αδυναμία της να ασκήσει επιρροή εντός του κυρίαρχου συστήματος. Ωστόσο, η αποσύνδεση από τον κυρίαρχο πολιτισμό εξαιτίας μίας εκλαμβανόμενης αδυναμίας για άσκηση επιρροής εκτός κοινότητας έρχεται σε αντίφαση με αυτό που οι Sasaki & Baba (2024, σελ. 13, 16-17) ονομάζουν «πολιτισμική αυτονομία» (“cultural autonomy”), δηλαδή την ικανότητα της κοινότητας να σχηματίζει ανεξάρτητα τις δικές της πολιτισμικές αξίες και πρακτικές, αμφισβητώντας πολλές φορές τις κυρίαρχες δομές: εφόσον η πράξη της συνειδητής αποσύνδεσης της κοινότητας από τον κυρίαρχο πολιτισμό αποτελεί η ίδια μία πράξη «πολιτισμικής αυτονομίας» (σύμφωνα με τους Sasaki & Baba, 2024) και η «πολιτισμική αυτονομία» απαιτεί συνοχή και πίστη στη δύναμη της κοινότητας να ασκήσει επιρροή, τότε πώς γίνεται η «πολιτισμική έξοδος» (“cultural exiting”) να προκύπτει από μία αίσθηση αδυναμίας άσκησης επιρροής εκτός κοινότητας; Η φαινομενική αυτή αντίφαση έγκειται στο ότι ενώ υπάρχει μία εκλαμβανόμενη αδυναμία άσκησης επιρροής εντός του κυρίαρχου πολιτισμού, την ίδια στιγμή η κοινότητα όχι μόνο αποκτά τη δύναμη να αποσυνδεθεί συνειδητά από αυτόν, αλλά στηρίζεται στην «εσωτερική της νομιμότητα» η οποία αποτελεί τη βάση για την απόκτηση «πολιτισμικής αυτονομίας», άρα και «συμβολικής δύναμης». Επομένως, το γεγονός πως τα μέλη μίας κοινότητας αντιλαμβάνονται την αδυναμία τους να ασκήσουν επιρροή στον κυρίαρχο πολιτισμό δεν αναιρεί την αντίληψη της δικής τους κοινότητας ως πηγή δύναμης.

Μάλιστα, για την αποσαφήνιση αυτής της φαινομενικής αντίφασης θα εισάγουμε τους ακόλουθους όρους: α) «εκλαμβανόμενη αντικειμενική συμβολική δύναμη κοινότητας» (perceived objective symbolic power of community): αναφέρεται στη συμβολική δύναμη που η κοινότητα αποκτά μέσα από την εξωτερική νομιμοποίηση του πολιτισμικού της κεφαλαίου και β) «εκλαμβανόμενη υποκειμενική συμβολική δύναμη κοινότητας» (perceived subjective symbolic power of community): αναφέρεται στη συμβολική δύναμη που η κοινότητα αποκτά μέσα από την εσωτερική νομιμοποίηση του πολιτισμικού της κεφαλαίου. Η χρησιμότητα των παραπάνω όρων είναι διττή: πρώτον, από τη μία αποτυπώνουν τη σχέση «κοινότητας – κοινωνίας», εφόσον πλαισιώνουν την επίδραση των δυναμικών εξουσίας στις διαδικασίες ένταξης και αποκλεισμού. Ειδικότερα, δεδομένης της απόκτησης «συμβολικής δύναμης» μέσα από διαδικασίες νομιμοποίησης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου (όπως αναλύθηκε στις ενότητες «3.2.» και «4.1.») με την πορεία νομιμοποίησης να εξαρτάται από την αλληλεπίδραση μεταξύ «βαθμού δομικών περιορισμών» και «βαθμού ικανότητας αυτενέργειας», στην περίπτωση ύπαρξης εξωτερικής νομιμοποίησης (δηλαδή, το

μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο τυγχάνει αποδοχής από το κράτος υποδοχής), η ίδια η κοινότητα αναγνωρίζεται και γίνεται αποδεκτή στη χώρα υποδοχής, άρα κατέχει «αντικειμενική συμβολική δύναμη». Από την άλλη, στην περίπτωση ύπαρξης εσωτερικής νομιμοποίησης (δηλαδή, το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο τυγχάνει αποδοχής αποκλειστικά από την ίδια την κοινότητα και όχι από το κράτος υποδοχής), η αναγνώριση και αποδοχή των πολιτισμικών αξιών και πρακτικών της συμβαίνει εντός της κοινότητας, άρα κατέχει «υποκειμενική συμβολική δύναμη». Ουσιαστικά, οι όροι «αντικειμενική συμβολική δύναμη» και «υποκειμενική συμβολική δύναμη» περικλείουν την ικανότητα των μελών μίας κοινότητας να αντιλαμβάνονται τη μειονεκτική θέση της κοινότητάς τους εντός μίας χώρας υποδοχής (αν δεν τυγχάνει εξωτερικής νομιμότητας), αλλά παράλληλα να αναγνωρίζουν τη δύναμη της δικής τους κοινότητας (αν τυγχάνει εσωτερικής νομιμότητας) και αντιστρόφως, αν μία κοινότητα τυγχάνει εξωτερικής νομιμότητας αποκτά «αντικειμενική συμβολική δύναμη», άρα ενδεχομένως να αισθάνεται μεγαλύτερο βαθμό αποδοχής/αναγνώρισης εντός της χώρας υποδοχής. Δεύτερον, οι προαναφερθέντες όροι αντικατοπτρίζουν τη σχέση «ατόμου – κοινότητας/κοινωνίας», καθώς η προσάρτηση της λέξης «εκλαμβανόμενη» υπογραμμίζει την ατομική αντίληψη της εμπειρίας της σχέσης «κοινότητας – κοινωνίας», η οποία ποικίλει ανάλογα με το βαθμό προσκόλλησης του ατόμου στην κοινότητα (Sasaki & Baba, 2024, σελ. 9). Κατά αυτόν τον τρόπο γίνεται συγχώνευση των σχέσεων «κοινότητας – κοινωνίας» και «ατόμου – κοινότητας/κοινωνίας» στη σχέση «ατόμου – κοινότητας – κοινωνίας», συνδέοντας άμεσα τις δυναμικές εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού.

Παρακάτω, στο διάγραμμα «2.1» ακολουθεί απεικόνιση της ενσωμάτωσης των ανωτέρω όρων στο θεωρητικό πλαίσιο των «σχ. 1.1.» και «σχ.1.2.», προκειμένου να γίνει σαφέστερη η εμπλοκή των δυναμικών εξουσίας στις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού:

2.1. Σύνδεση Δυναμικών Εξουσίας με Ατομικές Τακτικές Επιπολιτισμού

Η σχέση αλληλεπίδρασης «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας» δημιουργεί τις προϋποθέσεις που οδηγούν σε διαστάσεις ένταξης ή αποκλεισμού, ανάλογα με τον τρόπο νομιμοποίησης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου (εσωτερική ή/και εξωτερική νομιμότητα) (Erel, 2010; Sasaki & Baba, 2024). Ως εκ τούτου, το απότοκο της αλληλεπίδρασης αυτής κυμαίνεται σε ένα συνεχές στα άκρα του οποίου βρίσκονται η «ενσωμάτωση» και ο «διαχωρισμός» (Sasaki & Baba, 2024). Στην περίπτωση ύπαρξης υψηλότερου βαθμού δομικών περιορισμών, ο βαθμός αυτενέργειας είναι χαμηλότερος, άρα είναι πιθανότερος ο «διαχωρισμός», αφού το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο τυγχάνει αποκλειστικά εσωτερικής νομιμότητας, εκτός αν υπάρξει αλλαγή της δομής (σχ.1.1.). Αντιστρόφως, στην περίπτωση ύπαρξης χαμηλότερου βαθμού δομικών περιορισμών, ο βαθμός αυτενέργειας είναι υψηλότερος, άρα είναι πιθανότερη η «ενσωμάτωση», αφού το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο τυγχάνει και εσωτερικής και εξωτερικής νομιμότητας²², εκτός αν υπάρξει αλλαγή δομής (σχ. 1.2.). Κατ' επέκταση σε

²² Στο σημείο αυτό, οφείλουμε να υπογραμμίσουμε πως η εξωτερική ή/και εσωτερική νομιμοποίηση του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου δεν είναι δεδομένη και δεν εξαρτάται αποκλειστικά από τις δυναμικές εξουσίας που προκύπτουν από την αλληλεπίδραση της κοινότητας με την κοινωνία, αλλά επηρεάζεται και από τις ενδοκοινοτικές δυναμικές εξουσίας (όπως είναι η κοινωνική τάξη, το φύλο, η εθνικότητα) (Erel, 2010; Sasaki & Baba, 2024, σελ. 4, 13, 29). Για παράδειγμα, μία συγκεκριμένη κοινότητα που κατέχει μεγαλύτερη συμβολική δύναμη σε σχέση με άλλες κοινότητες είναι πιθανότερο να αναγνωριστεί και από την ίδια την κοινωνία. Αυτές οι παράμετροι φυσικά

ατομικό επίπεδο ανάλογα με το βαθμό προσκόλλησης του ατόμου στον πολιτισμό του (Sasaki & Baba, 2024, σελ. 9) γίνεται αντιληπτή η υποκειμενική και η αντικειμενική συμβολική δύναμη της κοινότητας (διά μέσου της εσωτερικής ή/και εξωτερικής νομιμότητας που η κοινότητα έχει αποκτήσει)²³. Σε περίπτωση υψηλού βαθμού εκλαμβανόμενης υποκειμενικής συμβολικής δύναμης κοινότητας και χαμηλού βαθμού εκλαμβανόμενης αντικειμενικής συμβολικής δύναμης κοινότητας το άτομο είναι πιθανότερο να εμφανίζει τακτικές «διαχωρισμού», καθώς ο βαθμός δομικών περιορισμών είναι υψηλότερος, άρα ο βαθμός αυτενέργειας είναι χαμηλότερος και το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο τυγχάνει αποκλειστικά εσωτερικής νομιμότητας. Από την άλλη, σε περίπτωση υψηλού βαθμού εκλαμβανόμενης υποκειμενικής συμβολικής δύναμης και υψηλού βαθμού εκλαμβανόμενης αντικειμενικής συμβολικής δύναμης, το άτομο είναι πιθανότερο να εμφανίζει τακτικές «ενσωμάτωσης», καθώς ο βαθμός δομικών περιορισμών είναι χαμηλότερος, άρα ο βαθμός αυτενέργειας είναι υψηλότερος και το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο τυγχάνει και εσωτερικής και εξωτερικής νομιμότητας.

6. ΕΡΜΗΝΕΙΑ ΤΩΝ ΤΑΚΤΙΚΩΝ ΕΠΙΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΤΩΝ ΜΟΥΣΟΥΛΜΑΝΙΚΩΝ ΠΛΗΘΥΣΜΩΝ ΤΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ ΚΑΙ ΤΩΝ ΠΑΡΑΓΟΝΤΩΝ ΕΠΙΡΡΟΗΣ ΤΟΥΣ

Στο παρόν κεφάλαιο θα προχωρήσουμε στην αξιοποίηση του θεωρητικού πλαισίου που κατασκευάστηκε ως εργαλείο ερμηνείας των τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη και των παραγόντων που επιδρούν σε αυτές:

6.1. Παράγοντας Μεταναστευτικών Πολιτικών

Στο τρίτο κεφάλαιο (εν. 3.2.) θίγεται σε πλήθος ερευνών ο ρόλος των μεταναστευτικών πολιτικών που ακολουθούν οι χώρες υποδοχής στις διαδικασίες επιπολιτισμού των μεταναστών/-στριών (Connor, 2010; Δημητρακοπούλου, 2013; Fleischmann & Phalet, 2018). Ο Connor (2010) μελετώντας μουσουλμανικούς μεταναστευτικούς πληθυσμούς διαφορετικής εθνικότητας στη Γαλλία και στη Γερμανία διαπιστώνει πως τα ξενοφοβικά περιβάλλοντα συνδέονται με υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας μεταξύ των μουσουλμανικών πληθυσμών, υποδηλώνοντας πως οι

επιδρούν και στην ατομική διαπραγμάτευση του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου (Erel, 2010).

²³ Είναι καίριας σημασίας η υποκειμενική αντίληψη του ατόμου για τη σχέση του με την κοινότητά του, καθώς η σχέση «κοινότητας – κοινωνίας», ως συνέπεια της αλληλεπίδρασης «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας» δημιουργεί δυναμικές διαστάσεις ένταξης ή αποκλεισμού, οι οποίες ωστόσο δε γίνονται αντιληπτές με τον ίδιο τρόπο και στον ίδιο βαθμό σε ατομικό επίπεδο, αλλά εξαρτώνται από τη σχέση του ατόμου με την κοινότητά του, όπως επισημαίνουν και οι Sasaki & Baba (2024, σελ. 9).

μεταναστευτικές πολιτικές των χωρών υποδοχής είναι ένας βασικός παράγοντας που ενισχύει ή εμποδίζει την ένταξη. Επιπλέον, οι Fleischmann & Phalet (2018) σε έρευνα που διεξήγαγαν σε θρησκευτικές ομάδες (μεταξύ των οποίων και μουσουλμανικών) εφήβων στο Βέλγιο, στην Αγγλία, στη Γερμανία, στην Ολλανδία και στη Σουηδία σχετικά με την ταύτισή τους με την εθνικότητα των χωρών υποδοχής τους διαπίστωσαν πως οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί είχαν τα χαμηλότερα επίπεδα ταύτισης με την εθνικότητα των χωρών υποδοχής, ενώ αυτό δε συνέβαινε σε τέτοιο βαθμό στην Ολλανδία και στην Αγγλία, χάρη στις επαφές με την έξω-ομάδα, εύρημα που συσχετίστηκε με τις συμπεριληπτικές πολιτικές της Ολλανδίας και της Αγγλίας. Μάλιστα, όπως συμπεραίνει η Δημητρακοπούλου (2013, σελ. 52) στη μελέτη της σε μουσουλμανικούς μεταναστευτικούς πληθυσμούς που διαμένουν στη Γαλλία, στη Γερμανία και στην Ελλάδα ο σχηματισμός «ταυτοτήτων διαμαρτυρίας» ιδίως στη Γαλλία και στη Γερμανία αποτελεί αντίδραση απέναντι στις εκλαμβανόμενες διακρίσεις και τις αφομοιωτικές πολιτικές αυτών των κρατών. Αυτή η συσχέτιση των συμπεριληπτικών περιβαλλόντων με μεγαλύτερες πιθανότητες ένταξης και των ξενοφοβικών περιβαλλόντων με τακτικές «διαχωρισμού» αποτυπώνει, σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο που αναλύεται στην παρούσα μελέτη, τη σχέση αλληλεπίδρασης μεταξύ «βαθμού δομικών περιορισμών» και «βαθμού ικανότητας αυτενέργειας», όπου υψηλότερος βαθμός δομικών περιορισμών συνεπάγεται χαμηλότερου βαθμού ικανότητας αυτενέργειας (βλ. κεφ. 5, εν. 5.1.: σχ.1.1.) και αντίστροφα, χαμηλότερος βαθμός δομικών περιορισμών συνεπάγεται υψηλότερου βαθμού ικανότητας αυτενέργειας (βλ. κεφ. 5, εν. 5.1.: σχ.1.2.), δημιουργώντας προϋποθέσεις αποκλεισμού στην πρώτη περίπτωση και ένταξης στη δεύτερη (Sasaki & Baba, 2024). Ως εκ τούτου, το εύρημα της συσχέτισης των συμπεριληπτικών περιβαλλόντων με μεγαλύτερες πιθανότητες ένταξης συνάδει με το θεωρητικό πλαίσιο που αναλύεται στην παρούσα μελέτη, εφόσον ένα συμπεριληπτικό περιβάλλον προϋποθέτει χαμηλότερο βαθμό δομικών περιορισμών, έτσι ώστε να υπάρξει υψηλότερος βαθμός αυτενέργειας και να ενισχυθούν οι πιθανότητες ένταξης. Αντίστοιχα, το εύρημα της συσχέτισης των ξενοφοβικών περιβαλλόντων με τακτικές «διαχωρισμού» αντανακλά την ύπαρξη υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών, άρα και χαμηλότερου βαθμού αυτενέργειας, ωθώντας τα άτομα προς το «διαχωρισμό».

Βέβαια, χρειάζεται να τονιστεί πως η αλληλεπίδραση «βαθμού δομικών περιορισμών» και «βαθμού ικανότητας αυτενέργειας» δημιουργούν προϋποθέσεις ένταξης και αποκλεισμού, κάτι που σημαίνει πως η ένταξη και ο αποκλεισμός δεν είναι δεδομένες συνέπειες (Sasaki & Baba, 2024), αλλά εξαρτώνται από τη νομιμοποίηση του

μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου (Erel, 2010), την απόκτηση «συμβολικής δύναμης» ως αποτέλεσμα της νομιμοποίησης και την αντίληψη της «συμβολικής δύναμης κοινότητας» από το ίδιο το άτομο. Αυτό σημαίνει πως η εμφάνιση της τακτικής της «ενσωμάτωσης», με βάση το θεωρητικό μας πλαίσιο, συνοδεύεται από την αντίληψη της «συμβολικής αντικειμενικής δύναμης κοινότητας» (όταν το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο αναγνωρίζεται από τη χώρα υποδοχής – εξωτερική νομιμότητα) και της «συμβολικής υποκειμενικής δύναμης κοινότητας» (όταν το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο αναγνωρίζεται από την ίδια την κοινότητα – εσωτερική νομιμότητα) σε ατομικό επίπεδο (βλ. κεφ. 5, εν. 5.2.: σχ.2.1). Δυστυχώς, δε διαθέτουμε περισσότερες πληροφορίες για τα ευρήματα που μελετώνται στην παρούσα ενότητα (όπως για παράδειγμα, ποιες συγκεκριμένες μεταναστευτικές κοινότητες αφορούν, το κοινωνικο-οικονομικό υπόβαθρο των μεταναστών/-στριών ή την αντίληψη των μεταναστών/-στριών για τη «συμβολική δύναμη» της κοινότητάς τους) προκειμένου να διενεργήσουμε μία πιο εφαρμοσμένη ανάλυση, ωστόσο μπορούμε έστω και θεωρητικά να σκιαγραφήσουμε αυτές τις δυναμικές εξουσίας που πιθανώς οδηγούν στις τακτικές επιπολιτισμού που καταγράφονται.

6.2. Παράγοντας Εκλαμβανόμενων Διακρίσεων

Οι εκλαμβανόμενες διακρίσεις εις βάρος των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών αποτελούν επίσης έναν παράγοντα που επηρεάζει τις τακτικές επιπολιτισμού τους, ωθώντας τους/τες σύμφωνα με τη βιβλιογραφία σε τακτικές «διαχωρισμού» (Connor, 2010; Δημητρακοπούλου, 2013; Drouhot, 2021; Fleischmann & Phalet, 2018; Maliepaard & Verkuyten, 2018; Saroglou & Mathijssen, 2007). Η επίδραση του εν λόγω παράγοντα συνδέεται σε μεγάλο βαθμό με τον παράγοντα των μεταναστευτικών πολιτικών που συζητήθηκε στην προηγούμενη ενότητα (6.1.), καθώς η Ισλαμοφοβία αποτελεί μέρος της κοινωνικής δομής και αναπαράγεται από τους θεσμούς της κοινωνίας, γεγονός που την κατατάσσει σε έναν παράγοντα μακροδομής μαζί με τις μεταναστευτικές πολιτικές (Bailey et al., 2017; Crenshaw, 1989; Groglopo et al., 2025; Sasaki & Baba, σελ. 3). Μάλιστα, οι δύο αυτοί παράγοντες θα πρέπει να εξετάζονται παράλληλα, καθώς όπως επισημαίνουν οι Fox & Sandler (2003) μέτριος/υψηλός βαθμός δομικών περιορισμών εντοπίζεται και σε υποτιθέμενα δημοκρατικά και συμπεριληπτικά καθεστώτα, όπου η καταπίεση κοινωνικά ευάλωτων ομάδων εκφράζεται μέσα από κανονικοποιημένες μορφές συμβολικής βίας (Sasaki & Baba, 2024, σελ. 9). Επομένως, μία πιο συμπεριληπτική πολιτική δε δηλώνει αυτομάτως εξάλειψη των διακρίσεων εις βάρος μειονοτικοποιημένων ομάδων (Connor, 2010). Τόσο ο παράγοντας των μεταναστευτικών πολιτικών, όσο και ο παράγοντας των

εκλαμβανόμενων διακρίσεων εντάσσονται σε παράγοντες μακροδομής και φαίνεται να επηρεάζουν σταθερά τους παράγοντες της θρησκευτικότητας και των διεθνικών δικτύων. Πιο συγκεκριμένα, η Δημητρακοπούλου (2013, σελ. 13, 52) εξηγώντας τη συγκρότηση «ταυτοτήτων αντίδρασης» υποστηρίζει πως η υψηλή θρησκευτικότητα αποτελεί μορφή αντίστασης στις εκλαμβανόμενες διακρίσεις της χώρας υποδοχής, ενώ οι Arat & Bilgili (2022) σε έρευνά τους σε πληθυσμούς Τούρκων και Μαροκινών μεταναστών/-στριών πρώτης και δεύτερης γενιάς στην Ολλανδία επισημαίνουν τον υποστηρικτικό χαρακτήρα των δεσμών με τις χώρες καταγωγής τους, επιβεβαιώνοντας συνάμα τη δημιουργία ισχυρότερων δικτύων με τις χώρες καταγωγής σε περιπτώσεις εκλαμβανόμενων διακρίσεων (εύρημα που ισχύει κυρίως για τη δεύτερη γενιά μεταναστών). Για το λόγο αυτό, ο παράγοντας των εκλαμβανόμενων διακρίσεων εντάσσεται στους δομικούς περιορισμούς που αντιμετωπίζουν οι μεταναστευτικοί πληθυσμοί (όπως και οι μεταναστευτικές πολιτικές) και εμπίπτει στη σχέση αλληλεπίδρασης «βαθμού δομικών περιορισμών» και «βαθμού ικανότητας αυτενέργειας». Δηλαδή, υψηλότερος βαθμός εκλαμβανόμενων διακρίσεων συνεπάγεται χαμηλότερου βαθμού αυτενέργειας και αντιστρόφως. Ο συγκεκριμένος παράγοντας και οι τακτικές επιπολιτισμού που επηρεάζονται από αυτόν ερμηνεύονται με τον ίδιο τρόπο που ερμηνεύονται και οι τακτικές επιπολιτισμού που επηρεάζονται από τον παράγοντα των μεταναστευτικών πολιτικών (βλ. εν. 6.2.).

6.3. Παράγοντας Θρησκευτικότητας

Στη βιβλιογραφία καταγράφονται αντικρουόμενα ευρήματα αναφορικά με την επίδραση της θρησκευτικότητας στις τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών, με κάποιες έρευνες να επισημαίνουν το θετικό της ρόλο ως προς την ένταξή τους και άλλες να τη θεωρούν εμπόδιο (Beek & Fleischmann, 2019; Fleischmann, 2022). Συχνά οι μελέτες συνδέουν την τάση προσκόλλησης στην ταυτότητα και τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής με υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας, ενώ χαμηλά επίπεδα θρησκευτικότητας συνδέονται με ισχυρότερη ταύτιση με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής (Saroglou & Mathijssen, 2007). Ωστόσο, τα ευρήματα αυτά εγείρουν συγκεκριμένους προβληματισμούς σχετικά με το πώς ορίζεται η «ένταξη» σε κάθε περίπτωση. Όπως αναλύσαμε στο πέμπτο κεφάλαιο, η «ένταξη» δεν αποτελεί στατική συνθήκη, αλλά γίνεται αντιληπτή ως φάσμα που εξαρτάται από δυναμικές εξουσίας. Το εύρημα που καταδεικνύει τη σχέση χαμηλών επιπέδων θρησκευτικότητας και ισχυρότερης ταύτισης με τον πολιτισμό της χώρας υποδοχής, ενδεχομένως να περιγράφει μία αφομοιωτική συνθήκη. Συνεπώς, το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο μπορεί να

λαμβάνει μεγαλύτερο βαθμό «εξωτερικής νομιμότητας» (να αναγνωρίζεται σε μεγάλο βαθμό από τη χώρα υποδοχής) και να κατέχει «συμβολική αντικειμενική δύναμη» ωστόσο με τους όρους της συμβολικής εξουσίας της χώρας υποδοχής, άρα να διαθέτει χαμηλότερο βαθμό «συμβολικής υποκειμενικής δύναμης» (βλ. κεφ. 5). Ένα ακόμη εύρημα που αναιρεί τη σχέση των παραπάνω ευρημάτων (δηλαδή την αντίληψη της θρησκευτικότητας ως εμπόδιο στην ένταξη) αφορά στη μελέτη των Beek & Fleischmann (2019) σε πρώτης και δεύτερης γενιάς μεταναστευτικούς πληθυσμούς Μαροκινών και Τούρκων στην Ολλανδία σχετικά με την επίδραση της θρησκευτικότητας στην ένταξή τους, όπου καταγράφουν υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας μεταξύ των μεταναστών/-στριών πρώτης γενιάς που εμποδίζουν την ένταξη τους, εύρημα που συνάδει με την τακτική επιπολιτισμού του «διαχωρισμού», ενώ στη δεύτερη γενιά αν και διατηρούνται τα υψηλά επίπεδα θρησκευτικότητας, παράλληλα παρατηρείται μεγαλύτερος βαθμός ένταξης σε κοινωνικο-οικονομικό επίπεδο, εύρημα που συνάδει με την τακτική επιπολιτισμού της «ενσωμάτωσης». Στη συγκεκριμένη μελέτη δηλαδή, η θρησκευτικότητα δε φαίνεται να επηρεάζει ούτε να επηρεάζεται από τη διάσταση της ένταξης (στην προκείμενη περίπτωση την «ενσωμάτωση», όπου το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο λαμβάνει και εσωτερική νομιμότητα και εξωτερική νομιμότητα (βλ. κεφ. 5)). Γι' αυτό το λόγο είναι σημαντικό στη μελέτη παραγόντων της μικροδομής (όπως είναι η θρησκευτικότητα) να λαμβάνονται υπόψη και οι σχέσεις αυτών με τη μακροδομή.

6.4. Παράγοντας Διεθνικών Δικτύων

Στη διεθνή βιβλιογραφία επισημαίνεται τόσο ο θετικός ρόλος των διεθνικών δικτύων στην ένταξη των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών, όσο και ο ανασταλτικός τους ρόλος (Dikici, 2021). Ο Drouhot (2021) παρατηρεί πως οι διεθνικοί δεσμοί ισχυροποιούν την προσκόλληση στη θρησκευτική ταυτότητα και ενισχύουν τον κοινωνικό αποκλεισμό, συνδυαστικά με άλλους παράγοντες όπως οι εκλαμβανόμενες διακρίσεις. Παρόμοια είναι και τα ευρήματα των Arat & Bilgili (2022), οι οποίες ενώ επισημαίνουν τον υποστηρικτικό χαρακτήρα των διεθνικών δικτύων, συγχρόνως επιβεβαιώνουν τη δημιουργία ισχυρότερων δικτύων με τις χώρες καταγωγής σε περιπτώσεις εκλαμβανόμενων διακρίσεων. Επιπλέον, οι Saroglou & Mathijssen (2007, σελ. 188), οι οποίοι μελέτησαν την ένταξη και τις ταυτότητες που συγκροτούν μουσουλμανικές ομάδες μεταναστών/-στριών στο Βέλγιο παρατήρησαν την ταύτιση με τον πολιτισμό της χώρας καταγωγής και την ταυτόχρονη υιοθέτηση μίας παγκόσμιας ταυτότητας («πολίτης του κόσμου»), που τους επέτρεπε τόσο την ένταξη στη χώρα υποδοχής, όσο και την επαφή τους - διά μέσου της θρησκευτικής τους πίστης - με μία παγκόσμια κοινότητα πιστών (τη λεγόμενη “Ummah” – «Ούμμα»).

Αντιθέτως, οι Maliepaard & Verkuyten (2018, σελ. 85) σε έρευνα που πραγματοποίησαν σε μεταναστευτικούς πληθυσμούς Σουνιτών μουσουλμάνων τουρκικής καταγωγής στη Γερμανία και στην Ολλανδία διαπίστωσαν πως η απόρριψη ταύτισης με τη χώρα υποδοχής και η ταύτιση με την παγκόσμια μουσουλμανική κοινότητα (ισλαμική Ούμμα “Ummah”) συνδέονται με μία τακτική «διαχωρισμού». Επιπλέον, η συμμετοχή και ταύτισή τους με την ισλαμική Ούμμα “Ummah” συσχετίστηκε με εμπειρίες διακρίσεων εντός της χώρας υποδοχής (Maliepaard & Verkuyten, 2018, σελ. 83).

Η δράση των μεταναστευτικών διεθνικών δικτύων βρίσκεται στο μεταίχμιο μεταξύ μακροδομής και μικροδομής, αφού έχουν τη δυνατότητα να ασκήσουν επιρροή είτε εντός, είτε εκτός της μεταναστευτικής κοινότητας (Mandaville, 2001; Kleist, 2008; Başer, 2013; Erel, 2010). Αυτό το επιτυγχάνουν μέσα από τη νομιμοποίηση του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου ή τη δημιουργία νέων μορφών πολιτισμικού κεφαλαίου (Erel, 2010). Συνεπώς, τα διεθνικά δίκτυα έχουν υποστηρικτικό χαρακτήρα αφού αντανακλούν, αλλά και ενισχύουν την αυτενέργεια των μεταναστευτικών πληθυσμών, ωστόσο το αποτέλεσμα της αυτενέργειας, δηλαδή η «συμβολική δύναμη», προέρχεται από τη νομιμοποίηση του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου. Σύμφωνα με το θεωρητικό πλαίσιο που αναλύεται στην παρούσα μελέτη, η νομιμοποίηση μπορεί να είναι «εσωτερική ή/και εξωτερική» (βλ. κεφ. 5). Σε περίπτωση που το πολιτισμικό κεφάλαιο μίας μεταναστευτικής κοινότητας γίνεται αποδεκτό μόνο εντός της ίδιας της κοινότητας (λαμβάνει δηλαδή εσωτερική νομιμότητα) η «συμβολική δύναμη» της κοινότητας είναι «υποκειμενική» και είναι πιθανότερο τα άτομα να καταφεύγουν σε τακτικές «διαχωρισμού» (βλ. κεφ. 5), γεγονός που συνάδει με τα ευρήματα της βιβλιογραφίας όπου τα διεθνικά δίκτυα ισχυροποιούν την προσκόλληση στη θρησκευτική ταυτότητα σε περιπτώσεις εκλαμβανομένων διακρίσεων (άρα, υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών) (Arat & Bilgili, 2022; Drouhot, 2021), καθώς οι προαναφερθείσες διαδικασίες είναι αναμενόμενες σε συνθήκες υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών (βλ. κεφ. 5, εν. 5.1.: σχ.1.1.).

Από την άλλη, η απόκτηση «εξωτερικής-εσωτερικής νομιμότητας» και «αντικειμενικής-υποκειμενικής συμβολικής δύναμης κοινότητας» ευνοεί τις τακτικές «ενσωμάτωσης», άρα σε αυτήν την περίπτωση ο ρόλος των διεθνικών δικτύων φαίνεται να είναι θετικός ως προς την ένταξη. Επομένως, χρησιμοποιώντας το παρόν θεωρητικό πλαίσιο ως ερμηνευτικό εργαλείο, μπορούμε να ανάγουμε το χαρακτήρα των διεθνικών μεταναστευτικών δικτύων σε διαμεσολαβητικό, χωρίς να θεωρούμε την ύπαρξη σχέσης αιτιότητας μεταξύ διεθνικών δικτύων (αίτιο) και τακτικών επιπολιτισμού (αιτιατό). Φυσικά, όπως αναφέρθηκε και στην ενότητα «5.1.» δεν είναι δεδομένη η απόκτηση «συμβολικής

δύναμης» και εξαρτάται και από άλλους παράγοντες, μεταξύ των οποίων και της κοινοτικές σχέσεις εξουσίας, γεγονός που θα μπορούσε να εξηγήσει την αντίφαση μεταξύ των ερευνών Saroglou & Mathijssen (2007, σελ. 188) και των Maliepaard & Verkuyten (2018, σελ. 85), όπου οι μουσουλμανικοί πληθυσμοί ταυτίζονται με την παγκόσμια μουσουλμανική κοινότητα (ισλαμική Ούμμα “Ummah”) και στις δύο περιπτώσεις, ωστόσο οι πρώτοι συνδέουν αυτή τη συμμετοχή στη παγκόσμια κοινότητα με την «ενσωμάτωση», ενώ οι δεύτεροι με το «διαχωρισμό».

6.5. Παράγοντας Κοινωνικο-δημογραφικών Χαρακτηριστικών

Σύμφωνα με τη βιβλιογραφία, τα κοινωνικο-δημογραφικά χαρακτηριστικά των μεταναστών/-στριών (όπως, η ηλικία, το φύλο, το μορφωτικό επίπεδο, η οικονομική κατάσταση) αποτελούν παράγοντες που επηρεάζουν τις τακτικές επιπολιτισμού τους (Bauloz et al., 2020; Huddleston et al., 2013; OECD, 2022). Μετανάστες/-στρίες που προέρχονται από χαμηλές κοινωνικο-οικονομικές τάξεις εμφανίζουν χαμηλότερο βαθμό ένταξης (Bauloz et al., 2020, σελ. 177; Huddleston et al., 2013, σελ. 14-15), ενώ ακόμη και μετανάστες/-στρίες με υψηλό μορφωτικό επίπεδο έχουν υψηλές πιθανότητες να βιώσουν την ανεργία στη χώρα υποδοχής, ιδίως άμα προέρχονται από χώρες εκτός ΕΕ (Huddleston et al., 2013, σελ. 5, 15-16; OECD, 2022, σελ. 82). Επιπλέον, μετανάστες/-τριες που έφτασαν στη χώρα υποδοχής σε νεαρή ηλικία έχουν υψηλότερες πιθανότητες ένταξης στη χώρα (Huddleston et al., 2013, σελ. 16; Söhn, 2011, σελ. 29), ενώ αναφορικά με τον παράγοντα του φύλου, ιδίως οι γυναίκες και μητέρες μετανάστριες που προέρχονται από χώρες εκτός ΕΕ αντιμετωπίζουν μεγαλύτερες δυσκολίες ένταξης (Huddleston et al., 2013, σελ. 5). Ο παράγοντας των κοινωνικο-δημογραφικών χαρακτηριστικών ενσωματώνεται στο θεωρητικό πλαίσιο της παρούσας μελέτης μέσα από τις διαδικασίες διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου (Erel, 2010). Οι μετανάστες/-στρίες ανάλογα με την κοινωνική τους θέση έχουν πρόσβαση σε αντίστοιχα «πολιτισμικά ρεπερτόρια» (Sasaki & Baba, 2024, σελ. 13). Συνεπώς, δε διαθέτουν όλοι/-ες οι μετανάστες/-στρίες τους ίδιους πόρους, με αποτέλεσμα για κάποια άτομα να είναι πιο δύσκολη η «εξωτερική νομιμοποίηση» του κεφαλαίου τους (Erel, 2010).

7. ΣΥΖΗΤΗΣΗ - ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Βασικός στόχος της παρούσας θεωρητικής μελέτης υπήρξε η κάλυψη του ερευνητικού κενού αναφορικά με τη συνδυαστική μελέτη των δομικών δυναμικών εξουσίας και των ατομικών τακτικών επιπολιτισμού (σύμφωνα με το μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (1980,

2003)), μέσω της κατασκευής ενός θεωρητικού πλαισίου που πλαισιώνει τις σχέσεις ανάμεσα στη μακροδομή και τη μικροδομή. Αυτή η απόπειρα σύζευξης του μακροεπίπεδου (δυναμικές εξουσίας) με το μικροεπίπεδο (ατομικές τακτικές επιπολιτισμού) θεωρούμε πως συνέβαλε σε μία ολιστική προσέγγιση των φαινομένων της «ένταξης» και του «αποκλεισμού», αφού επέτρεψε την ταυτόχρονη μελέτη σε δύο επίπεδα, γεγονός που διευκόλυνε την ερμηνεία των τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών στην Ευρώπη, αναδεικνύοντας τους μηχανισμούς που οι δυναμικές εξουσίας επιδρούν σε αυτές. Η απάντηση στο κεντρικό ερευνητικό ερώτημα, αυτό του πώς οι δυναμικές εξουσίας επιδρούν στις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη «κατασκευάστηκε» μέσω της αξιοποίησης των μεθόδων της βιβλιογραφικής και εννοιολογικής έρευνας, αντλώντας από πλήθος θεωριών διαφορετικών επιστημονικών πεδίων (όπως, μεταναστευτικές σπουδές, κοινωνιολογία, κοινωνική ψυχολογία, διεθνείς σχέσεις). Πέρα από την προσέγγιση του επιπολιτισμού μέσω ενός ενιαίου θεωρητικού πλαισίου, επιδιώξαμε την παροχή ενός ευρύτερου πλαισίου προσέγγισης της σχέσης δομής – ατόμων, μέσα από την ιστορική αναδρομή στις σχέσεις Δύσης-Ανατολής υπό μία στρουκτουραλιστική οπτική (σχέσεις εκμετάλλευσης κέντρου-περιφέρειας), την εξήγηση της κατασκευής ταυτοτήτων και πολιτισμικών αφηγημάτων που νομιμοποιούν την αρχική ποιότητα της σχέσης εκμετάλλευσης κέντρου-περιφέρειας και την ανάδειξη της Ισλαμοφοβίας ως παράγωγο του δομικού ρατσισμού. Αυτές οι αναλύσεις συνέβαλαν στη μετάδοση συγκεκριμένων εργαλείων σκέψης, χρήσιμων για τη γνωστική επεξεργασία της παρούσας μελέτης.

Το θεωρητικό πλαίσιο που κατασκευάστηκε στηρίχτηκε στη συγχώνευση δύο θεωρητικών πλαισίων, εκ των οποίων το ένα εστίαζε στην ανάλυση των μηχανισμών πολιτισμικής περιθωριοποίησης (μακροεπίπεδο) (Sasaki & Baba), ενώ το δεύτερο επικεντρωνόταν στη διερεύνηση των τρόπων διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου σε ατομικό επίπεδο, με σκοπό την προσαρμογή στη χώρα υποδοχής (μικροεπίπεδο) (Erel, 2010). Μέσω αυτής της συγχώνευσης κατέστη δυνατή η κατανόηση της αλληλεπίδρασης μεταξύ κοινωνικής δομής και μεταναστευτικών κοινοτήτων στη βάση της σχέσης «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας» και των διαδικασιών διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου εντός αυτού του δυναμικού πλαισίου αλληλεπίδρασης «δομής – κοινότητας» (Sasaki & Baba, 2024). Στο αρχικό θεωρητικό πλαίσιο που προέκυψε από τη συνένωση μακροδομής και μικροδομής (Sasaki & Baba, 2024; Erel, 2010), εισαγάγαμε τους όρους «εξωτερική νομιμότητα» (η αναγνώριση του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου από τη χώρα υποδοχής),

«εσωτερική νομιμότητα» (η αναγνώριση του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου από την ίδια τη μεταναστευτική κοινότητα) και «συμβολική δύναμη» (η απόκτηση νομιμότητας). Αυτοί οι όροι συνέβαλαν στην κατανόηση και περιγραφή των διεργασιών νομιμοποίησης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου εντός διάφορων δομικών συνθηκών (Sasaki & Baba, 2024; Erel, 2010). Στη συνέχεια το «νέο» θεωρητικό πλαίσιο που πραγματεύεται τις σχέσεις «κοινωνίας – κοινότητας» επεκτάθηκε μέσω της σύνδεσης με το ατομοκεντρικό μοντέλο επιπολιτισμού του John Berry (1980, 2003), προκειμένου να επιτευχθεί η σύνδεση των δυναμικών εξουσίας με τις ατομικές τακτικές επιπολιτισμού. Η σύνδεση με το ατομοκεντρικό μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (1980, 2003) κατέστη εφικτή με την εισαγωγή των όρων «εκλαμβανόμενη αντικειμενική συμβολική δύναμη κοινότητας» (η αντίληψη της συμβολικής δύναμης που τυγχάνει εξωτερικής νομιμότητας) και «εκλαμβανόμενη υποκειμενική συμβολική δύναμη κοινότητας» (η αντίληψη της συμβολικής δύναμης που τυγχάνει εσωτερικής νομιμότητας), οι οποίοι προσδίδουν στην υπάρχουσα σχέση «κοινωνίας – κοινότητας» μία υποκειμενική διάσταση η οποία εξαρτάται από το βαθμό προσκόλλησης του ατόμου στην κοινότητά του και τη σχέση του με την κοινωνία, δηλαδή τις διαστάσεις στις οποίες βασίζει και ο Berry (1980, 2003) το δικό του μοντέλο (Bloemraad et al., 2023, σελ. 9; Liu et al., 2018, σελ. 332; Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008, σελ. 20). Με αυτόν τον τρόπο πραγματοποιήθηκε μία πιο άμεση σύνδεση των τακτικών επιπολιτισμού με τις δυναμικές εξουσίας.

Οι βασικοί μηχανισμοί του θεωρητικού πλαισίου που αναπτύχθηκε αφορούν στην αλληλεπίδραση μεταξύ δομής και ατόμων και πιο συγκεκριμένα αυτή εκφράστηκε στη βάση της σχέσης «βαθμού δομικών περιορισμών – βαθμού ικανότητας αυτενέργειας», η οποία πλαισιώνει τις διαδικασίες διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου (Sasaki & Baba, 2024; Erel, 2010). Ανάλογα με τις δυναμικές αυτής της σχέσης δημιουργούνται αντίστοιχα συνθήκες «ένταξης» και συνθήκες «αποκλεισμού» (Sasaki & Baba, 2024). Για παράδειγμα, σε συνθήκη ύπαρξης υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών, ο βαθμός ικανότητας αυτενέργειας είναι χαμηλότερος (Sasaki & Baba, 2024). Αντιστρόφως, σε συνθήκη ύπαρξης χαμηλότερου βαθμού δομικών περιορισμών, ο βαθμός ικανότητας αυτενέργειας είναι υψηλότερος (Sasaki & Baba, 2024). Η αντίληψη της «ένταξης» και του «αποκλεισμού» ως διαστάσεις ενός συνεχούς (Sasaki & Baba, 2024) τονίζει αυτή τη δυναμική σχέση αλληλεπίδρασης «κοινωνίας – κοινότητας». Η ικανότητα αυτενέργειας αποτυπώθηκε στις διαδικασίες διαπραγμάτευσης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου, επιδιώκοντας τη νομιμοποίησή του κατά τις διαδικασίες προσαρμογής στη χώρα

υποδοχής (Erel, 2010). Οι τρόποι νομιμοποίησης του μεταναστευτικού πολιτισμικού κεφαλαίου όμως εξαρτώνται από το βαθμό δομικών περιορισμών (Erel, 2010). Συνεπώς, σε συνθήκη ύπαρξης υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών, ο βαθμός ικανότητας αυτενέργειας είναι χαμηλότερος, άρα το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο λαμβάνει συνήθως ενδοκοινοτική αναγνώριση (δηλαδή, «εσωτερική νομιμότητα»). Αντιστρόφως, σε συνθήκη ύπαρξης χαμηλότερου βαθμού δομικών περιορισμών, ο βαθμός ικανότητας αυτενέργειας είναι υψηλότερος, άρα το μεταναστευτικό κεφάλαιο λαμβάνει συνήθως και αναγνώριση από τη χώρα υποδοχής (δηλαδή, «εξωτερική νομιμότητα»). Η νομιμότητα, αν και δεν είναι δεδομένη αλλά εξαρτάται από πλήθος άλλων παραγόντων που αφορούν μεταξύ άλλων τους διαθέσιμους πολιτισμικούς πόρους ατόμων και κοινοτήτων (Erel, 2010), όταν αυτή λαμβάνεται, η μεταναστευτική κοινότητα αποκτά «συμβολική δύναμη». Ο όρος αυτός δημιουργήθηκε για να τονίσει την αυτενέργεια και δυναμική των μεταναστευτικών κοινοτήτων να επιδιώξουν την αναγνώριση και να αναβαθμίσουν τη θέση τους σε τοπικό/διεθνές επίπεδο. Θεωρούμε πως αυτοί οι μηχανισμοί επέτρεψαν την εμβάθυνση στις διεργασίες αλληλεπίδρασης «κοινωνίας – κοινότητας», πράγμα που δε θα ήταν εφικτό χωρίς τη σύνδεση μακροδομής - μικροδομής.

Παράλληλα, οι βασικοί μηχανισμοί που αφορούν στην «επιλογή» ατομικών τακτικών επιπολιτισμού βασίστηκαν στη σχέση «κοινωνίας – κοινότητας». Το ατομοκεντρικό μοντέλο επιπολιτισμού του Berry (1980, 2003) δομήθηκε στη σχέση του ατόμου με την έσω-ομάδα (τα μέλη της ίδιας ομάδας) και την έξω-ομάδα (τα μέλη της χώρας υποδοχής) (Bloemraad et al., 2023, σελ. 9; Liu et al., 2018, σελ. 332; Παυλόπουλος & Μπεζεβέγκης, 2008, σελ. 20). Η ενσωμάτωση των δυναμικών εξουσίας στο μοντέλο επιπολιτισμού του Berry εκφράστηκε μέσα από τους όρους «εκλαμβανόμενη αντικειμενική συμβολική δύναμη κοινότητας» (όταν η κοινότητα τυγχάνει «εξωτερικής νομιμότητας») και «εκλαμβανόμενη υποκειμενική συμβολική δύναμη κοινότητας» (όταν η κοινότητα τυγχάνει «εσωτερικής νομιμότητας», οι οποίοι αναδεικνύουν την άμεση εμπλοκή των δυναμικών εξουσίας στην «επιλογή» τακτικών επιπολιτισμού. Ως εκ τούτου, δημιουργήθηκαν οι εξής σχέσεις: σε συνθήκη ύπαρξης υψηλού βαθμού δομικών περιορισμών, ο βαθμός ικανότητας αυτενέργειας είναι χαμηλότερος και το μεταναστευτικό πολιτισμικό κεφάλαιο λαμβάνει συνήθως ενδοκοινοτική αναγνώριση (δηλαδή, «εσωτερική νομιμότητα»), άρα το άτομο ανάλογα με την αντίληψη της σχέσης του με την κοινότητα και την κοινωνία (Berry) εκλαμβάνει την υψηλή «υποκειμενική συμβολική δύναμη της κοινότητάς του» (ύπαρξη «εσωτερικής νομιμότητας») και τη χαμηλή «αντικειμενική συμβολική δύναμη της κοινότητάς του» (ύπαρξη «εξωτερικής νομιμότητας»),

αυξάνοντας τις πιθανότητες εμφάνισης της τακτικής του «διαχωρισμού». Αντιστρόφως, σε συνθήκη ύπαρξης χαμηλότερου βαθμού δομικών περιορισμών, ο βαθμός ικανότητας αυτενέργειας είναι υψηλότερος και το μεταναστευτικό κεφάλαιο λαμβάνει συνήθως και αναγνώριση από τη χώρα υποδοχής (δηλαδή, «εξωτερική νομιμότητα»), άρα το άτομο ανάλογα με την αντίληψη της σχέσης του με την κοινότητα και την κοινωνία (Berry) εκλαμβάνει την «υποκειμενική και αντικειμενική συμβολική δύναμη της κοινότητάς του» (ύπαρξη και «εξωτερικής και εσωτερικής νομιμότητας»), αυξάνοντας τις πιθανότητες εμφάνισης της τακτικής της «ενσωμάτωσης». Είναι επίσης αναγκαίο να σημειωθεί πως οι δυναμικές εξουσίας που αναφέρονται δημιουργούν προϋποθέσεις «ένταξης» και «αποκλεισμού» και δεν είναι δεδομένες, ούτε αυστηρά οδηγούν σε «ενσωμάτωση» ή «διαχωρισμό», αλλά σε διάφορες διαστάσεις αυτών, εφόσον όπως ήδη έχουμε αναφέρει η «ένταξη» και ο «αποκλεισμός» δεν είναι στατικές συνθήκες.

Το ενιαίο θεωρητικό πλαίσιο που κατασκευάστηκε χρησιμοποιήθηκε ως εργαλείο ερμηνείας των τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών στην Ευρώπη και των παραγόντων που επιδρούν σε αυτές, σύμφωνα με τη βιβλιογραφία. Ακολουθώντας συνοψίζονται τα κύρια συμπεράσματα που προέκυψαν από την ερμηνευτική προσέγγιση που πραγματοποιήθηκε αξιοποιώντας το θεωρητικό πλαίσιο που κατασκευάσαμε: α) αναδείχθηκε η ανάγκη ταυτόχρονης μελέτης των τακτικών επιπολιτισμού και των παραγόντων που τις επηρεάζουν σε μακροεπίπεδο και μικροεπίπεδο, προκειμένου να επιτυγχάνεται μία ολιστική προσέγγιση, β) με την ενσωμάτωση του θεωρητικού πλαισίου στη μελέτη των τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμάνων μεταναστών/-στριών στην Ευρώπη και των παραγόντων που επιδρούν σε αυτές επετράπη η διάκριση μεταξύ παραγόντων μακροδομής και παραγόντων μικροδομής, καθώς και η σαφέστερη κατανόηση της μεταξύ τους αλληλεπίδρασης, γ) ως επακόλουθο των προηγούμενων συμπερασμάτων, κατέστη δυνατή η αντιμετώπιση των αντικρουόμενων ευρημάτων που παρατηρούνται στη βιβλιογραφία σχετικά με τους πιθανούς παράγοντες επίδρασης των τακτικών επιπολιτισμού των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη, ενώ επαναξιολογήθηκε ο ρόλος αυτών των παραγόντων. Ειδικότερα, οι παράγοντες εντάχθηκαν στο πλαίσιο δυναμικών εξουσίας και παρατηρήθηκε πώς οι ίδιοι επηρεάζονται από αυτές, γι' αυτό δεν εξηγούν επαρκώς την επιρροή που έχουν στις τακτικές επιπολιτισμού των μεταναστών/-στριών.

Παρά την απουσία εμπειρικής τεκμηρίωσης του θεωρητικού πλαισίου που κατασκευάστηκε, γεγονός που αποτελεί έναν από τους βασικούς περιορισμούς αυτής της

μελέτης, πιστεύουμε πώς έστω η απόπειρα θεωρητικής προσέγγισης της σχέσης των δυναμικών εξουσίας με τις τακτικές επιπολιτισμού δημιουργεί μία αρχική βάση για μετέπειτα εμπειρική διερεύνηση. Κατ' επέκταση, η συνένωση των δυναμικών εξουσίας με τις τακτικές επιπολιτισμού δύναται να συνεισφέρει σε μία ολοκληρωμένη κατανόηση και παρέμβαση στις διαδικασίες ένταξης των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών στην Ευρώπη. Η ενσωμάτωση του θεωρητικού πλαισίου που προτείνει η παρούσα μελέτη μπορεί να συμβάλλει στο σχεδιασμό στοχευμένων πολιτικών αναγνώρισης και ένταξης, μέσω της κατανόησης των αναγκών αναγνώρισης των μουσουλμανικών μεταναστευτικών πληθυσμών που ζουν στην Ευρώπη. Επιπλέον, έχει πρακτική συνεισφορά στην πρόβλεψη και πρόληψη των κοινωνικών εντάσεων που ενδέχεται να ανακύψουν σε ποικίλα κοινωνικο-πολιτισμικά συγκείμενα, μέσω της μελέτης των ενδοκοινοτικών και κοινωνικών σχέσεων εξουσίας. Μάλιστα, μέσω της μελέτης των δυναμικών εξουσίας στις τακτικές επιπολιτισμού εντοπίζονται οι ανισότητες μεταξύ κοινοτήτων που συμβιώνουν σε πολυπολιτισμικά περιβάλλοντα και διεκδικούν την αναγνώρισή τους, γεγονός που θα μπορούσε να συμβάλλει στο κοινωνικό σχεδιασμό και συγκεκριμένα στο σχεδιασμό μοντέλων κοινοτικής ενδυνάμωσης.

Μελλοντικές έρευνες θα μπορούσαν να εστιάζουν στη μελέτη του ρόλου των ψηφιακών διεθνικών μεταναστευτικών δικτύων στην ενδυνάμωση της μεταναστευτικής κοινότητας (στην απόκτηση «υποκειμενικής συμβολικής δύναμης») και της διεκδίκησης αναγνώρισης, αλλά και τον αντίκτυπο που αυτά έχουν στις τακτικές επιπολιτισμού των μεταναστών/-στριών. Επίσης, αξίζουν να μελετηθούν οι μεταναστευτικές πολιτικές και ο τρόπος που προσδιορίζουν την «ένταξη», αλλά και η επίδραση που οι μεταναστευτικές πολιτικές έχουν στην απόκτηση «αντικειμενικής συμβολικής δύναμης». Τέλος, θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί σύγκριση διαφορετικών μεταναστευτικών κοινοτήτων σε διάφορα εθνικά πλαίσια για να αξιολογηθεί πώς οι δυναμικές εξουσίας διαμορφώνουν διαφορετικά τις τακτικές επιπολιτισμού στο εκάστοτε πλαίσιο.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Al-Shammari, N., Willoughby, J., & Behbehani, M. S. (2023). Political unrest, the Arab Spring, and FDI flows: A quantitative investigation. *Cogent Economics & Finance*, 11(2). Doi: <https://doi.org/10.1080/23322039.2023.2228092>

Althusser, L. (1971). Ideology and ideological state apparatuses. *Lenin and Philosophy and Other Essays*. New York: Monthly Review Press.

Arat, E., & Bilgili, Ö. (2022). Corrigendum: Transnational and Local Co-ethnic Social Ties as Coping Mechanisms Against Perceived Discrimination - A Study on the Life Satisfaction of Turkish and Moroccan Minorities in the Netherlands. *Front. Sociol.* 7:856073. Doi: 10.3389/fsoc.2022.856073

Bailey, Z.D., Krieger, N., Agénor, M., Graves, J., Linos, N., & Bassett, M.T. (2017). Structural racism and health inequities in the USA: evidence and interventions. *Lancet*, 389(10077), 1453-1463. Doi: 10.1016/S0140-6736(17)30569-X. PMID: 28402827

Başer, B. (2013). Diasporas and imported-conflicts: the case of Turkish and Kurdish second generation in Sweden, *Journal of Conflict Transformation and Security*, 3(2), 105-125. <https://hdl.handle.net/1814/30817>

Bauloz, C., Vathi, Z., & Acosta, D. (2020). 6 Migration, inclusion and social cohesion: Challenges, recent developments and opportunities. *World Migration Report, 2020*.

Beek, M., & Fleischmann, F. (2019). Religion and integration: does immigrant generation matter? The case of Moroccan and Turkish immigrants in the Netherlands. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 46(17), 3655–3676. Doi: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2019.1620417>

Benton & Nielsen (2013, May 10). *Integrating Europe's Muslim Minorities: Public Anxieties, Policy Responses*. Migration Policy Institute [MPI]. <https://www.migrationpolicy.org/article/integrating-europes-muslim-minorities-public-anxieties-policy-responses>

Besevegis, E., & Pavlopoulos, V. (2008). Acculturation patterns and adaptation of immigrants in Greece. In M. Finklestein, & K. Dent-Brown (Eds.), *Psychosocial stress in immigrants and members of minority groups as a factor of terrorist behavior* (pp.23-34). IOS Press.

Bhabha, H. K. (1994). *The location of culture*. Routledge.

Bloemraad, I., Esses V. M., Kymlicka W., & Zhou, Y. Y. (2023). Unpacking immigrant integration: Concepts, mechanisms, and context. *World Development Report 2023*. Available in: <https://thedocs.worldbank.org/en/doc/454db131e2fb1cd039409bd6f78e1778-0050062023/original/Social-integration-FINAL-FORMATTED.pdf>

Borhani, S. H. (2017). *The Regional Context of Human Rights in the Middle East*. Doi: <https://doi.org/10.22059/wsps.2018.65221>

Bourdieu, P. (1986). The Forms of Capital. In J. Richardson (Ed.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education* (pp. 241-258). New York: Greenwood. Available at: <https://www.marxists.org/reference/subject/philosophy/works/fr/bourdieu-forms-capital.htm>

Bourdieu, P. (Ed.). (1991). *Language and Symbolic Power*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

Brown, G. W., McLean, I., & McMillan, A. (2018). *The Concise Oxford Dictionary of Politics and International Relations*. Retrieved on October 10, 2024, from: <https://www.oxfordreference.com/display/10.1093/acref/9780199670840.001.0001/acref-9780199670840-e-1742>

Butko, T. J. (2004). Revelation or revolution: a Gramscian approach to the rise of political Islam. *British Journal of Middle Eastern Studies*, 31(1), 141–162. Doi: <https://doi.org/10.1080/1353019042000203430>

Γαρεφαλάκης, Α.Ε., Κουτούπης, Α.Γ., & Πασσάς, Ι.Ν. (2020). *Μεθοδολογία έρευνας για τη συγγραφή εργασιών και επιστημονικών μελετών*. Κοζάνη: ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΣ ΙΚΕ.

Γέρος, Π. (2016). Rethinking the categories of "Islam" and "Europe": theoretical and methodological issues. *The Greek Review of Social Research*, 127, 45–72. Doi: <https://doi.org/10.12681/grsr.9877>

Castells, M. (2010). Globalisation and Identity. *Quaderns de la Mediterrània*, 14, 254–262.

Center for Teaching & Learning. (χ.χ.). *Literature Reviews*. The University of New Mexico. Retrieved on February 14, 2024, from: <https://ctl.unm.edu/>

Chin, R. (2017). *The Crisis of Multiculturalism in Europe: A History*. Princeton University Press.

Connor, P. (2010) Contexts of immigrant receptivity and immigrant religious outcomes: the case of Muslims in Western Europe, *Ethnic and Racial Studies*, 33(3), 376-403. Doi: <https://doi.org/10.1080/01419870902935963>

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the Intersection of Race and Sex: A Black Feminist Critique of Antidiscrimination Doctrine, Feminist Theory and Antiracist Politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139 – 167. Available at: <https://chicagounbound.uchicago.edu/uclf/vol1989/iss1/8>

Croisy, S. (2015). Globalization and “Minority” Cultures: Introductory Comments. In S. Croisy (Ed.), *Globalization and “Minority” Cultures: The Role of “Minor” Cultural Groups in Shaping Our Global Future* (pp. 1-20). Netherlands: Brill.

Δημητρακοπούλου, Φ. (2013). *Ο Παράγοντας της Θρησκείας στην Ενσωμάτωση των Μεταναστών στη Χώρα Υποδοχής: Η περίπτωση των μουσουλμάνων της Ευρώπης* (σελ. 16-18). Εργαστήριο Μελέτης της Μετανάστευσης και Διασποράς.

Dana, K. (2017). Anti-Western feelings in the Arab world and the role of exposure to the West: rethinking connections through public opinion. *Territory, Politics, Governance*, 6(3), 322–341. Doi: <https://doi.org/10.1080/21622671.2017.1292946>

Daniels, J.L., Doğanyılmaz, D., Duman, G., Alessandra L. González, A.L., Gözaydın, İ., & Varon, A. (2013). Introduction: International Relations and Islam. In N. M. Adiong (Ed.), *International Relations and Islam: Diverse Perspectives* (pp. 1-14). Newcastle: Cambridge Scholars Publishing.

Dauda, K. O. (2020). Islamophobia and Religious intolerance: Threats to global peace and harmonious Co-Existence. *Qudus International of Journal Islamic Studies*, 8(2), 257. Doi: <https://doi.org/10.21043/qijis.v8i2.6811>

Dickson, M. E. D. (2019). Great powers and the quest for hegemony in the contemporary international system. *Advances in Social Sciences Research Journal*, 6(6). Doi: <https://doi.org/10.14738/assrj.66.6686>

Dikici, E. (2021). Integration, transnationalism and transnational Islam. *Global Studies in Culture and Power*, 29(6), 863 – 882. Doi: <https://doi.org/10.1080/1070289X.2021.1883258>

Drouhot, L.G. (2021). Cracks in the Melting Pot? Religiosity and Assimilation among the Diverse Muslim Population in France. *American Journal of Sociology*, 126(4), 795-851. Doi: <https://doi.org/10.1086/712804>

Edström, H., & Westberg, J. (2022). The alignment strategies of great powers: Managing power asymmetries and structural changes in the international system. *Comparative Strategy*, 41(1), 97–119. Doi: <https://doi.org/10.1080/01495933.2021.2017750>

Erel, U. (2010). Migrating cultural capital: Bourdieu in migration studies. *Sociology*, 44(4), 642–660. Doi: <https://doi.org/10.1177/003803851036936>

Ευαγόρου, Ε. Α. (2018). Αμερικανικός ηγεμονισμός και ανάδυση νέων περιφερειακών δυνάμεων: Ανακατατάξεις στο σύγχρονο διεθνές σύστημα;. *Ελληνική Επιθεώρηση Πολιτικής Επιστήμης*, 44(2), 36–66. Doi: <https://doi.org/10.12681/hpsa.16366>

Ferrante, L. (2015). Has Multiculturalism Failed in Europe? Migration Policies, State of Emergency, and Their Impact on Migrants' Identities in Italy. In M. La Barbera (Ed.), *Identity and Migration in Europe. Multidisciplinary Perspectives* (pp. 39-59). Doi: [10.1007/978-3-319-10127-9_4](https://doi.org/10.1007/978-3-319-10127-9_4)

Fleischmann, F., & Phalet, K. (2018). Religion and National Identification in Europe: Comparing Muslim Youth in Belgium, England, Germany, the Netherlands, and Sweden. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 49(1), 44-61. Doi: <https://doi.org/10.1177/0022022117741988>

Fleischmann, F. (2022). Researching religion and migration 20 years after '9/11': Taking stock and looking ahead. *Zeitschrift für Religion, Gesellschaft und Politik*, 6, 1-26. Doi: 10.1007/s41682-022-00103-6

Foner, N., & Alba, R. (2008). Immigrant Religion in the US and Western Europe: Bridge or Barrier to Inclusion. *International Migration Review* (42), 360–392.

Ganesh, B., Frydenlund, I., & Brekke, T. (2023). Flows and modalities of global Islamophobia. *Ethnic and Racial Studies*, 47(5), 895-906. Doi: <https://doi.org/10.1080/01419870.2023.2268192>

Ginsburg, B., & Sondhi, R. (2012). Κοινότητα, ταυτότητα και κράτος: Η μειονότητα αγωνίζεται εντός της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Στο Ν. Παλαιολόγου (Επιμ.), *Διαπολιτισμική Ευρώπη: Διαφορετικότητα και κοινωνική πολιτική* (σελ. 407, 416-417, 422). Αθήνα: Πεδίο.

Gkrkrflkf. (2022, April 26). *Bourdieu's Language and Symbolic Power*. Authorea. Doi: 10.22541/au.165098740.00263976/v1

Groglopo, A., Ahmadi, F., & Munobwa, J. S. (2025). Unveiling Islamophobia: navigating its presence in Sweden. *Cogent Social Sciences*, 11(1). Doi: <https://doi.org/10.1080/23311886.2025.2451129>

Hafez, A. A. (2022). Understanding contemporary Middle East. *Global Academic Journal of Humanities and Social Sciences*, 4(3), 118–123. Doi: <https://doi.org/10.36348/gajhss.2022.v04i03.004>

Harder, N., Figueroa, L., Gillum, R. M., Hangartner, D., Laitin, D. D., & Hainmueller, J. (2018). Multidimensional measure of immigrant integration. *Proc. Natl. Acad. Sci. U.S.A.* 115 (45), 11483-11488. Doi: <https://doi.org/10.1073/pnas.1808793115>

Heath, A. F., & Schneider, S. L. (2021). Dimensions of migrant integration in Western Europe. *Frontiers in Sociology*, 6. Doi: <https://doi.org/10.3389/fsoc.2021.510987>

Hinnebusch, R. (2003). Core and periphery: the international system and the Middle East. *Manchester University Press* (pp. 14–53). Doi: <https://doi.org/10.7228/manchester/9780719053450.003.0002>

Hinnebusch, R. (2011). The Middle East in the world hierarchy: imperialism and resistance. *Journal of International Relations and Development*, 14(2), 213–246. Doi: <https://doi.org/10.1057/jird.2010.3>

Hinnebusch, R. (2018). Introduction to the international politics of the Middle East. *Manchester University Press eBooks*. Doi: <https://doi.org/10.7765/9781526137760.00006>

Ηρακλείδης, Α. (2015). *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική* [Προπτυχιακό εγχειρίδιο]. Κάλλιπος, Ανοικτές Ακαδημαϊκές Εκδόσεις. <https://hdl.handle.net/11419/6150>

Huddleston, T., Niessen, J., & Dag Tjaden, J. (2013). *Using EU Indicators of Immigrant Integration: Final Report for Directorate - General for Home Affairs*. European Commission. Available in: https://migrant-integration.ec.europa.eu/sites/default/files/2013-08/doc1_37216_243039941.pdf

Immigration Policy Lab. (2023). *IPL Integration Index: A survey tool for governments, nonprofits, and researchers to measure the integration of immigrants around the world*. Retrieved on 24 November, 2024 from <https://immigrationlab.org/ipl-integration-index/>

Ινστιτούτο Πολιτισμού, Δημοκρατίας και Εκπαίδευσης. (2020). *Τύποι επιστημονικών εργασιών*. Available in: <https://ipode.gr/wp-content/uploads/2020/04/typoi.pdf>

International Organization for Migration. (2012). *IOM'S Labour Migration and Human Development Programme: Migrant Integration*. Available in: https://www.iom.int/sites/g/files/tmzbd1486/files/migrated_files/What-We-Do/docs/IOM-DMM-Factsheet-LHD-Migrant-Integration.pdf

Jenkins, R. (2008). *Social identity*. London: Taylor & Francis.

Κεφαλά, Β. (2021). *Διεθνής πολιτική στη Μέση Ανατολή και Ανεπίλυτες Συγκρούσεις: Παλαιστίνη, Λίβανος, Συρία, Ιράκ*. Αθήνα: Εκδόσεις Ι. Σιδέρης.

Kleist, N. (2008). In the Name of Diaspora: Between Struggles for Recognition and Political Aspirations. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 34(7), 1127–1143. Doi: <https://doi.org/10.1080/13691830802230448>

Koefoed, L. M., & Haldrup, M. (2020). Orientalism. *Elsevier eBooks* (pp. 19–24). Doi: <https://doi.org/10.1016/b978-0-08-102295-5.10203-3>

Kramer, S., & Tong, Y. (2024, August 19). *The Religious Composition of the World's Migrants*. Pew Research Center. <https://www.pewresearch.org/religion/2024/08/19/muslim-migrants-around-the-world/>

Krasner, S. D., & Webb, M. C. (1989). Hegemonic Stability Theory: An Empirical Assessment. *Review of International Studies*, 15(2, Special Issue on the Balance of Power (Apr., 1989), pp. 183-198. Cambridge University Press. Retrieved on 15 December, 2024 from <https://www.jstor.org/stable/20097178>

La Barbera, M. (Ed.). (2015). Identity and Migration: An Introduction. In *Identity and Migration in Europe. Multidisciplinary Perspectives* (pp. 1-13). Doi: [10.1007/978-3-319-10127-9_1](https://doi.org/10.1007/978-3-319-10127-9_1)

Lamont, M. (2014). Reflections inspired by Ethnic Boundary Making: Institutions, Power, Networks by Andreas Wimmer, *Ethnic and Racial Studies*, 37(5), 814-819. Doi: <http://dx.doi.org/10.1080/01419870.2013.871312>

Lawrence, R. (2012). People and the Built Form. *International Encyclopedia of Housing and Home*, 167-173. Retrieved on October 10, 2024, from <https://www.sciencedirect.com/science/article/abs/pii/B9780080471631006548>

Lentin, A. (2014). Post-race, post politics: the paradoxical rise of culture after multiculturalism. *Ethnic and Racial Studies*, 37(8), 1268-1285. Doi: <http://www.tandfonline.com/action/showCitFormats?doi=10.1080/01419870.2012.664278>

Leszczensky, L., & Pink, S. (2017). Intra- and Inter-group Friendship Choices of Christian, Muslim, and Non-religious Youth in Germany, *European Sociological Review*, 33(1), 72–83. Doi: <https://doi.org/10.1093/esr/jcw049>

Liu, S., Volcic, Z., & Gallois, C. (2018). Μετανάστευση και Επιπολιτισμός. Στο Ε. Αρβανίτη & Α. Φριλίγγος (Επιμ), *Εισαγωγή στη Διαπολιτισμική Επικοινωνία: παγκόσμιοι πολιτισμοί και πλαίσια* (σελ. 323). Αθήνα: Gutenberg

Maliepaard, M., & Schacht, D. D. (2017). The relation between religiosity and Muslims' social integration: a two-wave study of recent immigrants in three European countries. *Ethnic and Racial Studies*, 41(5), 860–881. Doi: <https://doi.org/10.1080/01419870.2017.1397280>

Maliepaard, M., & Verkuyten, M. (2018). National disidentification and minority identity: A study among Muslims in Western Europe, *Self and Identity*, 17(1), 75-91. Doi: <https://doi.org/10.1080/15298868.2017.1323792>

Mandaville, R. (2001). *Transnational Muslim politics*. London and New York: Routledge. Doi: <http://dx.doi.org/10.4324/9780203453155>

Mauthner, N. S. (2020). Research philosophies and why they matter. In K. Townsend, M.N.K. Saunders, R. Loudoun, & E.A. Morrison (Eds.), *How to Keep your Doctorate on Track* (pp.76-86). Edward Elgar. Doi: 10.4337/9781788975636.00018

Migrant Integration Policy Index. (2020). *Measuring policies to integrate migrants across six continents*. Retrieved on 24 November, 2024 from <https://www.mipex.eu/greece>

Mikelatou, A., & Arvanitis, E. (2019). Multiculturalism in the European Union: A Failure beyond Redemption?. In E., Arvanitis (Ed.), *The International Journal of Diversity in Organizations, Communities and Nations: Annual Review* (σελ. 4-5). University of Illinois Research Park: Common Ground Research Networks. Doi: <https://doi.org/10.18848/1447-9532/CGP>

Msellemu, S. A., & Kessy, E. M. (2022). ‘Arab Spring’ and its destabilizing effects on the world. *Journal of Globalization Studies*, 13(1). Doi: <https://doi.org/10.30884/jogs/2022.01.08>

Muhammad, A., Sahide, A., & Yoyo, Y. (2022). Tunisia's Success in Consolidating Its Democracy One Decade Post-the Arab Spring. *Jurnal Ilmu Sosial dan Ilmu Politik*. 26(1):49. Doi: [10.22146/jsp.65912](https://doi.org/10.22146/jsp.65912)

Organisation for Economic Co-operation and Development. (2022). Educational attainment of migrants, in OECD Regions and Cities at a Glance 2022. Paris: OECD Publishing. Doi: <https://doi.org/10.1787/a0fc61dd-en>

Østergaard-Nielsen, E. (2001). Transnational Political Practices and the Receiving State: Turks and Kurds in Germany and the Netherlands. *Global Networks*, 1(3), 261 – 282. Doi: 10.1111/1471-0374.00016

Østergaard-Nielsen, E. (2003). The Politics of Migrants’ Transnational Political Practices. *International Migration Review*, 37(3), 760 – 786. Doi: <https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00157.x>

Παυλόπουλος, Β. Γ., & Μπεζεβέγκης, Η. Γ. (2008). Μετανάστες στην Ελλάδα: Επιπολιτισμός και ψυχοκοινωνική προσαρμογή. Στο Η. Γ. Μπεζεβέγκης (Επιμ.), *Μετανάστευση στην Ελλάδα: Εμπειρίες - Πολιτικές – Προοπτικές* (σελ 17-37). Αθήνα: ΙΜΕΠΟ.

Pace, E. (2021). Religious Minorities in Europe: A Memory Mutates. *Religions*. 12(11):918. Doi: <https://doi.org/10.3390/rel12110918>

Pessar, P., & Mahler, S. (2003). Transnational migration. Bringing gender in. *International Migration Review*, 37(3), 812–846. Doi: [10.1111/j.1747-7379.2003.tb00159.x](https://doi.org/10.1111/j.1747-7379.2003.tb00159.x)

Portes, A., Guarnizo, L. E., & Landolt, P. (1999). The study of transnationalism: pitfalls and promise of an emergent research field. *Ethnic and Racial Studies*, 22(2), 217–237. Doi: <https://doi.org/10.1080/014198799329468>

Reyes, A. (2014). Identity Construction in the Context of Migration. In *Il Saggiatore musicale* (pp. 105-121). Casa Editrice Leo S. Olschki s.r.l.

Reus-Smit, C. (2001). Human Rights and the Social Construction of Sovereignty. *Review of International Studies*, 27(04), 519-538. Doi: [10.1017/S0260210501005198](https://doi.org/10.1017/S0260210501005198)

Richwine, J. (2024). The Myth of the Melting Pot. *Center for Immigration Studies*. Retrieved on October 10, 2024, from <https://cis.org/Academic-Articles/Myth-Melting-Pot>

Rizka, A., Hakiem, F., & Rahmon, B. (2021). Islam and Transnationalism. Review on Globalization: From an Islamic Perspective, 123

Rovner, J., & Talmadge, C. (2014). Hegemony, force posture, and the provision of public goods: the once and future role of outside powers in securing Persian Gulf oil. *Security Studies*, 23(3), 548–581. Doi: <https://doi.org/10.1080/15325024.2014.935224>

Sahide, A., Yoyo, Y., & Ali, M. A. (2022). Tunisia's success in consolidating its democracy one decade post-the Arab Spring. *JSP : Jurnal Il mu Sosial Dan Il mu Politik*, 26(1), 49. Doi: <https://doi.org/10.22146/jsp.65912>

Saroglou, V., & Mathijssen, F. (2007). Religion, multiple identities, and acculturation: A study of Muslim immigrants in Belgium. *Archiv für Religionspsychologie / Archive for the Psychology of Religion*, 29, 177–198. Doi: <https://doi.org/10.1163/008467207X188757>

Sasaki, I., & Baba, S. (2024). Shades of Cultural Marginalization: Cultural Survival and Autonomy Processes. *Human Relations*, 5(1), 1-22. Doi: <https://doi.org/10.1177/001872678904200101>

Schmitz, P. G., & Schmitz, F. (2022). Correlates of Acculturation Strategies: Personality, Coping, and Outcome. *Journal of Cross-Cultural Psychology* 53(7-8), 875–916.

Sewpaul, V. (2016). The West and the rest divide: human rights, culture and social work. *Journal of Human Rights and Social Work*, 1(1), 30–39. Doi: <https://doi.org/10.1007/s41134-016-0003-2>

Simsek, M., van Tubergen, F., & Fleischmann, F. (2022). Religion and Intergroup Boundaries: Positive and Negative Ties Among Youth in Ethnically and Religiously Diverse School Classes in Western Europe. *Rev Relig Res*, 64, 1–33. Doi: <https://doi.org/10.1007/s13644-021-00473-y>

Söhn, J. (2011). Immigrant's Educational Attainment: A Closer Look at the Age-at-Migration Effect. In M. Wingers, M. Windzio Helga de Valk, & C. Aybek (Eds.), *A Life-Course Perspective on Migration and Integration* (pp. 27-53). Springer.

Statham, P. (2023). Challenging the Muslimification of Muslims in research on 'liberal democratic values': why culture matters beyond religion. *Journal of Ethnic and Migration Studies*, 50(1), 203–232. Doi: <https://doi.org/10.1080/1369183X.2023.2268894>

Storey, J. (2015). *Πολιτισμική Θεωρία και Λαϊκή Κουλτούρα: Εισαγωγή*. Αθήνα: Πλέθρον.

Tajfel, H. (1992). *The Social Psychology of Minorities*. London: Minority Rights Group.

Turnšek, N., Hinge, H., & Karakatsani, D. (2010). *An Inclusive Europe: New Minorities in Europe*, σελ. 6, 16. In P. Cunningham (Ed.). London: CiCe.

Φραγκουδάκη, Α. (2010). Ο Εκδημοκρατισμός της Εκπαίδευσης και η Αξιολόγηση Ενισχύουν την Αναπαραγωγή της Κοινωνικής Εξουσίας. Στο: Ι. Λαμπίρη-Δημάκη & Ν. Παναγιωτόπουλος (επιμ.), Pierre Bourdieu: Κοινωνιολογία της Παιδείας (σελ.130-139). Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Καρδαμίτσα.

Ünal, F., & İnaç, H. (2013). The Construction of National Identity in Modern Times: Theoretical Perspective. *International Journal of Humanities and Social Science*, 3, 223-232. Retrieved on October 10, 2024, from chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcglclefindmkaj/https://www.ijhssnet.com/journals/Vol_3_No_11_June_2013/24.pdf

van Ham, M., Tammaru, T., de Vuijst, E., & Zwiers, M. (2016). Spatial Segregation and Socio-Economic Mobility in European Cities. IZA Discussion Paper No. 10277. Doi: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2861022>

Vertovec, S. (2004). Trends and Impacts of Migrant Transnationalism. Centre on Migration, Policy and Society [COMPAS] (Working Paper No. 3). Oxford University.

Viola, F. (2015). Negotiation of Identities and Negotiation of Values in Multicultural Societies. In M. La Barbera (Ed.), *Identity and Migration in Europe. Multidisciplinary Perspectives* (pp. 29-39). Doi: [10.1007/978-3-319-10127-9_3](https://doi.org/10.1007/978-3-319-10127-9_3)

Yijälä, A., & Jasinskaja-Lahti, I. (2010). Pre-migration acculturation attitudes among potential ethnic migrants from Russia to Finland. *International Journal of Intercultural Relations*, 34(4), 326–339. Doi: <https://doi.org/10.1016/j.ijintrel.2009.09.002>

Ζαφείρη, Ι., & Δακοπούλου, Α. (2018). Το πολιτισμικό κεφάλαιο των ενηλίκων εκπαιδευομένων ως παράγοντας διαμορφωτικός της εκπαιδευτικής τους πορείας. Η περίπτωση των εκπαιδευομένων στα Εσπερινά Γενικά Λύκεια. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, 41, 33 – 41.

Ζυγά, Σ. (χ.χ). *Μεθοδολογία Έρευνας: Εισαγωγή στην έννοια και αναγκαιότητα της έρευνας - Προσεγγίσεις - είδη επιστημονικής έρευνας. Εισαγωγικό Μάθημα στη Μεθοδολογία Έρευνας*. Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου: UoP-e-class.